विदुलातो हस

विदग्ध मुख मंडन टीका

ताराचंद्र कवि

प्रदानार्थ
३०।५।६२

ॐनमोभगवते श्रीगोकुलेशपदपद्मभक्तेनताराभिधेनकविनाशि
वराजधान्यां विद्वत्कुलोपकृतयेक्रियतेस्फुटार्थाटीकाविदग्धमुखमंड
नसंज्ञकस्य १ विमत्सराणांविदुषांचितेटीकामयाकृता मुदंवितनुतां
नित्यमेषाविद्वन्मनोहरा २ येनकृतेऽस्मिन्काव्येसम्यग्ज्ञातेंमनोयदा
विज्ञाः विद्वन्मनोहराख्यांदृष्टुःयत्नंतदाकुरुते ३ इहग्रंथस्यकर्त्तानिर्वि
घ्नपरिसमाप्त्यर्थंकायिकवाचिकमानसिकपापापहारित्वरूपंस्वेष्टदेवता
प्रशंसात्मकंमंगलमाचरतीति काव्य सिद्धोषधानिभवदुःखमहागदानां

ॐनमोभगवते श्रीगोकुलेशपदपद्मभक्तेनताराभिधेनकविनाशि
वराजधान्यां विद्वत्कुलोपकृतयेक्रियतेस्फुटार्थाटीकाविदग्धमुखमंड
नसंज्ञकस्य १ विमत्सराणांविदुषांचितेटीकामयाकृता मुदावितनुतां
नित्यमेषाविद्वन्मनोहरा २ येनकृतेऽस्मिन्काव्यसम्यग्ज्ञातुंमनोयदा
विज्ञाः विद्वन्मनोहराख्यांद्रष्टुःयत्नंतदाकुरुते ३ इहग्रंथस्यकर्त्तानिर्वि
घ्नपरिसमाप्त्यर्थंकायिकवाचिकमानसिकपापापहारित्वरूपंस्वेष्टदेवता
प्रशंसात्मकंमंगलमाचरतीति काव्य सिद्धौषधानिभवदुःखमहागदानां

पुण्यात्मनां परमकर्णरसायनानि प्रक्षालनैकसलिलानि मनोमला
नां शौद्धोदनेः प्रवचनानि चिरं जयंति २ सिद्धौषधानीति शौद्धोदनेः शा
क्यमुनेः प्रवचनानि प्रकृष्टानि च तानि वचनानि चिरं चिरकालं जयंति स
र्वोत्कर्षेण वर्त्तंते इत्यर्थः शाक्यमुनिस्तु यः शाक्यसिंहः सर्वार्थः सि
द्धः शौद्धोदनिश्च सः इत्यमरः कीदृशानि प्रवचनानि भवदुःखमहागदानि
सिद्धौषधानि भवस्य संसारस्य जन्मनो दुःखान्येव महागदा रोगास्तेषां
सिद्धौषधानि औषधांतरसंयोगापेक्षारहितानीत्यर्थः भवः क्षेमेशसंसा
रसत्तासंज्ञाप्तिजन्मसु इति मेदिनिः रोगव्याधिगदामयाः महारोगास्तु देहजा

२

भवंति एतेन कायिकपापापहारित्वमुक्तं भवति पुनः कीदृशानि पुण्यात्म
नां परमकर्मरसायनानि पुण्यात्मनां परमानि उत्कृष्टानि च तानि कर्ण
ता योः रसायनानि पूतात्मनां श्रवणपुटपेयानीत्यर्थः शास्त्रग्राहित्वं कर्णद्वारो
भवति एतेन वाचनिकपापापहारित्वमुक्तं पुनः कीदृशानि मनोमलानां त्व
प्रक्षालनैकसलिलानि मनसि चित्ते मलं ये षां ते मनोमलाः मलिनचि
त्तास्तेषां प्रकर्षेण क्षालनं प्रक्षालनं तदर्थमति निर्मलीकरनार्थं एकानि
च तानि सलिलानि मुख्यजलानि जलं ताराक्षाररहितानीत्यर्थः एके मुख्या
न्यकेवलाइत्यमरः मनो निर्मलीकरणात् मानसिकपापापहारित्वमुक्तं

२

ननुश्लोकद्वये: स्वरूपादितत्कर्मप्रशंसादिकमनुरूपाकविस्तत्प्रवचन
प्रशंसांकथमुक्तवानित्युच्यते॰ महापुरुषाणांस्वरूपादिकंतत्क्रियादिकं
चसर्वमलौकिकत्वादद्भुतं॰ क्वाचित्कंचवचनंतुतथ्यमेव तदुक्तंभागवते
ईश्वराणांवचस्तथ्यंतथैवाचरितंक्वचित् एषांवचनंपथ्यमितिनीते:
एतेनमहाशयवाक्यपरिपालनेनसकलाभीष्टसिद्धिस्याचेतेति
भाव: २साधवोहृदयंमह्यमितिविष्णूक्तिंस्मृत्वाद्वितीयश्लोकार्द्धेनच
कवे:गिर:प्रस्तौति जयंतसंत:सुकृतैकभाजनंपरार्थसंपादनसद्व्रत
स्थिता: करस्थनीरोपमविश्वदर्शिनो जयंतिवैदग्ध्यभुव:कवेर्गिर:२

जयंतीति॰ सुकृतस्य पुण्यस्यैकं मुख्यं भाजनं पात्रं यथा स्यात्तथा संतः
साधवो जयंति कीदृशाः परार्थसंपादनसद्भूतस्थिताः सत्साधौ विद्य
माने चेत्यमरः कवेः पंडितस्य गिरो वाचो जयंति संख्यावान् पंडितः क
विः गीर्वाग्वाणी सरस्वतीत्यमरः कीदृशस्य कवेः करस्थनीरोपमवि
श्वदर्शिनः करे तिष्ठतीति करस्थः करस्थं च तत्र नीरं जलं च करस्थ
नीरस्य क्षरणभंगुरत्वात् उपमा यस्मिन् तत्करस्थनीरोपमं करस्थित
नीरोपमं विश्वं पश्यतीति करस्थनीरोपमविश्वदर्शी तस्य करस्थनी
रोपमविश्वदर्शिनः कीदृशो गिरः वेदाध्यमुवः विदग्धस्य चतुर

स्वभावोवैदग्ध्यः वैदग्ध्यात् भूरुत्पत्तिर्यस्यांताः चातुर्योत्पन्नाइ
त्यर्थः २ इदानींखलमुखेपरगुणकथनालसांजिह्वामालोक्यकविःसाशंकमु
त्प्रेक्षते आक्रांतेवमहोपलेनमुनिनासक्षेवउर्व्यासिसासातत्यंवतमुड्ढ्रींवाजंतुनानीते
तेवमूर्छीविषैःवद्धेवातंतुरज्जुभिःपरगुणान्वक्तुंनशक्तासतीजिह्वाखलोहसलाक
याखलुमुखेविद्धेवसंलक्ष्यते ३ आक्रांतेति खलुमुखेदुर्जनवदनेसतीविद्यमा
नापिजिह्वापरगुणान्परेषांगुणान्वक्तुंनशक्तानसमर्थाऽतः लोहशलाकया
विद्धेवसंलक्ष्यते मयेतिशेषः पिशुनोदुर्जनःखलः इत्यमरः किंवामहोपलेन
महापाषाणेनआक्रांतापाषाणप्रस्तरग्रावोपलाश्मानः इत्यमरः किंवाउर्वीस

सामुनिनाअधारभूतयाकस्यापिगुणानवाच्याइति किंवासततस्वभाव:
सातत्यंजन्तुनाजाड्यावतेतिखेदेमुद्रिता लाक्षाराक्षाजन्तुक्लीब इत्यमर:
किंवाविषै:हालाहलादिभिर्मूर्छांनीताप्रापिताकिंवा अतनुरज्जुभिर्बं
धातिष्टतियत:परेषांगुणान्वक्तुंकथयितुंनक्षमा ३ इहानेकेसत्यंसततमुप
कारिनिजप्रकृतिंकृतज्ञा:कुर्वंताजगतिनिवसंत्येवसुधिय: कियंतस्तेसंत:सुकृत
परिपाकप्रनयनोविनास्वार्थंयेषांभवतिपरकृत्यव्यसनिता ४ अधकनाक
वि:पुरुषेषुमध्यमाधमेषूत्तमभेदेनत्रैविध्यंप्रदर्शयन्नाह इहेति इहलोके
अनेकेकृतज्ञा:कृतंजानातीतिकृतज्ञा:अनेकेबहवोसततंउपकारिणिषु

रूपेउपकृतिंवस्तुपकारिंकुर्वंतो निवसतीतिसत्यं उपकारिषुयः साधुः
साधुत्वेतस्यकोगुणः इतिस्मरणात् तस्माद्देतेमध्यमाः जगतिसंसारेत्र्प्रनेके
सुधियोविद्वांसोनिवसंत्येवइतिसत्यं आत्मार्थीकोनुजीवतीतिस्मृतेः त
स्माद्देतेनिकृष्टाः येषांस्वार्थंविनापरकृत्यव्यसनिता अ्यसनमस्यास्तीति
व्यसनीव्यसनिनोर्भावः व्यसनितापरेषांकृत्यंपरकृत्यंपरकृत्यस्यव्यस
नितापरकृत्यव्यसनिताभवति तेतथाविधास्संतः सत्पुरुषाः कियं
तोविरलाः उक्तंच नीतौ साधवोनहिसर्वत्रचंदनंनवनेवने इति एकेसत्पु

रूपापरार्थघटकाः स्वार्थंयनित्यंज्ञेये इतिभर्तृहरिः कीदृशाः संतः सुकृतस्य
परिपाकेनिष्पन्नोप्रणयः प्रेमायेषांतेसुकृतपरिपाकप्रणयिनः प्रणयास्त्व
मीविश्रंभयाश्चप्रेमानइत्यमरः एतेउत्तमाः उक्ताः ४ बद्धांजलिंसममसज्ज
नसज्जनौतौवंदेनितांतकुटिलप्रगुणस्वभावौ एकंप्रियानिरसिसंधिततवे
रिभूतंद्वीत्यापरंपरमनिर्वृतिपात्रभूतं ५ परस्परगुणाः दोषानश्चनप्रशंसे
नगर्हयेदितिसंचिंत्यपूर्वोक्तौखलसज्जनौनमस्कुर्वन्नाह बद्धेति अहमं
जलिंबद्धा तोष्टवेक्तौअसज्जनौसमंतुल्यंनिर्विशेषमितियावत् वंदेनम

स्करोमि वंदिअन्निवानस्तुत्सो: कीदृशौ तौ नितांतं अत्यर्थं कुटिलो वक्र:
प गुणो आर्जवस्वभावो ययोस्ते आविधं कुटिलं भुग्नं वेल्लितं वक्रमित्य
पि अजावजिह्मप्रगुणा वित्यमर: उभयोरपि वंदनेप्यवस्थामाह एकमि
ति तयो: खलु सुजनयो: मध्ये एकं प्रथमं असज्जनं प्रियाभीत्या वंदे कीदृ
शमेकं निरभिसंधितं वैरिभूतं अभिसंधानं कर्त्तुमशक्यो यो वैरी शत्रु:
तत्त्रायं मद्दृष्टवत्सुखमेयोऽु: संधश्च उर्ज्जनो भवतीति मद्दृहरि: अप ५०
रं द्वितीयं सज्जनं प्रीत्या हर्षेण वंदे मुद्प्रीतिप्रमदो हर्षइत्यमर: की

ऽपरमं परमाचासौ निवृत्तिश्च परमनिवृत्ति परमनिर्वृतेः परमसुखस्य
पात्रभूतं स्थानरूपमित्यर्थः खलसुजनौ स्वभावतो दुःखसुखहेतू भव
तः इति भावः उक्तं च नीतौ परोद्वेगे परानंदे खलसज्जनयोर्द्वयोः स्वभा
व एव शरण्यं विषपीयूषयोरिव ५ किं मेथवा हतखलप्रणताव्रपि स्या
त्स स्वीकरोति सुजनो यदिमां गुणज्ञः चेंद्रेन चास्त्वचरितेन विकासितं स
त्संकोचितं भवति किं कुमुदं तमोभिः ६ अभिसंधाम शाकयश्चेतद्वदत
स्तदाभिवादनेन किं स्यादित्यत आह किमिति अथवेति पक्षांतरं

७ यदिमां सगुनज्ञः गुणान् जानातीति गुणज्ञः सुजनः साधुः स्वीकरो
तीति अंगीकरोति तदा हतखलप्रणतावपि ० हतश्चासौ खलश्च ह
तखलः हतखलस्य प्रणतिः हतखलप्रणतिः तस्यां हतखलस्य प्र
णतौ ०धिकृतावनमस्कारो ऽपि मम किं स्यात् अपि तु न किमपि तत्र दृ
ष्टांतमाह यथा चारुचरितेन चारु हृद्यं चरितं वृत्तं यस्य सः चारुचरि
तः तेन चारुचरितेन चंद्रेण विकाशितं विकासिभावं प्रापितं कु
मुदं कैरवं इंदीवरं च नीले ऽस्मिन् सिते कुमुद कैरव इत्यमरः

तमोभिरंधकारैः संकोचितं किं न वति अपितु न भवत्येव तथा यदि
गुणज्ञो मत्कृतकाव्यस्य स्वीयकारं करोति तदा दुर्जनानंगीकारे
मम कांक्षा तिरितिभावः ६ श्रीत्येसतां तदनुभावतावसादः संत्यज्य
गूढरचनां प्रतिभानुरूपं स्त्रिष्वावबोधकरणक्षमभीप्सितार्थंवि
द्ये विदग्धमुखमंडनमप्रपंचं ७ सुजनस्वीकारवलमवलंब्य कविग्रं
थस्याभिधानं प्रगटयन्नाह श्रीत्येसतामिति अहं विदग्धमुखमंडनं
काव्यं वक्ष्ये किंकृत्वा गूढरचनां दुर्ज्ञेयरचनां संत्यज्य प्रतिभानुरूपं

वुद्धेरुत्कर्षस्तदनुरूपंयथास्यात्तथावक्ष्यते किमर्थंसितांशीत्येसाधूनांपरितो
षाय कीदृशोहं तदनुभावगतावसाद:येषांसाधूनांअनुभावोनुग्रहस्तद
नुभाव:तदनुभावेनगत:अवसादोविषादोयस्यस:कीदृशंविदग्धमुख
मंडनंच्छिष्यावबोधकरणक्षमंच्छिष्यंशीघ्रंअवबोध:सम्यग्ज्ञानंतत्करण
क्षमंतत्संपादनसमर्थंपुन:कीदृशंईप्सितार्थईप्सित:इष्ट:अर्थोयस्मिं
स्तत्ईप्सितार्थमितिपाठेवांछितार्थमित्यर्थ:पुन:कीदृशंअप्रपंचंनवि
द्यतेप्रपंचोविस्तारोयस्मिंस्तत्अपंचमविस्तरमित्यर्थ:विपर्यासेच
विस्तारेप्रपंचइत्यमर:७यद्यस्तिसभामध्येस्थातुंवक्तुंमनस्तदास्तु

धियः तांबूलमिव गृहीत्वा विदग्धमुखमंडनं विशंतु ८ ८ अधुना
ग्रंथकारोयं ग्रंथप्रचारार्थं साभिप्रायमाह यद्वीति विशंतु विश प्रवेशने
उपविशंतेत्यर्थः अन्यत्सुगमं ८ कविरग्रे वक्ष्यमाणान् प्रमेयाननुक्रा
मति प्राकुर्व्यस्तं समस्तं च द्विव्यस्तं द्विसमस्तकं तथा व्यस्तसमस्तं च द्वि
व्यस्तकसमस्तकं ९ प्राकुरिति तद्विद इत्यर्थः व्यस्तो दीनां लक्षणम
ग्रे वक्ष्यति ९ १० ११ सद्भिः समस्तकव्यस्तमेकालापं प्रभिन्नकं
भेद्यभेदकमोजस्विसालंकारं सकौतुकं १० प्रश्नोत्तरं समं प्रश्न
भग्नोत्तरं तथा आदिमध्योत्तराख्ये द्वे अंतोत्तरम् अतः परं ११
म

कथिताप्रकृतिश्चैवविषमंवृत्तनामकंनामाख्यातंचताश्चर्यचि
सौत्रंशाब्दीयशास्त्रजं २२ वर्णोत्तरंवाक्योत्तरंपादोत्तरंपादो
त्तरंचेतिद्वे २२ शाब्दीयंशास्त्रजं २३ चेतिद्वे २४ २५ वर्ण
वाक्योत्तरेतद्वत्श्लोकोत्तरमतः परंखंडपादोत्तरंचक्रंपद्मकाकपदंत
था २३ गोमूत्रीसर्वतोभद्रीगतप्रत्यागतवक्रः वर्द्धमानाक्षरंतद्धीय
मानाक्षरंतथा २४ शृंखलांनागपाशंचचित्रंसंशुद्धमेवच प्रहेलिका
तथाहृद्यंकालसारादिवर्णितं २५ अजमारादिकंगूढंपदपादार्थगूढ
कंस्तुतिनिंदातथाव्यर्थसलापकुतिविंद्रुमतं २६ पदगूढंअर्थगूढं

पादगूढं २

चेतित्रयं अपकृतिशब्देनसह विंदुमत शब्दमित्यर्थः २६ २७ २८
क्रियाकारकसंबंधगुणाभ्यामंत्रितस्यच गुणंतथासमासस्यलिंगस्य
वचनस्यच २७ मात्राविंदुविसर्गाणांच्युतकान्यस्वरस्यच स्थानत्वं
जनयोश्चापिच्युतदत्ताक्षरंतथा २८ इत्युद्देशकं मतः शब्दंपदवि
भागेनकेवलेनैवव्यज्यते विंदुर्व्यस्तसमस्तंयत्समुदायेन शब्द्यते २९
पूजायां किंपदं शोकमस्तनं को विभक्त्युरः कं आयुधतयाख्यातः
बलंवासुरविद्विषः ३० सुनासीरः अथटीका तत्रतावदेकेनश्लो
केनव्यस्तसमस्तयोर्लक्षणमाह शब्दमिति विभक्त्यंतंपदंकेव लं

लेनपादविभागेपदानांविभागः पदविभागेनयत्पृष्टंतं प्रश्नंप्रश्नविदो
व्यस्तंविदुर्जानीयुः विदज्ञानेसमुदायेनपृच्छ्यतेतंप्रश्नंसमस्तसंज्ञं
विदुः १५ तत्रतावत्तस्योदाहरणमाह पूजायामिति कश्चनकम
पि विद्वांसोपदविभागेनपृच्छति पूजायांकिंपदंप्रोक्तमित्येकप्रश्नः
अस्तनंस्तोभ्यांरहितं उरोवक्षः कोविभक्तेति इति द्वितीयःप्रश्नः पृत्नं
वासुरविद्वेषोवल्लिभङ्गस्यआयुधमस्त्रंतस्यभावः आयुधतातया
आयुधतयाख्यातोविश्रुतः इतितृतीयःप्रश्नः एतत्त्रयाणांप्रश्ना
नांप्रत्युत्तरं सुनासीरइतीड्वाची तत्रपदविभागः सुनासीरः सुइ

त्पर्थेऽर्घ्यांपूजावाची पूजनेस्वतीत्यमरः नाप्तुमान्नृशाब्दस्यनाइ
त्तिरूपं सोपरे सीरो हलं ग्रलंवघ्नू इत्यमरः हाल फालः वहः सीरइ
त्तिविक्रमादित्यः एवंपदविभागेनैवप्रत्युत्तरंत्रयंदत्तमित्यर्थः २०
कोऽदुराढ्यस्यमोहायकाप्रियासुरविद्विषः पदप्रश्नवितर्केकिंकोदं
तखद्भूषणं २१ रामानुरागः इतिव्यस्तजातिः व्यस्तप्रश्नस्याद्विती
यमुदाहरणमाह कंइति दुःखेनआढ्योदुराढ्यस्तस्यतस्यदुराढ्यस्य
निर्धनस्यमोहायअज्ञानायकः इतिप्रश्नेप्रत्युत्तरंरामानुरागइत्यत्र

२२

पदविभागः रा मा नु रागः इति पद चतुष्टयं तत्र प्रथम प्रश्नस्योत्तरं

राः वित्तं रैश्राद्धस्पराइतिसोपरेरूपं राः पुंसिस्वर्णविन्नयोरितिमेदिनिः

पुनः पृछ्यति सुरस्यविद्वड् सुरविद्वट्‌तस्यमुर विद्वषोमुरारेः प्रिया

का इतिपृष्टे प्रत्युत्तरंमालक्ष्मी: इंदिरालोकमाता मेईत्यमरः प्रश्न

स्यवितर्कः ऊहातोयोहः प्रश्नवितर्कः तस्मिन्प्रश्नावितर्केकिं पद

मितिपृष्टे प्रत्युत्तरं नुइतिप्रश्नायांविकल्पेचेत्यमरः दंतछदो

अधरः ओष्टाधरौतुरदनछदौ दृसनेत्यमरः दंतछदस्याधरस्य

भूषणं अलंकारः कः इतिपृष्टेप्रत्युत्तरं रागः रक्तिमनानाहलादेः

एवंरीत्यान्यत्रापिज्ञेयं २१ इतिव्यस्तजातिः २२ अपिसेवितान्द्वि
जिह्वैःकदापिकेयांतिनविकारंविछिद्यमानतरवःस्वगुणै
रधिकंविराजंते २२ मलयतरवः इदानींसमस्तश्लेषस्योदा
हरणद्वयंशार्म्यामाह अपीति द्विजिह्वैःसर्पैःसेविता अपिक
दापिकस्मिन्नपिकाले०केविकारंविकृतिंनयांति याश्चापणे
छेदनेत्रोटनघर्षणादिभिर्विछिद्यमानानतनुःशरीरंयेषांते
विछिद्यमानततनवःस्वगुणैःशीरम्यशैत्यादिभिरधिकंरधिकं
यथास्यात्तथाविराजंतेदीप्यंतेराजदीप्तौ द्विजिह्वौसर्पस्व

चक्रवित्यमरः एवंष्टेष्टेप्रत्युत्तरं मलयतरवः अर्थाच्चंदनावि २२
अनिभृतकोकिलनिस्वनमुखरितसहकारकाननः पुंसां कोभव
तिहृदयहारी मधुकरझंकारिकंकेल्लिः २३ मधुसमयः अनि
भृत्येति पुंसां हृदयहारीचित्तहारकः कोभवतीतिष्टेष्टेप्रत्युत्तरंम
धुसमयः मधोर्वसंतस्यसमयःकालः दैत्येचैत्रेवसंतेचमधुःपुंसिम
धुद्रुमः इतिमेदिनिः कीदृशोमधुसमयः अनिभृता अविनीता
अर्थान्मत्तयेकोकिलाः पिकास्तेषां निस्वनैः कूजितैःमुखरितानि
मुखरीकृतानिसहकारकाननानिआम्रवनानियत्रसः अनि
भृताविनीतप्रमिताःसमाः इत्यमरः सहकारोतिसौरभइतिच पुनः

कीदृशः मधुकरैः भ्रमरैः झंकारिणः शब्दायमानाः कंकेल्लय:
अशोकतरवो यत्र सः कंकेल्लिर्वंजुलोऽशोक इति हलायुधः २२
इति समस्तजातिः २३ समस्तजातिः व्यस्तंसमथवा समासप
दभंगतः द्विःष्टष्टंयत्तदेवंस्यात् द्विर्व्यस्तंद्विःसमस्तकं २४ इ
दानीं द्विर्व्यस्तद्विःसमस्तयोर्जात्योर्लक्षणमाह व्यस्तमिति
समासस्यच पदानांच भंगात्खंडनं तरंगो वा समासकल्पनांत
रंग इति यावत् तस्मात्समासपदभंगतः यत्र व्यस्तं प्रयुक्तं
व्यस्तप्रस्तरीत्या द्विष्टष्टं द्विवारंष्टष्टं तदेव द्विर्व्यस्तसंज्ञकं स्यात्

अथवायत्समस्तंप्रागुक्तंसमस्तप्रश्नइत्यासमासपदभंगतोद्वि
वारंपृष्टंतद्देवद्विःसमस्तसंज्ञकंस्यादित्यर्थःतदेवतदुदाहरन
द्वयेस्पष्टीकृतंकविना। तद्यथा कालीचासौकापालिकश्चकालि
कापालिकस्तस्यमठःकालिकापालिकमठइत्यत्रकर्मधार
यषष्ठीतत्पुरुषेव्यस्तप्रश्नइत्याकालिका॰अपालिकमठइ
त्येकःसमासःपदभंगःपुनःकालि कापालिकमठइत्यमरः
समासपदपदभंगोद्विःपृष्टत्वाद्द्विर्व्यस्तसंज्ञंउक्तं एवंनवारित
अवारितइत्यत्रनञ्तत्पुरुषेअवारितोरणेइत्येकःसमास
पदभंगः रणे अवारितइत्यमरःसमासपदभंगोद्विः१९ १०३

त्वाद्विर्व्यस्तसंज्ञ: एवंसमस्त१९रीत्या विश्ववरश्च आलोचनकु
लीचद्वराचेत्येक: समासपदभंगो द्वंद्वे विवरेप्वासीलीनाकुली
रायासुताइत्यमर: समासपदभंगो द्वि: १९ त्वाद्धि: समस्तसंज्ञ:
प्रश्न: एवंद्वितीयोदाहरणेपिसमस्तप्रश्नरीत्याद्वि: १९ त्वात्
द्वि: समस्तसंज्ञोज्ञेय: २४ वर्षासुकाभवतिनिर्मधुकीदृगज
शेषंविभर्त्तिवसुधासहितंकएक: प्रामंत्रयस्वधरणीधरनाथ
पुत्रीकोत्रास्थिभस्मनिचितांगजनाश्रय: स्यात् २५ कालिका
पालिकमर्व: २५ तयोर्द्विर्व्यस्तद्वि: समस्तप्रश्नयोस्तावत्द्वि

र्यस्तप्रश्नस्याद्यमुदाहरणमाह वर्षास्विति वर्षासुप्रावृट्कालेव
काभवंतीतिपृष्टेप्रत्युत्तरं कालिकामेघजालमित्यर्थः मेघजालेपि
कालिकेत्यमरः स्त्रियांप्रावृट्स्त्रियांभूम्निवर्षाइतिच निर्मधुमधु
हीनमजंकीदृगितिपृष्टे प्रत्युत्तरं अपालि अपगताअलयोभ्रम
रायस्मिन्नतत् कः एकोमुख्यः वसुधासहितंदृक्षीयुक्तंशेषंनागवि
शेषविभर्त्तिधरतीतिपृष्टेप्रत्युत्तरं कमठकूर्मः तदेवोत्तरं पुनः
पृच्छति धरनीधरनाथस्यहिमवतःपुत्रीमामंत्रयस्व आकार्यस्वेति
पृष्टे प्रत्युत्तरं कालिहेहैमवति० कालीहैमवतीश्वरीत्यमरः

अत्रलोकेअस्थिभस्माभिर्निचितानिभ्यातान्यंगानियेषांतेतादृशा
श्चतेजनाश्च अस्थिभस्मनिचितांगजनास्तेषामाश्रयः कः स्या
दितिपृष्टेप्रत्युत्तरं कापालिकमठः कापालिकस्यखल्वाटस्य
मठः शिष्यादिनिवासस्थानंमठःछात्रादिनिलयइत्यमरः २५
कीदृशंवदमरुस्थलंमतंद्वारिकुरिकुत्रसतिभूषणंभवेत् ब्रूहि
कांतसुभटःसुकार्मुकः कीदृशोभवतिकुत्रविद्विषं। २६ अवारि
तोरणे २६ द्विर्व्यस्तप्रश्नस्यद्वितीयोदाहरणमाह कीदृशमिति हे
कांत सुंदरमरुस्थलंधन्वदेशः कीदृशमितिपृष्टेप्रत्युत्तरं अवारि

न विद्यते जलं यत्र तत्समानौ मरुधन्वानावित्यमरः ॥ हारि॰ अर्थगृहस्य
बहिर्द्वारं कुत्र सति कस्मिन् विद्यमाने भूषणं भवेत् प्रत्युत्तरं तोरणे
आम्रादिपल्लवकृतविताने तोरणोऽस्त्री बहिर्द्वारमित्यमरः ॥ पुनः पृ
च्छति सकार्मुकः सधनुः सुभटो योधा विद्विषां शत्रूणां कुत्र कीदृशो भव
ति ब्रूहि प्रत्युत्तरं रणे अवारितः संग्रामे वारितुमशक्यः भटा योधाश्च यो
द्धा इत्यमरः ॥ अथ स्त्रियं धनुश्चापो धन्वा शरासनकोदंडकार्मुकमि
ति च २६ इति द्विर्व्यस्तजातिः । द्विर्व्यस्तजातिः । पद्मिश्रेष्ठसखीविकृ
सुराबाच्याः कथं वद ज्येष्ठे मासि गताः शोषं कीदृशोऽल्पजला भुवः २७

विवरालीनकुलीराः इदानीं द्विःसमस्तप्रश्नस्याद्यमुदाहरणमाह

पक्षीति पक्षी च श्रेष्ठश्च सखी च वक्रश्च सुराश्च ताः कथं वक्तव्या

इति पृष्टे प्रत्युत्तरं विवरालीनाकुलीराः विपक्षी विविष्करपतत्र

यः इत्यमरः वरः श्रेष्ठः आली सखी नकुलो वक्रः स्त्रियां नकु

ली इरा सुरा आलीः सखी वयस्येत्यमरः विपुले नकुले विष्णो

वक्रः स्यात्त्रिंगले त्रिष्विति इरा भुवाक्सुराप्सु स्यादिति च प्र

नः प्रश्नति ज्येष्ठे मासि सरोषं गताः संशुष्काः अल्प उर्वरितं जलं या

सुताः अल्पजलाभूम्यः कीदृशो वदेति पृष्टे प्रत्युत्तरं तदेव विवरा

१९

लीनकुलीराइतिविवरेषुविलेषुआलीनाःसमंतान्निमग्नाः कर्कटा

यासुताः स्यात्कुलीरःकर्कटइत्यमरः २७। विश्वंभराप्रलंवघ्न

व्रीहिमानुषसंयतः कथंवाच्याभवंत्येते दिनादौ विकटांतिकः २८

कुवलयवनराजयः २८ द्विःसमस्तस्योदाहरणांतरमाह विश्वं

कुवलयवनराजयः २८ द्विःसमस्तस्योदाहरणांतरमाह विश्वं

भरेति कश्चनपृच्छति विश्वंभराप्रलंवघ्नव्रीहिमानुषसंयतः वि

श्वंभरापृथ्वीप्रलंवघ्नोवलभद्रःव्रीहिःप्रथदित्रयवःव्रीहिसामा

न्यधान्येस्यादशुधान्यंचपुंसायामितिमेदिनि मानुषोनरःसंय

तयुद्धंच एताकथंवाच्याःभवंतीतिपृष्टेप्रत्युत्तरं कुवलयवनरा

जयः पृथ्वीगोत्राकुःपृथिवीत्यमरःवलःसंकर्षणःसीरपाणिः

२६

कालिंदीभेदनोद्धलः यवः शितशूकोन्नविशेषः शितशूकयवौ समावि
त्यमरः नरो मानुषः आजिसमितिः स्त्रियः संजित्समित्याजिः सीमेत्युधु
इत्यमरः पुनः पृच्छति दिनादौ प्रातः कालेका विकशंति इति शेषे वृत्तु
त्तरं तदेव कुवलयवनराजयः कुवलयानामुत्पलानां वनानि तेषां रा
जयो लेखाः स्यादुत्पलं कुवलयमित्यमरः लेखा तु राजयः इत्यपति २८
द्विः समस्तजातिः २८ पृष्टंपदविभागेसमुदायेन यद्भवेत् विदुर्मस्तसम
स्तं तदुभयार्थप्रदर्शनात् २९ का प्रियेन रहिता २९ इदानीं व्यस्तसमस्त
स्पलक्षणमाह पृष्टमिति यतः पूर्वोक्तिरीत्या पदविभागेन पृष्टं पश्चात्समु

दायेनस्पष्टं भवेत् तदुभयार्थप्रदर्शनात् उभयोर्व्यस्तसमस्तप्रश्नयोरर्थप्रदर्श
नं उभयार्थप्रदर्शनं तस्मात्० तस्मात् व्यस्तसमस्तं व्यस्तसमस्तसंज्ञकं प्र
श्नं विदुः तद्विद इति शेषः २९ वरांगणा धाम्नि केन तनयेन नंदिता की
दृशेन पुरुषेण पक्षिणां वंधनं समभिलष्यते सदा ३०। शाकुंतला भरतेन।
व्यस्तसमस्तप्रश्नस्य प्रथममुदाहरणं तावदाह केति प्रियेण र
हिता भर्त्रा हीना का वरांगणा कामिनी धाम्नि गृहे केन तनयेन पुत्रेण नंदि
ता सुखिता जातेति शिष्टः प्रत्युत्तरं शाकुंतला भरतेन शाकुंतला राज्ञी दुष्यंत
नाम्ना राजा रहिता गृहे पितुर्गृहे भरतेन भरतनाम्ना पुत्रेण नंदिता जाता

गृहदेहत्विट्त्रभावाधामानीत्यमरः पुनः पृच्छति सदा सर्वस्मिन्का
लेन कीदृशो भपुरुषे पक्षिणां शाकुंतानां वंधनं समभिलष्यते वां
छा क्रियते प्रत्युत्तरं शाकुंतलाभरतेन शाकुंतानां पक्षिणां लाभः
शाकुंतलाभः तत्ररतेन तत्परेन शाकुंति पक्षि शाकुंतानि शाकुंत शा
कुंन्तद्विजा इत्यमरः ३० कीदृशं हृदयहारि क्रूजितं कः शाखायां शाखि
भूपतेर्मतः कस्तवास्ति विपिने भयाकुलः कीदृशाश्च न भवेन्निशा
करः ३१ कलंकविराहितः ३२ अस्त समस्त प्रश्नस्य द्वितीयमुदाहरण
माह कीदृशामिति कश्चन राजपुरुषः कमपि राजानं पृच्छति हे राजन्

हृदयहारि हृदयंगमं कूजितं मधुरध्वनिविशेषः कीदृशामितिपृष्टे
प्रत्युत्तरं कलं अस्फुटमधुरध्वनिः ध्वनौतुमधुरास्फोटेकलंइत्य
मरः पुनःपृच्छति यशासि कीर्त्तौर्भूपतेः पृथ्वीपतेः कः सखासुन्म
तः इतिपृष्टे प्रत्युत्तरं कविपंडितः संख्यावान्पंडितः कविरित्य
मरः पुनःपृच्छति तव विपिने कानने भयाकुलः भयाविह्वलः
कोस्तीतिपृष्टे प्रत्युत्तरं अहितशत्रुः विपिनकाननंवनमित्यमरः
पुनःपृच्छति कीदृशाश्च निशाकरश्चंद्रोनभवेदितिपृष्टे प्रत्युत्तरं
कलंकविरहितः कलंकं केनलांछनेन विरहितं विशेषेनरहि

तोनभवेदिति कल्नंकांको त्नांखनंचेत्समरः इतिव्यस्तसमस्त
जातिः ३१ द्विर्व्यस्तमेवयत्पृष्टंसमुदायेनयन्नवेतरत्रिधाभिन्नं
देवोक्तंद्विर्व्यस्तकसमस्तकं ३२ कोत्रांकरस्यवलयावृपयोधरः
कःकीदृगपरस्यनियतंवशामेतिभूपःसंबोधयोरगपतिर्विजयी
चकीदृग्युधिष्ठिरोहिभवेद्वदकीदृशाश्व ३३ प्रहीनाद्गतनवः ३३
समस्तकंनामप्रश्नमुक्तंकंविशिनष्टिशेषः ३२ तावदेतस्यप्रश्न
मुदाहरणमाह कांविति शंकरस्यवलयौकौ इतिपृष्टेप्रत्युत्तरं
अहीसर्प्पौवलयःप्रकोष्ठाभरणंकंकणंवलयौस्त्रियामित्यमरः
इदानींद्विर्व्यस्तसमस्तप्रश्नस्यलक्षणमाह द्विर्व्यस्तमिति यत्पूर्वंद्विर्व्यस्तंपृष्टंपश्चा
त्तयत्समुदायेनयत्पृष्टंभवेत् एवंत्रिधाभिन्नंबारत्रयंपृष्टंतदेवप्रश्नंद्विर्व्यस्तकसम

पुनः पृछति अपयोधरः अस्तनः कः प्रत्युत्तरं नाभुमानस्तन
मेघोपयोधरो नियतंनिश्चितं कीदृक् भूपः परस्यान्यस्यवशंअ
धीनतामेति गछति प्रत्युत्तरं दत्तनयः नयः नीतिर्यस्मात् नीतिर
हितमित्यर्थः पुनः पृछति उरगपतिं सर्प्पराजानं संवोधयति पृष्टे
प्रत्युत्तरं हे अहीनवासुके सर्प्पराजस्त्वासुकिः इनः सूर्यश्च भो
राजेसमरः चपुनः विजयी कीदृक् प्रत्युत्तरं अदत्तनयः समु
दितनयः चपुनरर्थेहि [illegible]तावधारणे दुर्योधनकुरुराजः की
दृशोनभवेदेव वेदेतिपृष्टे प्रत्युत्तरं अहीनादत्तनयः हीनाद्द
स्पांधस्पतनयः हीनाद्दत्तनयः नहीनाद्दत्तनयः अहीना

द्यतनयः सनेत्रस्य पुत्रोऽयं धनो न भवेदेव ३३ कोमोहायकुशी
श्वरस्य विहितः संबोधनीयो गुरुः क्रोधाश्रां विरलः केऽत्नो नव घनः
किंवन्न कीदृक्कु द्विजः ३४ कारवावचनं न भवेदतिशायं डः खाद्य
कीदृक्कुखलः को विघ्नाधिपतिमनो भवसमो मूर्स्याभवान् की
दृशः ३५ राजीवसन्निभवदनः इति द्विव्यस्तसमस्तजातिः।
व्यस्तसमस्तजातेरुदाहरणांतरमाह कइति कुरीश्वरस्य डः खेनई
श्वरः कुरीश्वरः तस्य दरिद्रस्य मोहायाज्ञानायकः विहितः इति पृष्टे
प्रत्युत्तरं राः वित्तं पुनः पृच्छति गुरुः संबोधनीयः कथमित्यध्याहारः ४०

प्रत्युत्तरं हेजीवेतिवचसाऽपुनः पृच्छति कलौकलियुगेधात्र्यां
पृथिव्यांविरलः कियान्वकः प्रत्युत्तरंसत्सुधीसत्सुधीः कोवि
दोबुधेत्यमरः धात्रीचधातकीप्रोक्ताधात्रीचामलकीमताधा
त्रीवसुंधराज्ञेयाधात्रीस्यात्स्तनपायनीतिनानार्थः नवघनः
नूतनमेघः कियत् किमिवेति किंवत् वत् प्रत्ययस्तुल्यार्थे प्र
त्युत्तरं हस्तवत् हस्तः कुंजरस्तद्वत्स्यामइत्यर्थः कुंजरोवारणः
करीइभः स्तंबेरमः पद्मीत्यमरः कीदृक्कुपुरुषो द्विजोनब्राह्म
णोनभवतिप्रत्युत्तरं न० प्र० विष्णुस्तस्मादन्योऽनोविष्णुर

हितोद्विजोनभवत्येव अनइति अनश्वरइतिसूत्रेणनञोः ना
देशः अश्वादन्योऽनश्वः इतिवत् ब्राह्मणोमामकीतनुरिति
वचनात् अकारोवासुदेवःस्यादित्येकाक्षरकोषः तेषांवचनं
किंराजीलिषा कीदृक्रखलः अतिशयंदुःखायभवेत् प्रत्युत्तरंभवेत्
वसत् निकटेवसत्सत्विघ्नाधिपतिर्गणपतिः कः प्रत्युत्तरं त्वंभव
गजमुखः मनोभवेनकामेनसमः सर्वांगशरीरेणभवान्कीदृशः
प्रत्युत्तरः राजीवसन्निभवदनः राजीवेनकमलेनसन्निभंतुल्यंवद
नंयस्यसः द्विर्व्यस्तसमस्तजातिः २५ द्विसमस्तंयदापृष्टंव्यस्तकं

मेषुनर्भवेत् तद्भिःसमस्तकंप्रस्तंकथितंप्रश्नपंडितैः ३६ कीदृक्त्वः
सकलजनोभवेत्सुराज्ञः कालोविदितइत्यंधकारहेतुःकःश्रेयान्
कुमुदवनस्यकोविनिहंतिभ्रातृभ्रंवदशिरसाजितस्त्वयाकः ३७
विधुरविरहितः।३७।भिःसमस्तैर्विन्यस्तप्रश्नस्यलक्षणमाहयदा
पूर्वैर्भिःसमस्तैर्वारद्वयंपृष्टंपुनः व्यस्तकेनरीत्यायत्पृष्टंभवेत् त
त् भिःसमस्तकव्यस्तंनामप्रश्नंप्रश्नविद्भिःकथितं ३६।इदानीमेव
तस्योदाहरणमाह शोभनोराजासुराजातस्यसुराज्ञःसकलजनःस
मस्तलोकःकीदृक्शोभवेदितिपृष्टे प्रत्युत्तरं विधुरविरहितः विधु
रेणवियोगजदुःखेनविरहितोहीनः विधुरंधुप्रविश्लेषइत्यमरः।

इहलोके: कालः अंधकारस्य हेतुः कारणं विदितः प्रसिद्धः प्रत्युत्तरं
तदेव दिनकरविरहितः विकश्चंद्रः रविः सूर्यस्तापैरहितः कमु
दवनस्य प्रेयान् कः प्रत्युत्तरं विकश्चंद्रः विकः सुधांशुः शुभ्रांशुरित्य
मरः शास्त्रं वैरिणं शिरसा को निहंति वदेति पृष्टे प्रत्युत्तरं अवि
मेषः भाति मोधा तजधिषावित्यमरः अविशब्दोरवौमेषेपर्वतेपि
निगद्यते इत्यनेकार्थध्वनिमंजरी हेराजन् त्वया कः जितः प्रत्युत्तरं
अहितः शत्रुः द्विद्विपक्षाहितामित्रदस्युः शात्रवः शात्रवः इत्यमरः ३७

संग्रामेस्फुरदसिनाहतास्त्वयाकेकेदुःखंवृतनिरयेनरस्यकुर्युः
कस्मिन्नुद्भवतिकदापिनैवस्तोमरख्याताःकेजगतिमहालघुत्व
भावः ३८ नरकरेणवः ।द्विसमस्तकव्यस्तजातिः ३८ द्विसमस्त
व्यस्तप्रश्नस्यद्वितीयमुदाहरणमाह संग्रामेति कश्चनरः कमपि
खड्ग॰हस्तंगृह्णाति स्फुरद्रूपः असिः खड्गोयस्यसः स्फुरदसि
स्तेनस्फुरदसिनात्वयासंग्रामेयुद्धेकेहताइतिपृष्टे प्रत्युत्तरं
नरकरेणवः नरकस्यनरकभूमेःरेणवःपांशवःरेणुर्द्वयोःस्त्रियां
धूलिःपांशुर्नानद्वयोरजइत्यमरः कदापिकस्मिन्नपिकाले

कस्मिन्नंगे लोमः तनूरुहं नैव उद्भवति नैवोत्पद्यते प्रत्युत्तरं न
खकरे नखस्य मनुष्यस्य करे हस्ते तनूरुहं रोम लोमेत्यमरः जग
ति संसारे महालघुकत्वभाजः के ख्याताः महालघोर्भावो महालघुत्वं महा
लघुत्वं भजतीति महालघुत्वभाजः के प्रत्युत्तरं अणवः परमाणवः।
स्त्रियां मात्रा त्रुटिः पुंसि लवलेशकणाणव इत्यमरः ३८ इति द्विः स
मस्तकव्यस्तजातिः ३८ पदत्रयस्मिन्प्रश्ने एकश्रुत्या एकोत्तरेण
भिन्नार्थप्रतिपादकं वचः द्विसमस्तस्य प्रभेदं वदति प्रश्नं एका
लापकसंज्ञं विदुः ३९।४ एकश्रुत्या वचो यत्र भिन्नार्थप्रतिपादकं
प्रभेदं द्विः समस्तस्य तमेकालापकं विदुः ३९।४

कीदृशी निरयभूरनेकधासेव्यते परमपापकर्मभि: प्रेतराक्षस
पिशाचसेविता कीदृशी च पितृकाननस्थली ४० नरकपालनपा
चिता ४० अस्योदाहरणद्वयमुक्तश्लोकद्वयेनाह कीदृशीति कीदृ
शी निरयभू: नरकभूमि: अनेकप्रकार इति अनेकप्रकार इ
ति अनेकधा: परमपापकर्मभि: सेव्यते प्रस्तुत्तरं नरकपाल
पाचिता नराणां पालारक्षकास्तै: रचिता कृता च पुनरर्थे प्रेतरा
क्षसपिशाचै: सेविता पितृकाननस्थली प्रेतभूमि: कीदृशी
प्रस्तुत्तरं नरकपालपाचिता नराणां कपालै: रचिता कृता ४०

केशरद्रुमतलेषुसंस्थिता कीदृशोभवतिमत्तकुंजरः तत्वतोशिवभ
वेत्सलक्षणैरर्जुनिःसमितिकीदृशोभवेत् ४२दानवकुलरहितः।
एकालापकजातिः४२केशरोवकुलद्रुमःकेशरद्रुमतलेषुसंस्थि
तोमत्तकुंजरःकीदृशोभवति दानवकुलभ्रमररहितःदानेनमदेनव
कुलद्रुमस्थायेभ्रमरास्तेषांहितःप्रियःसमितिसंग्रामेतत्वतःइदमि
त्थंज्ञानेनलक्षणैस्तत्रचिन्हैःशिवंभवेस्पष्टात्वार्जुनिःकीदृशोभवे
त्तुपुनःसर्वे॰दानवकुलेदैत्यान्वयोयोभ्रमस्तेनरहितःइत्येकालाप
जातिः४२शब्दार्थलिंगवचनैर्व्यस्तैर्यत्रासमस्तकैःविभक्त्याशमि

न्नयत्तात्प्रभिन्नकमुच्यते ४२ प्रभिन्नकत्रभ्रस्पलक्षणमा
ह शब्दार्थेति यत्रभग्नं भस्तैः पदविभागैः कृत्वा प्रभिन्नं भवति
पृथक्कृत्रभग्नंस्यात् यत्रासमस्तकैः समुदायत्रभग्नरीत्याप्रभिन्नं
स्यात् कीदृशैः भस्तैः समस्तकैः शब्दार्थलिंगवचनैः शब्दा
र्थश्च लिंगवचनंच शब्दार्थलिंगवचनानि तैः शब्दार्थलिंगवचनैः
कस्मिंश्चित्त्रभग्नेशब्दार्थप्रस्तरीत्याप्रभिन्नं कुत्रचित् शब्दार्थरी
त्यासमस्तरीत्याप्रभिन्नं कुत्रचिल्लिंगभेदेनप्रभिन्नं कुत्रचित् व
चनभेदेनप्रभिन्नं कुत्रचित् शब्दार्थलिंगाभ्यांप्रभिन्नं कुत्रचित्

शब्दार्थलिंगवचनैः प्रभिन्नं कुत्रचिद्विभक्तिभेदेन प्रभिन्नं यत्तत्
प्रभिन्नकसंज्ञमुच्यते एवं सप्तभेदाः प्रभिन्नकप्रश्ना भवंति शब्दा
र्थभेदो यथा देवशब्दः मेघवाची सुपर्वाची राजवाची च लिंगभेदो यथा
तप तथा इत्यकारांतो निदाघवाची पुल्लिंगः तपः शांतं तपस्यावाचि नपुं
सकं वचनभेदो यथा नर इति प्रथमैकवचनं अकारांतस्य प्रथमा
बहुवचनं ना॰ नरौ नर इति विभक्तिभेदो यथा मास इति पंचमी
षष्ठी विभक्तिषु भवति ४२ निर्जितसकलारातिः पृच्छति को नैको
मत्यो भयमृच्छति मेघात्प्रये कृतरुचिरा शायाः किं तिमिरस्तया का
शिनिशायाः ४२ विधुतारातेजः । शब्दार्थलिंगभिन्नस्योदाहरणं द्वयं

श्लोकद्वयेनाह निर्जितेति निर्जिताः सकला आरातयः समस्तशत्रवो
येन सः निर्जितसकलारातिः पृच्छति कः एको मत्पोशकासाद्भयनञ्च
छति न श्राप्नोति प्रत्युत्तरं विधुतारातेजः हे विधुताराते अजः शिवः
पुल्लिंगः अजा विष्णुहरच्छागा इत्यमरः निशायाः रात्रेस्तिमिरः क्षयका
रि अंधकारायहारि किमिति पृष्टे प्रत्युत्तरं शब्दार्थलिंगभेदेनाह वि
धुतारातेजः विधोश्चंद्रस्य ताराणां नक्षत्राणां तेजो ज्योतिः नपुंसकं
कीदृग्रूपा निशायाः मेघात्ययेन मेघघापगमेन कृतो रुचिरा आशा दिग्य
रूपा सा तद्रूपाः ५२ विहंगपतिः कं हतवान हितं कीदृग्भवति पुरंजन

सहितं किंकविनं विदितं वदधीमद्यादपतिरपि कीदृग्भयकृत् ४३
अहिमकरमयः शब्दार्थलिंगभिन्नं। विहंगेति विहंगपतिः पक्षिरा
जो गरुडः कं अहितं शत्रुं हतवान् प्रत्युत्तरं अहिं सर्प्पं जनसहितं
पुरं नगरं कीदृग्भवति प्रत्युत्तरं अकरं अकरो दंडस्तेन हीनं हे धीमत्
बुद्धिमत् विदितं कविनं किं प्रत्युत्तरं अयः लोहं नपुंसकं यादःपति
रपि समुद्रोपि कीदृग्भवति वद प्रत्युत्तरं अहिमकरमयः अहयः
सर्प्पाश्च मकरा ग्राहाश्च अहिमकरास्तैर्मयः प्रचुरः पूर्णः प्राचुर्ये प्राधान्या
र्थे प्रत्यये मयट् पुंलिंगार्थः इति शब्दार्थलिंगभिन्नं ४३ अनुकूलवि

धायि दैवतो विजयी स्यान्नतु कीदृशो नृप: विरहित एपपि जानुकी वने
निवसंती मुदमादधौ कृत: ४४ कुशलवर्द्धित:। शब्दार्थ विभक्ति भिन्न
स्योदाहरणं अनुकूलेति अनुकूले विधाय दैवतं दैवो भाग्यं वा यस्य स:
नृप: कीदृशो विजयी जयशील: प्रत्युत्तरं कुशलवर्द्धित: कुशलेन क्षे
मेन वर्द्धित: प्रवृद्धिं प्राप्त: कुशलं क्षेममस्त्रियामित्यमर: प्रथमा विभ
क्ति: विरहण पपि जानकी सीता वने निवसंती कृत: कस्मान्मुदं प्रीति
मादधौ प्रत्युत्तरं कुशलवर्द्धित: कुशश्च लवश्च कुशलवौ तयो: क्र
द्धिरभिवृद्धिस्तस्मात् पंचमी विभक्ति: ४४ कुसुमं पतदेत्यनाकतो वदक

स्मैस्पृहयंति भोगिनः अधिगम्य रतं वरांगणां कनुयत्नं कुरुते सु
शिक्षिता ४५ सुरतरवे ४५ शाब्दार्थविभक्तिनिन्नं । कुसुममिति
नाकतः स्वर्गात् कुसुमं पुष्पं पतत् पतमानं एत्य प्राप्य भोगिनः सुखिनः
कस्मै स्पृहयंति वांछति भोगः सुखे स्यादिमता वत्तेर्ष्वफणकायथोरि
त्यमरः प्रत्युत्तरं सुरतरवे कल्पवृक्षाय नु इति वितर्के सुशिक्षिता वरांगणा
चतुरा स्त्री रतं मैथुनम् अभिगम्य प्राप्य कयत्नं कुरुते प्रत्युत्तरं सुरतरवे सुरतस्य
गायनस्य रवे ध्वनौ ४५ कामुक्ता हारहरिरंबुधिमध्यमग्नां कीदृग्भ्रमं भव
तिनिर्मलमाममानां आमंत्रयस्व वनमग्निशिखावलीढं तत्त्वापिकोदृ

तिकेमदयंतिभृंगान् ध्दद्रुं दमकरंदविदव: शब्दार्थवचनस्मिन्न
स्योदाहरणमाह कामिति कश्चनपृच्छति हरिर्विल्फ: अंबुधिमध्यम
ग्नांसमुद्रेनिलीनांकांउद्धाहारकंईनीतवान् प्रत्युत्तरंकुंपृथ्वी आग
मानांवेदानांकीदृग्श्रुतंश्रवणंनिर्मलंपापोहंभवति प्रत्युत्तरं दमक
रंदमंइंद्रियनिग्रहस्तंकरोतीतियत्तत् वेदश्रुतिस्तथाम्नाय:स्वाध्याय:
छंदआगम इतिहलायुध: अग्निशिखावलीढं अग्निज्वालजालेलि
ह्यमानंवनंकाननंआमंत्रयस्वेतिपृष्टे प्रत्युत्तरं दविन्दवोस्मिनस्तीति
दवीतत्संवोधनं हेदवित् चपुन: तद्वनमपिकोदहति प्रत्युत्तरं दव: ।

वनाग्निः दवदावो वनारण्यवन्हीत्यमरः भृंगान् के मदयंति मत्तान्
कुर्वंति प्रत्युत्तरं कुंदमकरंदविंदवः कुंदस्य पुष्पविशेषस्य यो म
करंदः पुष्परसस्तस्य विंदवः विप्रुषः ४६ वसति कुत्र सरोरुहसंत
तिर्दिनकृतो ननु के तिमिरछिदः पवनभक्षोसपत्नरणोत्सुकं प्ररूप
माक्यको जगति प्रियः ४७ के किरणोत्कराः शब्दार्थवचनत्तिन्नं
उदाहरणांतरमाह वसतीति कश्चन पृच्छति सरोरुहाणां कमलानां
संततिः कुत्र कुत्रस्थवसतीति प्रत्युत्तरं के जले कं के शिवे जलमारभ्या
तं ननु निश्चितं दिनकृतो दिवाकरस्य तिमिरछिदः अंधकारध्वंसकाः

सु

केभवंतीतिपृष्टे प्रत्युत्तरं किरणोत्करा: किरणभृत्: पवनभक्षा
सर्प्पा: तेषांसपत्नो रिपुर्मयूरस्तस्परणोयुद्धेउत्सुकमुत्कं वित्तंपुरु
षं आक्रयेतिपृष्टे प्रत्युत्तरं हेकेकिरणोत्करा केकीमयूरस्तस्परणे
उत्कउत्कंवित: शिखावल: शिखीकेकीत्यमर: जगतिलोके
प्रिय: क: इतिपृष्टे प्रत्युत्तरं रा: अर्थ: अर्थरैविभवा अपीत्यमर: पूर्वं
किरणोत्कराइतिप्रथमावक्तुवचनमुक्तं पश्चात्रैशब्दस्यराइतिरू
पंप्रथमैकवचनमुक्तं शब्दार्थस्तुसर्वत्रपृथगेवोतस्मादेतत्प्रश्नंशब्दा
र्थवचनभिन्नसंज्ञकं ५७ कीदृग्गृहंयाम्यगृहंगतस्यकास्त्राणमंभ
स्तरणेजनानां भूषाणतेकंव्यकथंनुपृष्टेमुक्ताकलापेरितिचोत्तरंकिं

हाराविनाव: शब्दार्थविभक्तिलिंगभिन्नस्योदाहरणमाह कीदृगीति
यमस्येदं यास्यं यास्यं च तत् गृहं च यास्यगृहं यास्यगृहं गतस्य पुंसः गृ
हं कीदृगीति पृष्टे प्रत्युत्तरं हाराविहाय्युक्तः विषादेन शोकेन पीडया
च युक्ते रावः शब्दो यत्र तत् हाविषादशुगर्त्ति बिल्यमरः अंभसां
जलानां तरणे परपारगमने काः शरणं शरणं प्रत्युत्तरं नावः नौका
श्रे नु इति पृष्टे हेवः पुनरर्थे हे कं वहे गलतेत्त वभूषा अलं क्रियाकथं
न मुक्ताकलापे मुक्ताहारैरिति अमुना प्रकारेण पृष्टे कं वेः प्रत्युत्तरं
वदति हाराविनावः हे हाराः वो विना युष्मान् विना कं वस्यालं कि
याकथं न मुक्ताकलापेः नास्ति नावं इति स्त्रीलिंगः प्रथमावहुव

चनंच वं इति मुष्ण च्छ स्य द्वितीयाबहुवचनादेशः शब्दार्थ
विभक्तिभेदो लिंगभेदश्चोक्तः ४८ कवयो वद कुत्र कीदृशाः कविनं
किं विदितं समंततः अक्षनावैरियोषितां कदितापः प्रवलो वि
लायकाः ४८ गिरिसारमुखाः। शब्दार्थविभक्तिलिंगभिन्नाः शब्दा
र्थविभक्तिलिंगभ्रम[illegible]दाहरणानंतरमाह कवयः इति कवयः
पंडिताः कुत्र कस्मिन्विषये कीदृशा भवंति वदेति पृष्टे प्रत्युत्तरं
गिरिसारमुखाः गिरिवाण्यास्तारं रहस्यं मुष्णंति अपहरंतीति गि
रिसारमुखाः मुषस्तेये समंततः परितः विदितं प्रसिद्धं कविनं किं

त्युत्तरं गिरिसारलोहं लोहोस्त्री शास्त्रकंती त्वांपिंडंकालायसा
यसीयेसायसी अश्मसारइत्यमरः पुनः पृच्छति अधुनातववीर
योषितांशत्रुस्त्रीणांहृदयेकाविरहायतापः प्रवलइतिपृष्टे प्रत्युत्तरं
उषारात्रिः तदंतंवाउषारात्रेरवसानइत्यमरः उषारात्रौतदंतेस्या
दन्यत्राश्रयमप्युषेतिविश्वः सारमुषाइतिपुल्लिंगः प्रथमाविभक्तिः
पक्षेउखास्थलीवनस्थलीभुवा उषाइतिस्त्रीलिंगेद्वितीयाविभ
क्तिश्च ४८ मेघालयेभवतिकिंतुभगाववगाहं कावाविडंवयतिवा
रणा[illegible]वेरपाः दुर्वारवीर्यविभवस्यभवेदृणेकः कास्मैरवक्रेसु

भवति ४

भगोस्तरणे: प्रभाभि: ५० सरोजराजय: ५०। शब्दार्थविभक्ति
लिंगभिन्नं शब्दार्थवचनालिंगभिन्नस्योदाहरणद्वयंश्लोकद्वये
नाह मेघात्ययेति मेघात्ययेशरत्कालेसुभगावगाहशोभनंमज्जनोम
ज्जनयोर्यं किं? प्रत्युत्तरं सर० सरसीकासार: सरसीसरइत्यमर:
वारणाश्च मत्ताश्चवेश्याश्चवारणामत्तवेश्यास्ता: वेत्यवधारणे का
विडंवयति प्रत्युत्तरं जरावार्द्धक्यं दुर्वारवीर्यविभवस्यभूपस्यरण
क: भवेत्र प्रत्युत्तरंजय: विजय: तरणि प्रभाभि: सूर्यकिरणे: स्मे
रवक्त्रेणसस्मितवक्त्रेणसस्मितमुखेनसुभगा: शोभना: का: प्र

शब्दार्थवचनालिंगभिन्नं ३

३१ त्सुंदरं सरोजराजयः कमलानि तेखाः ५० पृच्छति शिरोरुहोम
धुमथनं मधुमथनस्तं शिरोरुहं च कः खलु चपलतया भुवि वि दि
तः कांचनतनुयानततनया भाविदि गदिता ५१ केशवनोका शिरो
रुहः केशाः मधुमथनः केशवं पृच्छति च पुनः मधुमथनः के
शवस्तं शिरोरुहं पृच्छति० किं पृच्छति इत्याह भुवि भूतले चपल
स्वभाव श्चपलता तया चपलतया कः विदितः एवं शिरोरुहेन पृ
ष्टेन मधुमथनो वदति केशव नोका वनेभ्यो कः स्यानेयस्यास
वानर इत्यर्थः न नु इति पृष्टे भुवि जले मातस्वाम्बुजले भुगोरिति ना

नार्थः यानतयायानस्यभावो यानता तयायानतया कामादिता उक्ता
मध्कमथनेन दृष्टः शिरोरुहोवदति हे केशवनौकानावः ५२ नभवति
मलयस्य कीदृशीभूः कइह ऊर्चंनविभर्त्तिकिंगताश्रीः भवदरिनिवहेषु
कास्ति नित्यंवलमथनेनविपद्यवायिकेषां ५२ विपन्नगानां शब्दार्थ
लिंगभिन्नं शब्दार्थवचनभिन्नस्याद्यमुदाहरणं यथा नेति कश्चनष्ट
छतिकीदृशीभूमिः मलयस्य गिरेर्नभवति प्रश्नुत्तरं विपन्नगा अपग
ताःपन्नगाः सर्प्पायस्यासाः सर्प्परहिता मलयाचलभूमिर्नाश्रिताः पुत्तु
(नर श्री विष्णु) भवति इहलोके कः ऊर्चंस्तनंन विभर्त्ति निधिभर्त्ति नधरति

अत्युत्तरं नाखुमानुपुनः पृछतिश्रीलक्ष्मीः कंगताः कमाश्रिताः।
अत्युत्तरं अं॰ विष्णुं अकारोवासुदेवः स्यादित्येकाक्षरानिधानः
भवदरिनिवहेषु भवतांरात्रुवर्गेषुनित्यंकास्ति अत्युत्तरं विपत
आपत वल्लमसुरं मथ्नातीतिवल्लमथनः शक्रस्तेनकेमां विपत्तं
व्यधायिकृता अत्युत्तरं नगानां शैलानां तरूशैलौनागावगौ वित्य
मरः वलारातिः शचीपतिः ५२ समयमिहवदंतिकंनिशीथं शमयति
कान्वदवारिवाहवृंदं वितरतिजगतांमनस्सुकीदृग्मुदमतिमात्र
मयंसदातडागः ५३ अरविंदवान् शब्दार्थवचन विभक्तिभिन्नं ५३

अस्यैवोदाहरणांतरमाह समयमिति इहलोके कं समयं कं कालं नि
शीथं नक्तं वदंति विद्वांस: इति शेष: वस्तुत्तरं अरवि: न विद्यते रवि:
यस्मिन् स: अरवि: तं नक्तं निशीथे रजनी रात्रिर्दोषा विभावरी तितारा
भिधान: वारिवाहवृंदं मेघसमूह: कान् शमयति निर्वापयति वस्तु
त्तरं दवान् वनाग्नीन् दवदावौ वानरन्य इत्यमर: सदा निरंतरं अयं
दृष्टिगोचरस्तडाग: कीदृश: जगतांमन: सुलोकानां चित्तेषु मात्रेण
रिमनविशेषं प्रतिक्रम्य वर्त्तते इ। त्याति मात्रं मुदं हर्षं वितरति वय
छति० वस्तुत्तरं अरविंदवान् कमलोपशोभित: दवानिति द्वितीया

३३ विभक्तिस्तदकवचनंच अरविंदवानिति प्रथमाविभक्तिरेकवचनं
एतेनशब्दार्थवचनविभक्तिभिन्नसंज्ञंप्रश्न-मेतत् ५३ कीदृक्संसमि
ति वलंनिहंति शत्रुंविष्णोःकामनसिमुदंसदातनोति तुभ्यंसच्छर
धिमुखंनिगद्यते किंपंचत्वेःसमभयमानएककेषु ५४ अभिमानषु ५६
शब्दार्थलिंगवचनभिन्नस्योदाहरंयथा कीदृक्षमिति समितिसंग्रामे
कीदृशंकंवलंशौर्यं शत्रुंनिहंति घातयति वरूथिनीवलंशोभमित्यमरः
प्रत्युत्तरं अभिनिर्नविद्यतेभीर्भयंयत्रततत्भयरहितमित्यर्थः सदाविष्णो
र्मनसिहरेश्चित्तेकामुदंतनोति प्रीतिंविस्तारयति प्रत्युत्तरं मालदसी:

तुखंसतरिक्तिंसतत्रारधिमुखत्तूणीकोशंकिंनिगद्यते उच्यते० उ
त्तुत्तरं अनिषुनविद्यंतेइषवोबानायस्मिन्तत्तूणोपाशंगतूणी
रनिषंगाइषुधिर्द्वयोरित्यमरः अपमानएव अङ्गेवपंचत्वैःसमंमर
णंतुल्यंकेषु० उत्तुत्तरं अभिमानिषु अभिमानयुक्तेषुपंचत्वंम
रणंमृत्युः कालधर्मइतितारानिधानः ५४ घनसमयेशिखि
षुस्यान्तत्संकीदृक्त्वाकिंघनात्पतति प्रावृषिकस्यनगमनंमान
सगमनायकीदृशाहंसाः ५५ समुत्सुकमनसः शब्दार्थलिंगवच्च
नभिन्नं।५५।उदाहरणांतरमाह घनेति घनसमयेप्रावृिकाले

कीदृक्षुशिखिष्वनृत्यंनटनंस्यात् प्रत्युत्तरं समुत्सुहर्षेषु घनान्मेघात्
प्रा किंपतति प्रत्युत्तरं कंजलं वृषिवर्षाकालेगमनंगतिःकस्यनस्यात्
प्रत्युत्तरं अनसः शकटस्यल्कीवेनः शाकटोस्त्रीतास्यादित्यमरः
मानसस्ट्रेवसरस्तत्रगतिगमनंमानसगमनंतस्मैमानसगमनायहंसाः
राजहंसाःकीदृशाभवंतीतिपृष्टे प्रत्युत्तरं समुत्सुकमनसः उत्कंठित
चेतसः अनसंशतिनपुंसकलिंगंषष्ठ्येकवचनंचसमुत्सुकमनसः इ
तिपुल्लिंगोवकवचनंचशब्दार्थलिंगभिन्नं इतिप्रभिन्नकजातिः ५५
अर्थमात्रेकभेदेनभिन्नंवध्नंतिकेनचसुकुमारंधियस्तध्याविदःधेन्नां

द्रुतंयथा ५६ प्रकारांतरमाह ॥ अर्थेति केच न सुकुमारंधियः अल्प
बुद्धयः अर्थमात्र एको भेदोयस्मिन्नसः तेनलिल्लंबधातितत्रप्रश्नावि
दधेराद्रुतं चकारान्ततयथाद्ध्यिति ५६ आनंदयति कोत्सर्थसङ्ग
नानेवभूतले प्रबोधयतिपद्मानितमांसिचनिहंत्यकः ५७ मित्रोदयः
आनंदयतिभूतले पृथ्वींसङ्गनानेवोत्सर्थकः आनंदयतिमित्रोद
यः मित्राणामुदयः पद्मानिकः प्रभुत्तरं कोवोधयतिपुनः तमांसिअं
धकाराणिकः निहंति प्रभुत्तरं मित्रोदयः सूर्यस्योदयः घ्नमाणिस्त
रणिंमित्र इत्यमरः ५७ अटवीकीदृशी प्रयोऽगमा भवति प्रिये प्रि

यस्य कीदृशी कांता तनोति सुरतोत्सवं ५७ मदनवती अटवीति कश्चन
पृच्छति कीदृशी अटवी वनस्थलीदुर्गमा भवति प्रत्युत्तरं मदनवती मद
नो धत्तूरस्तेन युक्ता मातुलो मदनश्चैव धत्तूरकनकाह्वयः इति नामाभि
धानः कीदृशी कांता प्रियस्य सुरतोत्सवं तनोति ॰ प्रत्युत्तरं मदनवती॰
कामिनीत्यर्थः ५८ भिन्नाववरूपं कर्तव्यौ शब्दार्थौ प्रश्नकोविदौ लिंगा
दिषु यथाशक्तिभेदमाकुर्विपश्चितः ६० इति धर्मदासकृतौ विदग्धमुख
मंडने प्रथमः परिच्छेदः १ भिन्नाविति तस्मात्प्रश्नकुशलैरववरूपं शब्दा
र्थौ भिन्नौ कर्तव्यौ लिंगादिषु लिंगविभक्तिवचनेषु यथाशक्त्या यथाम

त्तिविपश्चितः पंडिताः भेदमाकुर्वदंति ५८ ताराचंद्रकृतायामस्याविद्व
न्मनोहराख्यायांटीकायांसरहस्यः प्रथमः परिछेदः १ विशेषणंविशेष्यं
चयत्रप्रश्ने विधीयते भेद्यभेदकमोक्तस्तंप्रश्नंप्रश्नविदोयथा १ पूर्वपरि
छेदेप्यस्तादिप्रश्नकांतानांप्रश्नानामुदाहरणानिमुक्तानि इतिइदानींभेद्य
भेदकजातिर्लक्षणमाह विशेषणमिति यस्मिंप्रश्ने एकवाक्येविशेषणं
विशिष्टंचविधीयते कविनांतंप्रश्नंप्रश्नविदोभेद्यभेदकसंज्ञकमा
क्तः प्रोचुः १ तरप्रश्नप्रयथादर्शयितीत्यर्थः १ भेद्यभेदकयोः जातेरुदाहर
णंश्लोकाभ्यामाह कीदृक्किंस्यान्नमत्स्यानांहितंस्वेछांविहारिणां गुणैः परेषां

मत्पर्थंमोदतेकीदृशःपुमान् २ विमत्सरः भेद्यभेदकजातेरुदाहरणंक्षाम्या
माह कीदृगीति स्वेच्छाविहारिणां मत्स्यानां कीदृक् किंविहितंनस्यात्
२६६ इतिपृष्टेप्रत्युत्तरं विमत्सरः विमत्विपक्षीतद्युक्तंसरः तडागंविमर्दे
विशेषणंसरइतिविशेष्यं परेषांगुणैरन्येषांसच्चरितैःकीदृशःपुमा
न् अर्थैस्त्यंमोदतेहर्षितोभवति प्रत्युत्तरंविमत्सरः अन्यशुभद्वेषर
हितः मत्सरोन्यशुभद्वेषीत्यमरः २ अगस्त्येनपयोराशेः किंयत्
किंपीतंमुंडितं त्वयावैरिकुलंवीरसमरेकीदृशाः कृतं ३ सकलंकं।
भेद्यभेदकजातिः अगस्त्येनमुनिनापयोराशेःसमुद्रात्कियत् ० किं
पीतंकियत्किंउग्रव इतिपृष्टे प्रत्युत्तरंसकलंकं सकलंसमस्तकं

कंजलं सर्वजलं पीतं सर्वजलमित्यर्थः अत्र सकलमिति विशेषणं
किमिति विशेष्यं हे वीर त्वया समरे युद्धे वैरिकुलं शत्रुसंतानं कीदृक् कृतं ०
प्रत्युत्तरं सकलं केन सहितमित्यर्थः ३ भेद्यभेदयोर्जातिः ३ दीर्घवृत्ते
न यत्पृष्टमुत्तरं कियदक्षरं तदोजस्वीति विख्यातमूर्जितं चेति केचन ४
ओजस्विजातेर्लक्षणमाह दीर्घेति यद्दीर्घवृत्तेन पृष्टं तदुत्तरं कियत् अ
क्षराल्पाक्षरो भवति तदोजस्वीति विख्यातं केचित तमूर्जितसंज्ञमा
हुः ४ कामिन्याः स्तनभारमंथरगते लीलाचलचक्षुषीः कंदर्पैकवि
लासनित्यवसतेः कीदृक् प्रमान्वल्लभः हेलाकृष्टकृपाणपाटितगजा

नीकात्कुतस्तैरयस्त्रासायासविशुष्ककंठकुहराणियांति जीवाध्वनिः ५
समरतः ५ एतदुदाहरणंयथा कामिन्याइतिकामिन्याकीदृक्कुसुमानुव
द्धभः प्रत्युत्तरं समरतः समंरतमैथुनंयस्यासः कीदृग्रूपाः कामिन्याः स्त
नयोर्भारेणमंथरामंदागतियस्याः पुनः लीलायाश्चलंतीचंचलेचक्षुषी
यस्याः पुनः कंदर्पैकविलासस्यनित्यावसतिः स्थानंयस्यानस्य वसती
रतिवेश्मनोरित्सुमरः तेरयः तवशात्रवः जीवनकामाः कुतोनिर्यांतिउप
पसरंति प्रत्युत्तरंसमरतः समरसंग्रामस्तस्मात्कीदृशात् रहेलनयाक्षा
कृष्टेनकृपाणेनपाटितानिगजानांअनीकानिश्रेण्यानियस्मिन्सयथा

कीदृशाऽरयः आसापाशेनविशुष्काणिकंवक्त्रकुहराणियेषांते० कुहरं
शुषिरंविवरमित्यमरः ० ५ दैत्यारातिरसौवराहवपुषाकामुद्गाहारांबुधेः
कारूपंविनिहंतिकोमधकवधूवैधव्यदीक्षागुरुः स्वच्छंदनवसल्लकी
कवलनैःपंपासरोमज्जनैः कोविंध्याद्रिवनेवसंत्यभिमतक्रीडाभि
रामोस्थिताः ६ ॐ जराः ओजस्विजातिः ६ उदाहरणांतरमाह दैत्येति
असौजगत्पालकोदैत्यारातिविष्णुः वराहवपुषावराहावतारेण अंबु
धेः सकाशात् कांउद्गाहारंउद्धृतवानितिपृष्टेप्रत्युत्तरं ॐ पृथ्वी रूपं
चक्षुस्पर्शादिकाविनिहंति प्रत्युत्तरं जरावार्द्धक्यं मधकनाम्नोदैत्यस्यप्रव

धूयायातस्यावैधव्यंदानदीव्हायांगुराचार्यकः प्रत्युत्तरंत्र्प्रःविप्लु:
स्वछंदंनिरवग्रहंयथानवसद्मेकीकेवलनैःनवाचासौसद्मेकी
चनवंसद्मकीगजभद्याःतस्यावकलानिस्वदनानितैःपंपासर
रसेमज्जनैःकृत्वाविंध्याद्रिःवनेकेवसंतिप्रत्युत्तरंकुंजराःगजाःकी
दृशाःअभिमतक्रीडाभिरामोस्थिताःअभिमताचासौक्रीडाचअभि
मतक्रीडा अभिमतक्रीडायाभिरामंअभिमतक्रीडाभिरामंतत्रयाति
दृंतियेते ओजस्विजातिः ६ उपमादिरलंकारोवक्रुधापरिकीर्त्ति
तःयत्रेकथितसार्द्धंसालंकारोतदुच्यते ७ सालंकारजातेर्लक्षण

त्रं

माह उपमेति उपमीयतेऽनयेत्युपमा उपमाऽऽद्यादिर्यस्य स उपमादिरलंक्रियतेऽनेनेत्यलंकारः वक्रप्रकार इति वक्रधा परिकीर्त्तितः उक्तः यत्र श्रुते न उपमाद्यलंकारेण सार्द्धं कथ्यते सोऽलंकारसंज्ञं तदुच्यते ७ कल्याणवाक्कुलत्वमिव किंपदमत्र कांतं सङ्कुपतेस्त्वमिव किंपरितोषकारी कसर्वदा ह्वषगतिमात्रं नृत्पाश्रितं कथ पर्यलितसर्वभूतः ८ त्रां करः ८ अस्योदाहरणं यथा कल्याणेति कश्चन पृच्छति अत्र लोके यथालं कल्याणवाक्कुभवति तथा त्वमिवं किं पदं कांतं शं शिवं कल्याणमित्यर्थः सङ्कुपतेस्त्वमिव परितोषकारकः

३९ प्रत्युत्तरं करदंड: भागधेयकरो वरिस्यर्थ: सर्वदा अति मात्रं भूत्या
श्रित: ऐश्वर्यवान् वृषगतिसुकृती पालितसर्वभूतप्रजालोकस्त्व
मिवकं: प्रत्युत्तरं शंकर: शिव: कीदृश: अत्यंतविभूतिभूषित:
वृषभगामी पालिता: सर्वभूता दयो येन स: विभूतिर्भूतिरैश्वर्यं सुकृते
वृषभे वृषधृतिना नार्थ: इवेति कद्रूपोर्णे ७ सूर्यस्य कांति मिरकुंजरवृं
दसिंहीसत्यस्य का सुकृतवारिधिरंड्लेखा पार्थश्च कीदृगारिदावकृता
सनीभूत्कोलंती कुसुमुदामहरस्य मूर्द्धि: ८ भागीरथी सालंकारजाति: ८
उदाहरणांतरमाह सूर्यस्य विवश्वतस्तिमिरकुंजरास्तेषां वृंदं समूहं
तिमिरकुंजरवृंदं तस्य सिंही अपहंत्री तिमिरकुंजरवृंदसिंही का प्रत्युत्तरं
मा

दीप्तिः आभा कांतिद्युतिश्छविरित्यमरः सत्यस्य सुकृतस्य पुण्यस्य वा
रिधिः समुद्रः सुकृतवारिधिस्सा चंद्रलेखा कान्त्युत्तरं गीः वाणी गीर्वाग्
वाणीत्यमरः पुनः प्रथाया ऊत्ता पार्थः अर्जुनः अरिदावकृशानः अरी
णां शत्रूणां दावकृशानो दावानलः कीदृग्भूदिति दृष्टे प्रत्युत्तरं रथीर
थोस्यास्तीति रथी रथयुक्त इत्यर्थः शतांगस्स्यंदनो रथ इत्यमरः हरस्य शि
वस्य मूर्द्धिमस्तके मालतीकुसुमदामजाता कुसुममाला का भागीरथी सु
मनामालतीजातीरित्यमरः ८ लघुवृत्तेनयत्पृष्टं भूतादुत्तरमुत्तमं सकौ
तुकमितीच्छंतितद्विदश्शारद्विदं यथा १० कोस्थिराः केप्रियास्त्रीणांको

प्रियो नक्तमाकयः नृत्यभूः कीदृशी रम्या नदी कीदृग्घनागमे ११ अ
गाधवारिर्धूरिपूरित रजनि ततरंगा सकौतुकजातेर्लक्षणमाह त्वधि
ति यस्त्वद्युवृत्तेन पृष्टं सत्यस्ताक्षरेण प्रचुराक्षरेणोत्तरं तत्सकौतुक
संज्ञमित्यादि दंसकैः कौतुकं यथा प्रदर्शयति १० क इति कश्चन पृच्छ
ति स्थिराः के प्रत्युत्तरं अगाः शैलाः स्त्रीणां प्रियाः के प्रत्युत्तरं धवाः प
तयः याति प्रिया कः प्रत्युत्तरं रिपुः शत्रुः नक्तं निशीथं आकया प्र
त्युत्तरं रजनि नक्तं च रजनाविल्पमरः रम्यान्यनृत्यभूः मनोज्ञा नृ
त्यभूमिः कीदृशी प्रत्युत्तरं ततरंगा ततेन वंसादिचतुर्विधवाद्येन

युक्तोरंगोनृत्यस्थानं यस्याः ततं वीणादिकं वाद्यमित्यमरः रंगस्था

ननर्त्तनस्थानमितिहलायुधः घनागमे वर्षाकालेन नदी कीदृशी रु

अगाधवारिपूरजनिततरंगा अगाधश्चासौ वारिपूरश्च

अगाधवारिपूरस्तेन जनिता उदिता स्तरंगा ऊर्म्मयो यस्यां

सा अगाधमतलस्पर्शं भिंगस्तरंग ऊर्म्मिर्वा इत्यमरः १९

कारुता विलुना कीदृग्योषितां कः ब्रशास्पते असेव्यः कीदृश स्वामी

कोनिहंति निशात्मः १२ ऊमुदवनवांधवोदयः १२ उदाहरणांतर

माह केति विश्कना जग व्यापकेन कारुता यत्सुत्तरं ऊमुत्व को

प्रथिमांमुतहर्षः मुतप्रीतिप्रमदोहर्ष इत्यमरः योषितांस्त्रीणांकी

स्त्रा दृकूकः प्रश्नपति प्रत्युत्तरं अवनवान्वयपवः अरणंरक्षणंतद्वक्तिः

धवोपतिः असेव्यः सेवाकर्त्तुमनर्हः स्वामीप्रभुः कीदृशाः प्रत्युत्तरं

अदयः दयारहितः निशातमः रात्रोस्तिमिरंकोनिहंति० प्रत्युत्तरं

कुमुदवनबांधवोदयः कुमुदवनानांवनंकुमुदवनंस्यबांधवश्चं

द्रस्तस्योदयः इंदुः कुमुदबांधव इत्यमरः सकौतुकजातिः २२

प्रश्नोत्तरसमजातेर्लक्षणमाह प्रश्नेतिरसमजातेर्लक्षणमाह प्रश्नेति

यत्रप्रश्नेप्रश्नवर्णप्रश्नवर्णस्यतुल्यमुत्तरं निः संदिग्धंस्यात्तत्प्रश्नोत्तर

समसंज्ञमाकुस्तज्ज्ञानंतीतितज्ज्ञाः श्रूयतांभवद्भिरितिशेषः यथाप्रदर्शि
यति १३ अस्योदाहरणं यथा कमिति मज्ञानकं मदोत्पादकं कंदर्प्पकं
गर्वश्चाकुरितिपृष्टेइदमेवोत्तरं कंदर्प्पमदनोदर्प्पोमदोवलेपोमानोगर्वो
भवेदहंकारइति हलायुधः पुनरर्थे इहलोकेकाचघटीकल्पश्री अत्यंत
माअतिशायेनस्वच्छ निर्म्मलेत्यर्थः वस्तुत्तरं तदेवकाचघटी काचस्यम
णेर्घटीमध्यदेशेसीसीतिख्यातिः इत्यादिप्रश्नेतितदुक्तं उ चिंतामुत्तरंतवि
चिंत्यविचार्य श्राशुरश्रीध्वंब्रूतंध पथीति पथिमार्गेकोविरहीस्वादिवियु
क्तः कष्टं तिदुखमनुभवति प्रश्नान्तरमेवोत्तरं पथिकः अध्वगः ना

विनौकायां कास्ते कस्तिष्टति प्रत्युत्तरं नाविकः कर्णधारः कीदृशः त
त्कृतरक्षः तस्या नौकाया कृता रक्षा येन सः कर्णधारस्तु नाविक इत्यमरः
उत्तम पुरुषेति सर्व्वबुद्धिः अप्रत्यक्षं प्रश्नोत्तरजातिः २५

यस्मिंनुत्तरमुत्तार्य्यप्रश्नतस्यैवप्रवृत्तते पृष्टप्रश्नंतदिच्छंति प्रश्नोत्तरवि
दोयथा २६ पृष्टप्रश्नेजातेर्लक्षणमाह यस्मिन्निति यस्मिन्प्रश्नेउत्तर
उच्चार्यतस्यैवोत्तरस्यप्रश्नपृच्छ्त तेनत्पृष्टप्रश्न संज्ञं प्रश्नोत्तरविज्ञाः यथा
दर्शयिति २६ लक्ष्मणोत्युत्तरं यत्र प्रश्नस्यात्तत्रकीदृशाः ग्रीष्मोद्विरदवृंदा
यवनालीकीदृशीहिता २७ कासारसहिता २७ लक्ष्मणेतियत्रप्रश्ने
लक्ष्मणोत्युत्तरंभवतितत्रप्रश्नःकीदृशाःस्यादितिपृष्टेप्रत्युत्तरंकासारसहि
ता कासारस्यपक्षिविशेषस्यहिताप्रियाकाभवतिएवंपृष्टेलक्ष्मणोत्यु
त्तरंसिध्यति सारस्यतुलक्ष्मणेत्यमरः ग्रीष्मेनिदाघकाले द्विरदवृंदा

यगाजत्रुथायवनालीवनश्रेणीकीदृशीहितासुखदाप्रत्युत्तरंकासार
सहिताकासारेणसरकासारेणसरसासहित्ता कासारस्सरसीसर
इत्यमरः वीथ्यालिरावलिःपंक्तिःश्रेणीत्यमरः २७ चादयइतियत्रस्या
दुत्तरंतत्रकीदृशःप्रश्नःकथयत्वरितंकेस्फनैकायावाह्नोपयाया: २८
प्रष्टप्रश्नस्योदाहरणांतरमाह चादयइतियत्रप्रश्नेचादयइत्युत्तरंस्या
त्तत्रप्रश्नःकीदृशोभवति केनिपाताःनिपातसंज्ञाःकेभवंति एवंपृष्टे
चादयोभवंतिनिपाताइत्युत्तरंसिद्धं पुनःपृच्छतिनौकायास्तरणेवहि
नोपायाःपारावारगमनसाधनानिकेस्फरितित्वरितंशीघ्रंकथयेति

पृष्टे प्रत्युत्तरं केनिपाताः अरित्राणि अरित्रं केनिपातकाइत्यमरः मध्य
देशे डांडे इति ख्यातिः इति पृष्टप्रश्नजातिः १८ कथयामुकमित्यादिर्निरुक्तं
यत्रोत्तरं भवेत् भग्नोत्तरं तदिच्छंति काकुमात्रेण गोपितं १८ भग्नो
त्तरजातेर्लक्षणमाह कथयेति यत्र प्रश्ने अमुकं कथयेत्यादिपदं व्यक्तोत्त
रं भवेत् तद्भग्नोत्तरसंज्ञमिच्छति कीदृशं तत् काकुमात्रेण पिगोपितं शो
कभयादिजनितविकारेण गोपितं मप्रकारं काकुः स्त्रियां विकारोयश्च शा
भीत्यादिभिर्ध्वनेरित्यमरः १९ भवत इवाति स्वच्छं कस्याभ्यंतरमगाधमतिशि
शिरं काव्यामृतरसमग्नत्वमिवसदाकः कथय सरसः २० भग्नोत्तरजा

तेरुदाहरणाद्वयंश्लोकद्वयेनाह भवत इति भवत इवत एवयथाभवतत
थाकस्यमम्यंतरमंतःकरणंस्वछंनिर्म्मलंअगाधंगंभीरंअतिशिशिरं
अतिशीतलमितिपृष्टेप्रत्युत्तरं सरस:कासरस्यशि।शिरोजरोडस्तुषा
रशीतल:शीतइत्यमर:सदात्वमिव काव्यामृतरसेपुभग्नोलीन:क:क
थय:प्रत्युत्तरंसरस:रसे:शृंगारादिभिरष्टभि:सहित: २० वीररसरूपि
रिपूणांनियतंकाहृदयशालिनीभवति नभसिव्रास्यिजलदेकाराजा
तिदेववदत्तारांभग्नोत्तरजाति: २१ सरूपिवीररसक्रोधेसुभटेसतिनि
यतंनिश्चितंरिपूणांहृदयशालिनीकाभवति तारा इत्यत्रकीरंमक्तंप्र

त्युत्तरं ददाति आराचर्मभेदिकास्यादाराचर्मप्रभेदिकेत्यमरः प्रस्थित
जलभेदेनभासि मेघरहिते आकाशेकाजराजिंतिशोभते हे देववद
प्रत्युत्तरं नक्षत्रं नक्षत्रमृक्षंभंताराभेदिकेत्यमरः २१ यत्पृष्टंप्रश्नवाक्ये
स्यादादिमध्यांतरंस्थितं उत्तरंतंत्रिधाप्रोक्तमादिमध्यांतसंज्ञितं २२ भ्रम
रहितः कीदृक्लोभवतितरांविकशितपक्षः ज्योतिषिकः कीदृक्षः प्रायोभु
विपूज्यतेलोकेः २३ भग्नोत्तरजातिः यदिति प्रश्नवाक्ये प्रश्नके आदिम
ध्यांतस्थितंयत्पृष्टंस्यात्तदुत्तरंत्रिधा आदिमध्यांतसंज्ञितमिति आद्युत्तरं
संज्ञामध्योत्तरंसंज्ञकं अंतोत्तरसंज्ञंचेत्यर्थः तिङ्सुबंतचयोवादाप्यैकं

क्रियावाकारकान्वितेत्यमरः २२ तत्राद्यंतरजातेराद्यमुदाहरणमाह भ्र
मेति तत्रामतिशयेनविकशिताविकचः पद्मः भ्रमराणांहितः प्रियः की
दृक्कंभवंति प्रत्युत्तरं श्लोकादावाह भ्रमरहितः भ्रमकंपस्तेन हृतः वाप्तुं
सिपद्मंनलिनमित्यमरः भुविभूमौप्रायोवाकल्पेनज्योतिःशास्त्रेलोके
मनुष्यैः कः पुरुषः कीदृक्तः कथंश्रुयते प्रत्युत्तरं तदेव भ्रमरहितः श्रयं
भ्रांत्यारहितइति भ्रांतिर्मिथ्यामतिर्भ्रमइत्यमरः २३ प्रभवः कोगंगायाः
नगपतिरित्तिसुभगः श्रंगधरः केसेव्यंतेसेवकसार्थैरत्यर्थमर्थरतैः २४ आ
द्यंतरजातिः २४ आद्यंतरजातेरुदाहरणांतरमाह प्रभवतिकः नगपतिः
शैलराजः गंगायाः भगीरथीः प्रभवः आद्योपलंनदिस्थानं प्रत्युत्तरंप्र

भवः नगपतिरिति विशेषणाद्देवप्रभवो हिमालयः यथा वाल्मीकिसंस्कृ
तप्रभवः तथा हिमवान् गंगायाः प्रभव इत्यर्थः स्याज्जन्महेतुः प्रभवः स्थानं
वा चाद्योपलब्धये इत्यमरः कीदृशो नगपतिः अतिशुभगानि शृंगाधरतीति अ
तिशुभगशृंगधरः पुनः कृतानि अत्यर्थवाकल्पेन अर्थरतेर्द्रव्यपरैः सेव
कसार्थैः भृत्यसंघातैः के सेव्यंते इति पृष्टे चत्वुत्तरं प्रभवः स्वामिनः २४
अयमुदितो हिमरश्मिर्वनितावदनस्य कीदृशाः शादृशाः नीलादिको पलंभः
स्फुरति प्रत्यक्षतः कस्य २५ गौरिकमनः शिलादिः प्रायेणोत्पद्यते कुतो नगतः
यः खलु न चलति पुरुषः स्थानाद्रुक्षः स कीदृक्षः २६ मध्यमोत्तमजातिः २६

आद्युत्तरजातिः ४ मध्यमोत्तरस्योदाहरणद्वयंप्रदर्शयन्नाह अयमिति
अयमुदितोहिमरश्मिश्चंद्रः वनितावदनस्यस्त्रीमुखस्यकीदृशः त्वत्तु
त्तरंसदृशाः समंततः नीलादिकोपलंभः नीलादिमणीनामभुवः कस्यप्रद्य
दोतः स्फुरति प्रत्युत्तरं सचक्रूषः उपलंभस्त्वनुल्लवइत्यमरः २५ गैरि
केति गैरिकंचमनःशिलाच आदिर्यस्यहरितालहिंगुलादिः सः प्रायेनवा
कल्पेनकृतः कस्याउत्पद्यते प्रत्युत्तरंनगतः गतोनेत्यर्थः मध्योत्तरजातिः
२६ कस्मिन्वसंतिवदलीनगणा विकल्पंकिंवापदंकिंकुरुते
लवान्पथिकान्गणाना
विवश्वान् विघ्नव्रताव

मुद्वेजको भवतिकः खलुवारिवाहः २७ अंतोत्तरजातेराद्यमुदाहरण
माह कस्मिन्निति मीनगणा मत्स्यसमूहाः कस्मिन्वसंति॰ प्रत्युत्तरंवा
रिजलोवार्वारीत्यमरः किंवापदंविकल्पंवदति प्रत्युत्तरंवाविकल्पेचे
त्यमरः विवश्वान् भाश्वरः किंकुरुते प्रत्युत्तरं अहः दिनं द्विवादिनाह
रीधकम्श्च घस्त्रो दिवसवासरो अस्त्रियांवित्तितारा भिधानः खलुनिश्चितं
पथिकां गणानां अध्वगस्त्रीणां वियोगणीनामितियावत् उद्वेजकः उ
द्वेगकारिकः प्रत्युत्तरंवारिवाहः जलधरः त्रा अब्दोधाराधरोवारिवाहोज
लधरोंबुदइतितारा भिधानः कीदृशोवारिवाहः विधृतलतावलयवान्

तडिल्लतावयेनयुक्त इत्यर्थः तडित्सौदामिनीविद्युदित्यमरः २७ शाब्दः
प्रभूगत इति प्रचकराभिधायी कीदृग्भवेद्वदन शाब्दविदो विचिंत्य कीदृग
ता बृहस्पतिमते विदं नियोगः प्रायः पुमान्भवति नास्ति कवर्गमध्यः २८
अंतोत्तरजातिः २८ उदाहरणांतरमाह शाब्द इति प्रभूगत इति शाब्दः
प्रचुराभिधायी प्रचुरवाची कीदृग्भवेत् इति हे शाब्दविदो वैयाकर
णा विचार्य कथयतेति पृष्टे ० प्रत्युत्तरं नास्ति कवर्गमध्यः नासि वर्गस्य पंच
वर्णात्मकस्य मध्या तृतीयो वर्णो गकारो यत्र सः प्रभूगत इत्यत्र गकारे प्रस्त
त इति शाब्दः प्रचुरार्थः प्रभूतं प्रचुरं प्राज्यमित्यमरः बृहस्पतिमते बौद्धसि
द्धांते विदिता नियोगे ज्ञाततत्वः पुमान्प्रायः कीदृशाः भवंति प्रत्युत्तरं

नास्तिकवर्गमध्य: नास्तिकानां वेदबाह्यानां वर्ग: समूहस्तत्रमध्य: मध्ये
स्थितइत्यर्थ: २८ पदांतरादिसंबंधात्प्रश्नवाक्येपिसंस्थितं कथिता
पक्रुति: सास्याल्लक्ष्यतेयत्रनोत्तरं २७ कथितापक्रुतेर्लक्षणमाह
पदांतरेति पदयोरंतरंपदांतरं आदिना॰ पादादौपदमध्येचपदांतेवा
य: संबंधस्तस्मात्सदपाक्येपिसंस्थितंवर्त्तमानमुत्तमंयत्रलक्ष्यतेसाज्ञा
सं ति: कथितापक्रुतिर्ज्ञास्यात् २८ पृथ्वीसंबोधनंकीदृक्कविनापरि
कीर्त्तितं केनेदंमोहितंविश्वंप्राय: केनाप्यतेयश: ३० अस्याद्यमु
दाहरणमाह पृथ्वीति कविनाविदुषापृथ्वीसंबोधनंकीदृक्परिकीर्त्तितं

इदं विश्वं भुवनं केन मोहितं प्रायो बाहुल्येन यथा कीर्ति केनाप्यते एतत्प्रश्नत्रया
णां क्रमशः पदांतरादि संबंधात्क विनेति पदेः न प्राप्नुत्तरां त्रयं वदंति कोऽइनाः
कविना ० एवं पद विभागे कृते को हे पृथ्वी ० इ ० कामयेन इनाऽः कॉमद मो
नोमारास्तिधानः कविना पंडितेन ० धीमान् सूरिः कृती कविरित्यमरः
३० कस्य मरोडुरधिगमः कमले कः कथयति विरंचितावासः कैस्तुष्यति
चामुण्डारिपवस्तेवं दस्कृतो ऽत्र दृष्टाः ३१ कथिता पकुतिज्ञातिः ३१ उदाह
रणांतरमाह कस्येति मरौ धन्वदेशे कस्य उदुरधिगमः दुःखेनाधिगम्यते इ
तिडुः त्वा भरितियावत् प्रत्युत्तरं ० कस्य ० कं जलं तस्य कमले कृतावासः

कृतवसतिः कः। प्रत्युत्तरं कः ब्रह्मा॥ कः प्रजापतिरुषितः चामुंडाशक्तिविशेषा के
सुष्ठात्त्रवति प्रत्युत्तरं के। शिरोक्तिः कं। शिरोंबु नोरित्यमरः तेरिपवस्तववैरि
णः कुतोकुतः दृष्टाः भवंति पृष्टे प्रत्युत्तरं कुतः ॐ पृथ्वीततः एवंपदां
तरादिसंवेधेन कथिता प्रकृतिरुक्ता ३२ यत्रभंगास्य वैषम्यं विषमंत
न्निगद्यते वृत्तंनामोत्तरंयत्र प्रश्नं तु वृत्त नामकं ३२ यत्र प्रश्ने भंगस्य
खंडितपदस्याग्रिपश्चाद्भावेन वैषम्यंभवति तद्विषमसंज्ञकमुच्यते
यः वृत्तंनामपदरीत्या उत्तरंतद्वृत्तनामकं निगद्यते इति ३२ की
दृग्वनंस्यान्नभयायपृष्टे यउत्तरंतस्य च कीदृग्रास्य वाच्यंभवेदी

अहिंस्त्रमहिमः ३३

क्षणजातमंबुकं चाधिशेते गाविकोर्घनीयः ३३ तत्रविषमजातेरुदाह
रणमाह कीदृशं वदनं नभयाय स्यादिति पृष्टे प्रत्युत्तरं अहिंस्त्रं नसंति
हिंसाक्रूरजंतवो यत्र यस्मिंस्तत् इति पृष्टे एवंप्रकारेण प्रश्ने कृते यदुत्तरं
अहिंस्त्रमिति तस्योत्तरस्य कीदृशास्य ईक्षणं जातं नेत्रोत्पलं अंबुजलं वा
च्यं भवेदिति पृष्टे प्रत्युत्तरं अहिं तदेव अहिंस्त्रमिति प्रागुक्तमुत्तरभंगेवैष
म्यनाह अहिं कोर्थः नविद्यते हिंकारो यस्मिंस्तत् अस्त्रमित्यर्थः रोदनं वास्त्र
मस्त्रं चेत्यमरः चपुनः गाविजले अर्थ क्षीरौघौ कं अधिकः अर्घनीयः पूज्यः
शेते स्वपेति इति पृष्टे प्रत्युत्तरं अहिंशेषः अः विष्णुः स्वर्गेषु पशुवा गव

त्र्यद्विग्नेत्रघ्रूनिभृतल्पे लद्दोदृष्ट्वास्त्रियांपुंसि गोरित्यमरः उदाहरणांतर

माह ३३ प्रायःकार्येनमुह्यंतिनराःसर्वत्रकीदृशाःनाधाइतिभवेच्छब्दोनो

वावीवदकीदृशाः ३४ सावधानेः विषमजाति ४ ३४ उदाहरणांतरमाह प्रायः

इति प्रायोवाऽकल्पेनसर्वस्मिन्कृत्ये कीदृशाःपुंमासोनमोहमाकुर्वंति प्रत्यु

त्तरं सावधानाःसुशिक्षिताइत्यर्थः प्रश्नांतरंपुनःपृच्छति नाधाइतिशब्दो

नोवावीकीदृशोभवेद्वदेतिश्लेषेभंगेवैषम्येनप्रत्युत्तरंददाति सावधाना;

इत्यत्रसोवश्रधा०ना० एवंपदविभागेकृते० नाधाशब्दः पूर्वेश्रधाविधेयः

नविद्यतेधाकारोयत्रसः धाकारगमे०नाइतिस्थितेःसपुनःनाशब्दोना

विधेयः कोर्थः न विद्यते ऽप्राप्य त्रसः ऽओकारेगमेन इति व्यंजनं स्थितं ततनू
सौविधेयी कोर्थः • ऽऔकारेणासहितं कर्त्तव्यं एवंकृतेनो शिति सिद्धं ३४
विषमजातिः ३४ गतक्लेशायासा विमलमनसः कुत्र मुनयस्तपस्यंतिस्व
स्थाः सुररिपुरिपोः काचद्रयिता कविश्रेयः किंस्यान्न वल्लभ्युतैरष्टगु
रुर्विबुधा वृत्तं वर्णैः स्फुटघटितसंबंधं कथयता ३५ शिखरिणी ३५
वृत्तनामोत्तरस्याद्यमुदाहरणमाह गतेति कश्चन पृच्छति मुनयः कुत्र तप
स्यंति • प्रत्युत्तरं शिखरिणी पर्वते • महर्षि शिखरिश्मा भेद हार्य धर इ
त्यमरः कीदृशाः गतः क्लेशास्य क्षपनादिरायासः ऽप्रसोयेषां ते विमल

मकल्मषंमनोयेषांतेस्वेआत्मनितिष्टतीतिस्वस्था:आत्मनिष्टाइत्यर्थ:
स्वोज्ञातात्मनिस्वान्निष्टात्मीयोस्वोस्त्रियांधनइत्यमर:सुररिपुसुरिपो:
दैत्यारे:प्रियाकाप्रत्युत्तरंईलक्ष्मी:लक्ष्मीरीकारउच्यते हेबुधा:कवी
नांप्रिया:कविप्रिय:वृत्तंपद्यंकिंस्यात् प्रत्युत्तरंशिखरिणीएतत्संज्ञ
कंवृत्तमित्यर्थ: नवसंख्यवर्णालघवोयत्र अष्टसंख्यागुरवोयत्रतेवर्णा:
स्फुटंप्रकटंप्रकटितोवंध्योयस्यतत् ३५ उरसिमुरभिद:कागाढमालिं
गितास्तेसरसिजमकरंदामोदितानंदनेका गिरिसमलघुवर्षैरक्षवि[redacted]
ख्यात्रिसंख्येर्गुरुभिरभिकृतौछंदसांवृत्तिरग्र्या ३६ मालिनीवृत्तनामजाति:३६

कीदृशांध

उदाहरणांतरमाह उरसीति मुरोन्निदो मुरारेरुरसि वक्षसि गाढं आलिंगि
ता का आस्ते तिष्ठति प्रत्युत्तरं मा लक्ष्मी नंदने इंद्रवने सरसिजानां पद्मानां
मकरंदैः पुष्परसैरामोदिता हर्षिता का प्रत्युत्तरं आलिनी भृंगी नंदनं वन
मित्यमरः छंदसां मर्यादा नाम प्राउत्कृष्टवृत्तिः का प्रत्युत्तरं मालिनी
कीदृशी गिरयो ष्टौ तत्संख्यसमाना लघवो वर्णा यत्र तैः अर्णवाख्यातिः
सप्त तत्संख्यैः गुरुभिर्दीर्घवर्णैरपि कृता घटिता एतल्लक्षणं प्रथमम
गुरुषट्कं विधेयं यत्र कांते तदनु च दशमं चेदक्षरं द्वादशांत्यं वसुभिरथ
तुरंगैर्यत्र कांते विरामः सुकविजनमनोज्ञा मालिनी सा प्रसिद्धा ३६
इति वृत्तनाम जातिः ३६ एकमेवोत्तरं यत्र सुश्लिष्टत्वाद्द्विधा भवेत् सु

प्तिङंतप्रभेदेननामाख्याततदुच्यते ३७ इदानींधातुरूपोदाहरणेनद
शलकाराःप्रदर्श्यंते एकमितियत्रप्रश्नसुश्लिष्टत्वात्संमिलितत्वादु
पसर्गाभ्यांःएकमेवोत्तरंसुप्तिङंततयोःप्रभेदःसुप्तिङंतप्रभेदस्तेनाद्वि
धाद्विकारंभवेत् तन्नामाख्यातंसंज्ञंप्रश्नमुच्यते अग्रिमश्लोकेद्व
येनेत्यर्थः ३७ तत्रदशसुलकारेषुवर्त्तमानार्थेतल्लट् उदाहरणमाह
समरसिसैन्यंकीदृशंउन्निवारं विगतघननिशीथेकीदृशोव्योम्निशो
भा कमपिविधिवशेनप्राप्ययोग्याभिमानंजगदखिलमनिंद्यंउः
र्जनःकिंकरोति ३८ अभिभवति ३८ व्याख्या समरेति समरसिस
मरस्यक्षुब्धस्यशिराः अग्रेतस्मिन् यद्वाउत्तमांगंशिरश्चोक्तमितित्रिस्मृतेः

समरशिरसि रणश्रेष्ठे कीदृशं सैन्यं दुर्निवारं वारयितुमशक्यमिति
पृष्टे सत्युत्तरं अभिनिविद्यते भीर्यत्र तत् शिरोग्रं शिखरेत्यमरः कीदृ
शे व्योम्नि आकाशे शोभा कांतिः सत्युत्तरं भं नक्षत्रं तद्द्यौर्विति कथं
भूते व्योम्नि विगतघननिशीथे विगतघनः ति अति अभ्ररहिते नि
शीथे रात्रिर्यस्मिन् विधिवशेन भाग्यवशेन कमपि योग्य सत्पुरुष
स्याभिमानं अहंकारं प्राप्य बुध्वा अनिंद्यस्तुत्यमखिलं जगाद्विष्वंदुः
र्जनः खलः किं करोति ॰ सत्युत्तरं अभिभवति तिरस्कारोतीत्यर्थः भा
ग्यं स्त्री नियतिर्विधिरित्यमरः अभिपूर्वं भू सत्तायामित्यधातोः सामा
न्यपुरुषस्यैकवचनं परस्मैपदं ३८ पदमनंतरवाच्येकिमिष्यते

कपिपतिर्विजयीननुकीदृशः परगुणान्गदितुंगदमत्सराः कुरु
तकिंसततंभुविसज्जनाः ३८ अनुसरामः ३८ नट्उदाहरणांतरमा
ह पदमिति अनंतरार्थंवदतीत्यनंतरवाचिपदंविभक्त्यंतंकिमिष्यते
प्रत्युत्तरं अनु॰ इत्यव्ययमनंतरवाची पश्चात्सदृशयोरनु इत्यमरः न
नुनिश्चितंकपिपतिः अर्थात्सुग्रीवः विजयीजयशीलः कीदृशः
प्रत्युत्तरं सरामः रामेनरघुनाथेनसहितः हेगतमत्सराः मात्सर्यर
हिताः सज्जनाः भुविपृथिव्यांपरेषांगुणान्गदितुंवक्तुंसततंकिंकु
रुतेतिशेषप्रत्युत्तरं अनुसरामः अनुसारंकर्म्मः ननुतत्स्त्रीत्वामह

त्पर्थः अनुपूर्वं विसृगता वित्पस्पधातो रुत्तमपुरुषस्पवकुवचनं पर
स्मैपदं अत्र सरामइति सुर्वंतं अनुसरामङिंतं अनयोः प्रभेदेन नामा
ख्यातं संज्ञं प्रश्नमितिसिद्धं ३८ वदतिराममनुख्यजघन्यजोवसतिकु
त्र सदालसमानसः अपिचशाकसुतेनतिरस्कृतोरविसुतः किमसो
विधेत्वया ४० अनुजगृहे ४० त्निट्लकारस्पोदाहरणमाह वदतीति
रामं रघुनाथं अमुख्यजघन्यजः अर्थादस्परामस्पवरजः लक्ष्मणो वदति
किंवदतीत्याह सदासर्वकाले अलसमानसः अनुद्यमशीलः कुत्रव
सति एवं लक्ष्मणो नपृष्टेरामः प्रत्युत्तरं वदति अनुजगृहे हे अनुजहे

कनिष्टभ्रातःगृहेसदनेपुनरपिलक्ष्मणःइच्छतिअपिचशशांकसुते
नवालिनातिरस्कृतोनिर्भर्त्सितःअसौरविसुतःसुग्रीवःत्वयाकिं
विदधेकिंकृतःएवंपृष्टोरामोवदतिअनुजगृहेअनुगृहीतइत्यर्थःअनु
पूर्वेगृहउपादानइत्यस्यधातोःसामान्यपुरुषस्यैकवचनंआत्मने
पदं ४० भवतिगामनयोग्याकीदृशीभूरथ्यानां किमतिमधुरमनल्पंभो
जनंतेप्रदेयं प्रियतमनीचामंत्रणेकिंपदंस्यात्कुमतिकृतविवादा
श्चक्रिरेकिंसदर्थैः ४१ समादधिरे ४१ लिटोद्वितीयमुदाहरणमाह भ
वतीतिरथ्यानांसकटानांगमनयोग्याःभूःकीदृशीभवतिवस्तुतरं स

मा उर्द्धवचनरहिता भोजनांते भोजनावसानेऽतिमधुरमम्लं किं
प्रदेयं प्रत्युत्तरं दधि हे प्रियतमनीचामंत्रणे नीचजनसंबोधने किंप
दं ऊमति किंविवादं ऊमत्प्राऊबुद्धिना कृतो विवादः कलहो यैस्तेता
दृशाः पुरुषाः सदर्थैः समीचीनाः अर्थः प्रयोजनं येषां ते सदर्थैः
तैः सदर्थैः पंडितैः किंचक्रिरे किं कृत्वाः वदेति पृष्टे प्रत्युत्तरं समाद
धिरे समाधानीकृताः प्रबोधिता इत्यर्थः अर्थो निधेयपरंपरे वस्तुप्र
योजननिवृत्तिष्वित्यमरः संपूर्वे डुभृञ् धारणपोषणयोरित्यस्य
धातोः सामान्यपुरुषस्य बहुवचनमात्मनेपदं ॥ २ ॥ इदानीं तु

दृत्तदाहरणमाह वदतानुत्तमवचनंध्वनिरुच्चैरुच्यतेसकीदृशः तव
सुहृदोगुणनिवहैरिपुनिवहंकिंनुकर्त्तारः ध२अवमंतारः ध२वद
तेति कश्चनप्टच्छति नउत्तमं अनुत्तमंचतद्वचनंच अनुत्तमवचनंवद
तिकथयतेतिप्टष्टेप्रत्युत्तरं अवमंनिकृष्टमित्यर्थः निकृष्टप्रति
कृष्टर्व्वरेफयाप्यामधमाइत्यमरः योध्वनिःशब्दरुच्चैरुच्यतेसध्वनिः
कीदृशःप्रत्युत्तरंतारः अत्युच्चोध्वनिरित्यर्थः तारोत्युच्चैस्त्रयस्त्रि
ष्वित्यमरः तथातवसुहृदस्तवमित्राणिगुणनिवहैः गुणसमूहैः
रिपुनिवहंशत्रुसमूहंनुंवितर्केकिंकर्त्तारः इतिप्टष्टेप्रत्युत्तरं अव
इति

मंतारः अवहेलानांकर्त्तारइति अर्थः अवपूर्वंमनुज्ञानेऽत्पस्पक्षा
तोः सामान्यपुरुषस्यवऊवचनंपरस्मैपदं ४२ कीदृकोयंउत्तरस्मा
त्तितीर्षाः कापूज्यास्मिन्नूखड्गमामंत्रयस्व दृष्ट्वाधूमंहूरतोमानविज्ञाः
अ किंकर्त्तास्मिप्रातरेवौआॅयासं ४३ अनुमातासे लट्लकारः तस्यै
वोदाहरणंतरमाह कीदृगिति कीदृशंतोयंजलंतर्त्तुमिछुस्तितीर्षुस्त
तस्तितीर्षाः पुरुषस्यउत्तरंतर्त्तुमशक्यंस्यात्प्रत्युत्तरं अनुनविद्य
तेनोयत्रितत् नोकाररहितमित्यर्थः अस्मिन्लोकेपूज्यागरीयसीकाः
प्रत्युत्तरं माताजननीगर्भधारणपोषाभ्यांतेनमातागरीयसीतिस्म

रणात् खड्गं असिं आमंत्रयस्व आकर्ण्यस्व॰ प्रत्युत्तरं असे॰ असिः खड्गः॰
स्तस्य संबुद्धौ हे असे॰ हे मानविज्ञाः अनुमानकुशलाः ज्ञातः दूरतो धूमं
दृष्ट्वा अहं आश्रयासं पावकं प्रति किं कर्त्तास्मि॰ प्रत्युत्तरं अनुमानासे
यत्र धूमस्तत्र वह्निरित्याद्यनुमानेनानुमितिं प्रकुरुष इत्यर्थः आश्रयासो बृ
हद्भानुः कृशानुः पावकोनल इत्यमरः अनुपूर्वं माङ् माने इत्यस्य धातोर्म
ध्यमपुरुषस्यैकवचनं ४३ लट्लकारः कामुकाः कयानीचाः सर्वः कस्मि
न्न प्रमोदतेऽर्थिनः प्राप्य पुण्यात् अहं केरिष्यद्वेवस्तूनि किं। ४४। दास्यामहे ४४
लट्लकारस्योदाहरणं श्लोकद्वयेनाह कामुका इति कामिनः कयासहनी

चः स्युः निकृष्टा भवति प्रत्युत्तरं दस्या· दासी चेटी तया सर्वाः प्रजालोकः कस्मिन्
प्रमोदस्ते हर्षमाप्नोति· प्रत्युत्तरं· उत्साहो महउत्सवः इत्याद्याहारः प्रत्युत्तरं· दास्या
महे· दास्यामइत्यर्थः दुदाञ् दाने इत्यस्य धातोः लृट् उत्तमपुरुषस्य बहुवचनं मा म
त्मनेपदं· कइति· सर्वकार्येषुः स्त्रीषुः प्रयुक्तः कः प्रत्युत्तरं· प्रयासी· प्रयासः
श्रमोस्यास्तीति प्रयासी श्रान्त इत्यर्थः भत्रार्थस्य ज्ञातिज्ञायार्थस्य वा
चकं किं प्रत्युत्तरं गच्छति· निस्पेयः पुमान् यत्रस्थाने विशति उदासीन
तां प्राप्तः सपुमान् ततस्तदनंतरं किं करिष्यति· प्रत्युत्तरं· प्रयास्यति गमि
ष्यतीत्यर्थः प्रपूर्व या प्रापणे इत्यस्य धातोः लृट् प्रथमपुरुषस्यैकवचनं परस्मै

पदस्तुट ४५ कोदुःखीसर्वकार्येषु किं भ्रष्टार्थस्य वाचकं योयत्र विरतोनित्यं
ततः किंस किंकरिष्यति ४५ ब्रयास्यति ४५ इतिलुटलकारः ४५ विघ्नंतेति
समानार्थः शब्दः कोचिरयतिमुद्रां किं कथमपि यदि कोपः स्यात् तंसुजनः
किंकरोतुवद ४६ संत्पजतु ४६ इदानीं लोट् उदाहरणं क्षाम्पामाह विघ्नंतेइति
विघ्नंतेइतिसमानार्थः तुल्यार्थवाची कः शब्दः कः प्रत्युत्तरं संति विघ्नंतेइत्य
र्थः मुद्राजनानां किं तमुद्रां किं अचिरयति अस्थिरीकरोति० प्रत्युत्त
रं संत्पजन्तु लाक्षारहितंराज्ञालाक्षाजतुक्लीवेइत्यमरः यदि कथमपि केना
पिहत्तु नाकोपः स्यात् तदातंसुजनः किंकरोतुवदेति ४६ प्रत्युत्तरं संत्प

क्रोधः

तेतु प्राणत्यागं करोति संपूर्वत्यजहानावित्यस्य धातोः सामान्यपुरुष
स्यैकवचनं परस्मैपदं ४८ मेघात्पये भवति का सुभगावगाहवत्तव
संततितिलकं कियदक्षराणां भोभो कंदर्प्पपुरुषा विश्रुवदिने चित्तंव
नःसुवक्ततक्रियतां किमेतत् ४७ नदीयतां ४७ मेघात्पयेति॰ सुभगा
वगाहमज्जनयोग्या का प्रत्युत्तरं नदी॰ सरित्तवसंततितिलकसंज्ञकंप
द्यं कियदक्षराणां प्रत्युत्तरं एतद्वृत्तोक्तानां भोभो कंदर्प्पपुरुषानि
कृष्टजनाः विप्रुलमस्ति तदेतद्वृत्तमस्माभिः किं क्रियतां॰ प्रत्यु
त्तरं नदीयतां भवद्भिर्मादीयतामित्यर्थः डुदाञ्‌दाने इत्यस्य धातोः

सामान्यपुरुषैकमात्मनेपदं स्तुत्युदाहरणं श्लोकाभ्यामाह
कामाद्यति मकरंदैस्तनयं कमस्तजनकराजसुता कथय कृ
षीवलनश्चास्यं पक्वं किमचीकरस्त्वमपि ४८ अलीलवं ४८
केति मकरंदैः पुष्परसैः कामाद्यति मत्ता भवति० प्रत्युत्तरं
अस्तौ० रंगी० जनकराजसुता जानकी कं तनयमस्त सु
षवे प्रत्युत्तरं० लवं० लवाभिधं हे कृषीवलः कर्षकः प
क्वं शस्यं परिनितं धान्यं त्वमपि किं अचीकरः किं कृतवा
नसि प्रत्युत्तरं अलीलवं लुनंतं पुरुषं प्रेरितवानस्मी

त्यर्थः व्रूश्चूछेदनेइत्यस्यधातोरुत्तमपुरुषैकवचनंपरस्मैपदं
४८ पृच्छतिपुरुषः केस्यांसमवन्भूवन्वज्रपद्मतयः वऊभयदेशंजि
गमिषुरेकाकीवार्यतेकथं ४९ पृच्छतिकश्चनपुरुषः पृच्छति
अस्यांभूमौवज्रकृतपद्मतयः ऊलिशाछन्नपद्मभूलाः केसमभ
वन् वभूवुः प्रत्युत्तरंमानवनवागाः हेमानवानगाः शैलाः स्त्रीपद्ममू
लमित्यमरः चपुनरर्थेवऊभयदेशंजिगमिषुंगंतुमिच्छुः एकाकीअ
सायः कथंवार्यतेसाधकसिरितिशेषः प्रत्युत्तरंमानवनगाः हेअनव
ननंविद्यतेअवनंरक्षणंयस्यसः हेरक्षाहीनामागाः मागच्छगम्लृ

गता विद्रुपस्य धातोर्मध्यमपुरुषस्यैकवचनं परस्मैपदं ४८ किंमक
रवमहं हरिर्महीध्रं स्वभुजवलनेगवां हितं विधित्सुः प्रियतमवदनेनपी
यते कः परिनत विंवफलोपमः प्रियायाः ५० अधरः ५० लट् उदाह
रणद्वयप्रश्नाभ्यामाह किमिति अहं हरिः कृष्णः स्ववाक्सामर्थ्येनगवां
हितं विधातुमिच्छुः महीध्रं शैलं किं अकरवं० किं कृतवानसि प्रत्युत्तरं
अधरः धृतवानसि पुनः पृच्छति० प्रियतमवदनेन प्रष्टमुखेन दयिता
याः पक्वविंवीफलोपमकः पीयते प्रत्युत्तरं अधरः ओष्ठः उभयत्र धारण
पोषणयोरित्यस्य धातोर्मध्यमपुरुषस्यैकवचनं ५० परिहरति भया
त्तवहितं किं कमथ्य कदापि न विंदतीवी हभीतः कथय किमकरोमां धरि

त्रीन्नृपतिगुणैर्नृपतेस्त्वयं त्वमेकः ५१ समरजयं ५२ परमि० अहितः
भ शत्रुस्तव यंयातिं परित्यज्य जाति प्रत्युत्तरः समरखुङ्गं अर्थेत्ति त्वश्च
कदापि कस्मिन्नपि काले इत्यर्थः मां० भीरुकं न विना नेति० प्रत्यु
त्तरं जयं० विजयं हे नृपते षड्भिः वंध्यादिभिः नृपति गुणैस्त्वमेकः
एक एव स्वयमात्मानः इमां पृथ्वीं किं अकरो० किं कृतवानस्मि त्व
त्युत्तरं समरंजयं अनुरंजितवानस्मि संधिर्विग्रहो यानमासनाद्वै
धमाश्रय षड्गुणा इत्यमरः सम्यूक्तं वं पुराग इत्यस्य धातोरुत्तमपुरुष
स्यैकवचनं ५२ कीदृक् सेना भवति रणे दुर्वारवीरः कस्मै स्पृहयति
लक्ष्मीमिच्छन् कासं बुद्धिर्भवति ध्रुवः संग्रामे किं कुर्वन्ति भटजनाः

भ्रातृमान् ५२ लिङ् उदाहरणद्वयंश्चाभ्यामाह कीदृगीति रणे कीदृ
शी चमूः वारयितुमशक्या ० प्रत्युत्तरं उत्कृष्टावीरः सुभगः धनवांछा
कस्मै स्पृहयति वांछां करोति प्रत्युत्तरं आजये युद्धाय समित्सादि स
मिद्युद्युध इत्यमरः जित्वावाभोक्षसे महीमिति स्मृते ० भुवः पृथ्व्याः
समृद्धिः का ० प्रत्युत्तरं मही पृथ्वी हे सुभटजनाः शूराः रणे भ्रातृमा
न् गोत्रजान्त्वा किं कुर्वीध्व किं कुरुतः प्रत्युत्तरं पराजये महि पराजयं
कर्मः भयपराभूवं जिजये इत्यस्य धातोरुत्तमपुरुषस्य बहुवचनं
भ्रातृव्यौ भ्रातृजद्विषावित्यमरः ५२ कं साराते वदगमनके स्मात्क
स्मिन्दृष्टिं भवति स्वल्पेत्सु किं सर्वेषां शुभमस्तु वीराः किं कुर्यास्त्वं

सुजनंससोलोकं ५३ विनोदयेस्वं ५३ कंसारातेः कृष्णस्यागमनं · केन ·
प्रत्युत्तरं विनवि: पद्धीतेनस्वल्पकामा हर्षंकस्मिन्प्राप्नोति प्रत्यु
त्तरं उदयेबुधो सर्वेषां शुभं किंप्राकुः प्रत्युत्तरं अयं अयः शुभावहो
विधिस्त्वं हे सुजन श्लोकेन सोकेनसहितं लोकं त्वं किं कुर्याः किंकरो
ति प्रत्युत्तरं विनोदयेयं किंनोदयामि वि ह्वंभुद्वरणे इत्यस्यधा
तोरुत्तमपुरुषैकवचनं ५३ लिङ् · ५३ कोनयतिजगद्गोपंत्वयमथ्य
विभरांबभूव किं विष्णुः नीचः कुत्र सर्वगः पाणिनिसूत्रं कीदृशं ५९
यमोगंधने ।५९ सोत्रस्योदाहरणं द्वाभ्यामाह क इति सकलं विश्वं
मृत्युवशं कः प्रयाति प्रत्युत्तरं यमः अंतकः अथानंतरं विष्णुः किं वि

भराववभूव: किंधृतवान् प्रत्युत्तरं अगंशैलं गोवर्द्धनाख्यं ध्रुवं क्षुद्र:
कस्मिन् सामाभिमान: प्रत्युत्तरं धने चित्ते च खुन: पाणिनि सूत्रं
कीदृशं प्रत्युत्तरं यमोगंधने इत्येवं रूपं ५८ किंस्याद्विशेष्यनिष्टं का
संख्यावदतिपूरणीभवति नीच: केनसर्वग: सूत्रं चंडस्यकीदृशं ६०
विशेषणमेकार्थेनसौत्रजाति: ६० किमिति विशेष्यस्यनिष्टास्थि
तिर्यस्मिंस्तत् विशेष्यंत्तिष्ट किंस्यात् प्रत्युत्तरं विशेषणंपूर्णं पूर
णीसंख्याका०वदता विज्ञाइतिशेष: प्रत्युत्तरं एका एकेति संख्या
पूर्णानीच: क्षुल्लक: केनसमूहं प्रत्युत्तरं अर्थेनविभवेन चंड
वैयाकरणस्यसूत्रं कीदृशं प्रत्युत्तरं विशेषणमेकार्थेनइति

स्वरूपं इंद्रश्चंद्रः काशकृत्स्नः पिष्पली शाकटायिनः पाणिन्यमर
जैनेंद्राजयंत्यष्टादिशाब्दिका इति सोत्रजातिः ६० नश्लाघ्यतेरव
लः कस्मै सुप्तिङंतं किमुच्यते लादेशानां नवानां च तिङ् किंना
म कथ्यतां ६२ शाब्दीयजातेरुदाहरणद्वयं वाभ्यामाह नेति उर्द्ध
नः कस्मै न श्लाघ्यते न प्रशंसंति प्रत्युत्तरं परस्मै अन्यस्मै श्लाघ्य
मता प्रशंसायां परिचर्याभिलाषयोरिति विश्वः सुप्तिङं अंते
यस्य तत् किमुच्यते प्रत्युत्तरं पदं सुप्तिङ् जुतं पदमिति सूत्राद
विभक्त्यंतमित्यर्थः लकारादेशानां नवानां तिङ् वचनानां नाम
किं उच्यतां प्रत्युत्तरं परस्मैपदं नपरस्मै नपरस्मैपदानि शा

ब्दीयजातिः ६२ परस्मैपदंकिमव्ययतयाख्यातंकस्यलोपो
विधीयते अतःशाब्दविदोज्ञात्वासमाहारःकउच्यतेस्वरितः
शाब्दीयजातिः ६२ किमितिअव्ययस्यभावःअव्ययताःतया
किंचसिद्धंघलुत्तरंखट्स्वरव्ययमित्यमरःलोपःकस्यक्रि
यतेघलुत्तरंइतः इत्संज्ञकस्ययस्येत्संज्ञातस्यालोपःहेशा
ब्दिकाःवैयाकरणाःविचार्यवदतिसमाहारसंज्ञकः कः
उच्यते प्रलुत्तरंस्वरितःसमहृत्यास्वरितःसमहृत्यास्वारितः
इति शाब्दीयजातिः ६२

जलदात्ययेभवतिकःसमदःसुभगंचकिंकमधरत्सुरभित् क
टुतैलमिश्रितगुडोनियतविनिहंतिकंत्रिगुणसप्तदिनैः हृ
श्वासरोगं ६३ शास्त्रजातेरुदाहरणद्वयंवाभ्यामाह जलदेति
जलदात्ययेअर्थाच्छरत्कालेसमदःसकामः कः प्रत्युत्तरं कुक्कु
रः चपुनः जलदात्ययेसुभगंकिं प्रत्युत्तरं सरः सरसी मुरारिः
किंधृतवान् प्रत्युत्तरं अगं शैलं कटुतैलेनयुक्तोगुडस्त्रिगुणि
सप्तदिनैरेकविंशतिभिः दिनैः कं नाशयति प्रत्युत्तरं श्वासरोगं
६३ कीदृक्षा तदीपवर्त्तेः शिखास्याद् ६४ः पृष्ठलग्नाभजंते मृगाः किं

प्र

देवामासे किं गते प्रायशो सो लोकः कुर्यान्नो विवाहं विविक्तः ६४
विभाकरभवनं शास्त्रजातिः ६४ कीदृगीति दीपवर्त्तेः शिखाजाले
प्रातःकाले कीदृक्पुंस्यात्॰ प्रत्युत्तरं विभा विछायात्र ६५ः करभः पृच्छ
ति मृगाः किं माभजंते॰ प्रत्युत्तरं करभवनं हेकरभ वनं देवामात्येगु
रौ किं स्थानं गति प्रायशः असो लोकः विविक्तो विवेकी विवाहं नो
कुर्यात् न करोति॰ प्रत्युत्तरं विभाकरभवनं॰ भाकरः सूर्यस्य भवनं
सिंहराशिः सिंहस्य चाधिपः सूर्य इति भुवनदीपः सिंहस्थे च गुरौ जातु
विवाहो नैव शोभन इति यत्र प्रश्ने पृथक्वर्णोत्तरं स्यात्तद्वर्णसंज्ञमु

६३ ॐ यत्रतुवाक्यमुत्तरंतद्वाक्योत्तरंस्मृतमिति ६५ वर्णएवोत्तरंयत्र
तद्वर्णोत्तरमुच्यते वाक्योत्तरमितिस्मृतं ६५
कौशाम्बुभुविख्यातो शोचकंवदतिकिंपदंकोभीष्टात्रदरिद्रस्यसेव्यं
तेकेचभिक्षुभिः ६६ वीहारा ६६ काविति पृथ्व्यांकौशाम्बूविख्यातो
प्रत्युत्तरं वि० उक्षुःश्वविः तोवी हरकामो किंपदंशोक वदति प्रत्यु
त्तरं हा इत्यव्ययं हविषादेचाशोकचेतिविश्वः अत्रलोकेदरिद्रस्या
भीष्टकः प्रत्युत्तरंरा: अर्थः चपुनः भिक्षुभिः केसेव्यंते प्रत्युत्तरंवि
हाराः बौद्धायतनानि विहारोभ्रमनेस्कंधेलीलायांसुगतालापर
६३

तिविश्व: ६६ किंमुचंतिपयोवाहा:कीदृशीहरिविद्भमा पूजायां
किंपदंकोग्निक:कृष्णेनहतोरिपु: ६७ कंसासुर:वर्णोत्तमजाति:
६७ किमिति॰मेघा॰किंमुंचंति॰ प्रत्युत्तरंकंजलमित्यर्थ:।हरिवि
द्याकीदृशी॰प्रत्युत्तरं॰सो॰अ॰विष्णुस्तेनहितासा॰पूजायांपदेकिं॰
प्रत्युत्तरं॰इत्यव्ययं॰ग्नि:क:प्रत्युत्तरंरं॰अग्नि:रपावरेतीत्योचेति
विश्व:कृष्णेनकोरिपुहत:प्रत्युत्तरम् कंसासुर:६७ दधोहरि:कंरु
चिकीदृगत्रहष्टत्पक:किंकुरुतेसशोक:श्लोकंविधायाकिमित्यु

दारः कविर्नतोषं समुपैति भूयः ६५ अगमकरोदिति ६५ तिङ्सु
वंतयोः वाक्योत्तरजातेराद्यमुदाहरणमाह दधाविति हरिर्विष्णुः
कंदधौ॰ प्रत्युत्तरं अगं शैलं गोवर्द्धनाभिधं शैलस्कंधेन गावगावि
त्यमरः प्रश्नचित्रमुक्तं अभ्रं मेघः कीदृक् अकं जलरहितं कं शिरोंबु
नोरित्यमरः न विद्यते कं सुखं यस्मिन्सः अकः सुखरहितः पृच्छति
सशोकपुरुषः किं कुरुते प्रत्युत्तरं अकः रोदिति हे अकसशोक
रोदिति कं सुखे पित्र्य कीर्त्तितमिति धनंजयः पुनः पृच्छति श्लोकं वि
धायापि पद्यं कृत्वापि उदारः कविः महान्कविः किमिति हेतोः भू

यः पुनरपितोषं न प्राप्नोति॰ वस्तुत्तरं अगमकरोदिति गमयति
बोधयति इति गमकं॰ नगमकं॰ अबोधकं कृतवानिति हेतोः उदा
६८ रोदाहमहन्तोरिस्पमरः तस्यैवोदाहरणांतरमाह ६८ लक्ष्मीधरः
पृच्छति कीदृशाः स्पान्नृपः सपत्नैरपि द्विषुर्निर्वार्यं अकारि किं
ब्रूहि नरेन्द्रैः सम्यक्पितत्वमारोपयत्तुं स्वकीयं ६९ समजानित
नयः वाक्योत्तरजातिः इति श्रीधर्मदासविरचिते विदग्धमुख
मंडने द्वितीयः परिच्छेदः २ तस्यैवोदाहरणांतरमाह लक्ष्मीधर
इति विलुः पृच्छति॰ कीदृशोनृपः सपत्नैरपिशत्रुभिः कृत्वाउ

निर्वारोवारयितुमशक्यः स्यादितिष्टष्टे० प्रस्तुत्तरं० समजनि
तनयः मालक्ष्मीस्तयासहितः संवुधौहे सम० सलक्ष्मीकवि
ष्णुः जनितनयः जनितउत्पादितोनयः यथोक्तोराजधर्म्मो यि
नसः सम्पक्ष्यथास्यात्तथा० स्वकीयंपितृत्वमात्मविषये पि
तुर्भविमारोपयितुंनरेनपुरुषेण किमुकारि० किंकृतं० प्रस्तुत्त
रं० समजनितनयः तनयः पुत्रः समजनिसमुत्पादितः ६७
वाक्योत्तरज्जातिः तारा चंद्र्येयंटीकेयंकत्वाविद्वन्मनोहरा० व्या
च ख्यातोत्रद्वितीयंपरिच्छेदोयथामतिः २ श्लोकएवोत्तरंयत्रत
च्छ्लोकोत्तरमुच्यते खंडोत्तरंनवेदर्द्धश्लोकात्पादांतदुत्तरं २

यस्मिन्नग्रिमश्लोकएवोत्तरंततश्लोकोत्तरसंज्ञंअर्द्धश्लोकत्तरात्तरवं
डोत्तरसंज्ञंपादोत्तरात्पादोत्तरसंज्ञमुच्यते २ कंदेवंकेर्च्चयंतिस्फुटरुचि
निशिकिंकीदृशीदुःखिनीस्त्रीकीदृक्चक्रंसदास्तेकेचतवविजयःमाधवःकी
दृशंखं २ तत्रश्लोकोत्तरस्योदाहरणंद्वाभ्यामाह कमिति कंदेवंकेऽर्च्च
यंतिप्रत्युत्तरंअः विष्णुःजनामनुष्यानिशिरात्रौ स्फुटरुचि॰ प्रकटद्युति॰
किंप्रत्युत्तरं॰ मंनक्षत्रं॰ दुःखयुक्तास्त्री॰ कीदृशीप्रत्युत्तरं॰ अहावा॰ शृंगा
रभावरहिता हावा क्रियाःशृंगारभावजाइत्यमरः॰ चक्रंरथांगं॰ सदाकी
दृशास्तेतिष्ठंतिप्रत्युत्तरं॰ अरि॰ अराणिकीलानिविद्यंतेयस्मिंस्तत्त
अरिचपुनः तवविजयः कुत्र॰ प्रत्युत्तरं॰बाहौ॰भुजे॰ माधवःवर्षा

५८

कालस्यरवमाकाशंकीदृशंप्रत्युत्तरं॰ घनि॰घनामेघाः संतियस्मिंस्तत् २ कामाहुः प्रेतयोग्यं कथयसुकृतिनः कीदृशास्युः पुमांसः कंधत्तेकंचधत्ते गगनतलमलं प्रेक्षणीयजनानां ३ प्रेतस्यशवस्ययोग्यांकामाहुः प्रत्युत्तरं॰ चितांप्रेतशयां॰ सुकृतिनः पुन्यात्मानः कीदृशाप्रत्युत्तरं॰ वरा श्लेष्मा गगनमेवगगनतलं आकाशंकंधत्तेकंचधत्ते॰ प्रत्युत्तरं॰ कदंबकं॰ कंजलंद दातीतिकेदामेघास्तं॰वकंपक्षिविशेषंच॰ कीदृशंगगनतलगतंवकं जनानांअलमत्यर्थं॰ प्रेक्षणीयंद्रष्टुंयोग्यं ३ श्लक्ष्णः कीदृक्कुचकास्ति स्फुटनवकुसुमाशोकमासाद्यकालं किंमुंचत्यंबुवाहा भवदरिनिवहे

५६

सज्वरः किंभवश्च ४ स्फुटंभ्रमकं नवकुसुमाग्नोकेकालं ० अर्था
वसंतसमयं आसाद्य वेगस्पल्लवः कीदृक्कास्ते द्योतते ० चकास्तदी
प्तो प्रत्युत्तरं दलो दला निपर्णानि संत्यस्मिन्निति ० लचोजटीपर्कटी
स्पादित्यमरः अंवुवाहाजलदाः किंमुंचति ० मुह्लमोचयेण ० प्रत्युत्तरं ०
केजलं ० भवदरिनिवहे नवतांयातुसमूहे सज्वरः संतापः किंभवः
किंकृतः प्रत्युत्तरं ० दरजः ।त्रासजः संतापः सज्वरसमावित्यमरः
४ किंनेत्रप्राहतिशयलघवः केवकोवीहिभेदः प्रायेणप्राहषेणपाः

८७ प्रियतमदिवसाः कीदृशाश्च ३ अंजनाभमहावहमहौघनि
चितांबराः कंदंवकंदलीकंदरजः पद्मनवायवः ४ नेत्र
योः प्रवृत्तिप्रावरणं किं प्रत्युत्तरं ० पक्ष्मा नेत्रलोमा पक्ष्माक्षि
लोम्नि किंजल्केतंत्वाद्यंशोप्यणीयसीत्यमरः अतिशयेन
लाघवं ० के ० प्रत्युत्तरं ० लवाः अणवः लवलेशकणाण
वः इत्यमरः व्रीहिभेदः कः प्रत्युत्तरं यवः हे प्रियतम अ
तिप्रवृत्तः प्रायेण वा ऊत्येन ० प्रावृषेण्याः वर्षाकालीनदि

वसाः कीदृशाश्च भवति प्रत्युत्तरम् पुनः सर्वं अंजनाभेत्पा
दिश्चंजनाभाः कज्जलकं तयोये महांतो वारिवाहा मेघास्ते
षामोघैः समूहैः निचितं व्यासमंबरमाकाशं येषु ते तादृशाः
पुनश्च कंदंबोनीपः कंदली वृक्षभेदः कंदो वकुलद्रुमः कद
वकंदली कंदानां रजोभिः परागैः पल्लालैः स्फुष्टाः वायवो
येषु ते कलध्वनौ कंदली भ्यां मृग वृक्ष विशेषयो रिति विश्वः
मूले वकुल के कंद इत्यनेकार्थ ध्वनि मंजरी ३ ऊर्या डुद्व

गवंतंकमपिनिशिसरःकीदृशंकास्तिवक्रेवक्त्रानिंद्यः
कयास्यात्परिषदेनियतमंदसंवोधनकिं ५ श्लोकोत्तरजाते
रुदाहरणांतरंव्याप्यामाह कुर्यादिति निशिरात्रौकीदृशं
सरःकासारःकमपिवियोगिपुरुषंउद्वेगवंतंसोद्वेगंकुर्या
दितिश्लिष्टेकोकिकाकाश्चक्रवाकाविद्यंतेयस्मिंस्तत् चक्र
वाकास्तुरात्रौसरसिवियुक्तातिष्ठंति तेषांशब्देनवियोगिनो
पिदुःखिताभवंतीतिभावःवक्रेमुखेघुतिष्टति॰ब्रत्युत्तरं॰लाला॰
मुखजलस्रावःसृणिकास्यंदिनीलालेत्यमरः॰वक्त्रावाग्मी॰ ९३५

परिषदि सभायां कयानिंद्यः स्यात् ० प्रत्युत्तरं० अवक्ता वाक्यरक्तभा
वयानियतं निश्चितं० मंदस्य अलसस्य संबोधनं किं प्रत्युत्तरं० आल
स० हे मंद ५ वर्णोपांत्यकमूचुः किमु मुरारिर्घना नंदगोपालये ऽस्त्यंकः
शालेयाद्रिपुत्री कुचकलश लुठत्पाणिरेणांकमौलिः ५ वर्णोपां
त्यं० वर्णानां कादित्वं तानां ० उपांत्यं उपसमीपे अंत्यः छकारो यस्य
तादृशं वर्णं किं प्राहु बुधा इति शेषः प्रत्युत्तरं हकारं असुरारिघ्नः न
दगोपालये० नंदनाम्नो गोपस्यालये गृहे किं अस्त्यस्ति प्रत्युत्तरं०
अनः शाकटं एणो मृगः अंके चिह्नं यस्य सः एणांकश्चंद्रः ।ए

६९

णांकोमौलेमस्तकेयस्पस एणांकमौलिश्चंद्रशेषरः कः प्र
त्युत्तरम् हरः शिवः कीदृशः प्रालेयाद्रेर्हिमगिरेः पुत्रीपार्व
तीतस्याः कुचावेवकलशौ तत्रलुंठतोपाणिकरोयस्पसः
तुषारंतुहिनंहिमंप्रालेयंहिमिकाचेत्यमरः ५ कीदृक्कस्येद
वंकः सुकृतमपहरत्प्रेयसीकालनयांतेकीदृग्मीतिविधत्तेधनुर
वनिरुह्लीकंचदामंत्रयस्या ६ कीदृगीति ० इहसंसारेकीदृग्वंकः
कस्य प्रत्युत्तरं ० अशोकः शोकरहितः अपहरतिहृतवतीप्रत्यु
त्तरं ० कालीपार्वती काली हैमावतीश्वरीसमरः लेविलासेस

श्लेषसाम्येतोर्यत्रिकस्यचेतिविश्वः कीदृक्धनुः कार्मुकंमी
तिविधत्तेत्रासंददाति॰प्रत्युत्तरं नमत नमनशीलं॰आक
र्णमाकृष्टंसदितिअर्थः अवनौपृथ्व्यांरोहंतीतिअवनिरुहोवृ
क्षास्तेषांमध्येकंचेतर एकमपिवृक्षं आकयस्व प्रत्युत्तरं॰
तालि॰तालीवृक्षविशेषतत्संबुधौ॰हेतालि ६ दैत्यः कंस
द्विषाकः कथयविनिहतेगजेंद्रः कः प्रतीतः कीदृक्कीदृक्कव
संतः प्रियतमभवतः प्रीतयेनित्यमस्तु ७ कंसंद्विषविष्णुना

७० कोदैत्यो निहतः प्रत्युत्तरं मधुः मधुनामा गजदः कः ख्यातः
प्रत्युत्तरं अप्स्वर अस्फुटवाक् हेप्रियतम कीदृङ्‌ कीदृङ्‌ व
संतः पुष्पसमयः भवतस्तवप्रीतये हर्षाय नित्यमस्तु भवतु
प्रत्युत्तरं पुनः ।७ कोकिलालापवाचाल सहकारमनोहरः
अशोकस्तवकालीनमत्तालिमधुरस्वरः ८ कोकिलेत्यादि
सर्वं कोकिलानां पिकानां मालापेन आभाषमानेन वाचा
लावक्रगर्ह्यवाचोये सहकारा अतिसोरभाम्रास्ते मनोहरः उ
नः अशोकानां स्तवकेषु गुच्छेष्वालीना निमग्नायेमत्तालयो

मत्तभ्रमरास्तेषांमक्षरःस्वरोयत्रसः ७ इति श्लोकोत्तरजातिः।
श्लोकोत्तरजातिः काचक्रे हरिणाधनेकृपनधीकीदृक्भुजंगो
स्ति किंकीदृगरुकंभसमुद्भवस्यजवरंकीदृगपिपासोवधः ८
श्लोकोत्तरचश्चमेतत्रखंडोत्तरजातेराद्यमुदाहरणमाह केति
हरतिस्मरणादिभिर्नवविधभक्तिभिः पापजालमिति हरिस्ते
न॰ काचक्रे किंकृतं॰ प्रत्युत्तरं॰ कृमुत् कोपृथिव्यांमुतहर्षः।
कृपणस्यधीबुद्धिर्धनेकीदृशी प्रत्युत्तरं॰ श्रवनपत्रारक्तरणेत
त्परा भुजंगोसर्पःकिमस्ति॰ प्रत्युत्तरं॰ गरं॰ गरलं॰ कंभयोने

रगास्त्यस्यजवरमुदरः कीदृशं॰ अत्युत्तरं॰ जितांभः जितंजीर्णी
कृतंसमुद्रशोषणेकुंभः पानीयंयेनतत् पिपासुः पितृगृह
गंतुंगृहंगंतुकामावधूः॰ स्नुषा कीदृशी अत्युत्तरं विहितगमा
विहितंउचितगमोगमनंयस्याःसा पिपासोरितिपावेगंतुका
मस्यएवंसावधूः कीदृशी॰ विप्रियंगमनंयस्याःसा • ८ श्लोकः
कीदृगभीप्सितः सुकृतिनां कीदृग्नभोनिर्मलं द्रोणीमाकय
सर्वगंकिमुदितंरात्रौशारः कीदृशं ९ श्लोकइतिसुकृतिनांउ
ष्पात्मनांश्लोकः पद्यकीदृशो॰ भिलषितः॰ अत्युत्तरं॰ गमकः

हृदयंगमः पद्येयत्रासि चन्द्रलोक निर्मलंनभः निरभ्रमाकाशं
कीदृशं॰ वस्तुत्तरं॰ अकमुक्कं॰ कंजलंमुंचतीतिकमुक्मेघः
नविद्यतेकमुक्यस्मिंस्तत्॰ क्षोणी पृथ्वीमामंत्रय। वस्तुत्तरं॰
धरा हे पृथ्वी सर्वगं आकाशं किमुदितं किंप्रोक्तं॰ वस्तुत्तरं खं
व्योम॰ सर्वगं सलिले व्योम्नीति विश्वः रात्रौ सरोवरं कीदृ
शं वस्तुत्तरं॰ कुमुदेत्यादि सर्वगं॰ कुमुदवनानां परागैः कुसु
मरजोभिः रंजितं रक्तीकृतं यदंभः पानीयं तत्र विहितः कृतो
गमागमो गमनागमनं यैस्तादृशाश्चते कोकाश्चक्रवाकास्ते

षांमुग्धामनोज्ञारेखाराजीयत्रतत्रपरागःकौसुमेरेणाविति ९
कुमुदवनपरागरंजितांभोविहितागमागमकोकमुग्धरेषं(कुमुदवण
परागरंजितांभोविहितागमागमकोकमुग्धरेषं) ९ वंधःपृछतिकिंसुरा
रिशायनंकाहंतिरूपंनृणां कीदृग्वीरजनश्चकोतिगहनासंवोधया
वंचितं काधात्रीजगतोवृहस्पतिवधूःकीदृक्कविःकादत्तःकोर्थःकिं
भवतःकृतंरिपुकुलंकीदृक्कुसरोवासरे ९ खंडोत्तरजातेरुदाहर
णांतरमाह वंधइति वंधःविकत्रेयातिः।अथान्मुंडितमुंडःपृछति॰सु
रारेःविष्णोःशायनंशायनस्थानं किं॰प्रत्युत्तरं विकचवारि॰हेवि
कचकेशाहीनःवारि॰जलं नृणां रूपंकाहरति॰प्रत्युत्तरं॰जरा॰

वार्धक्यं वीरजनः कीदृशः प्रत्युत्तरं आजि समुत् आजौ युद्धे स
मुत् ॰ सहर्षः अतिगनोऽदुर्ज्ञेयः कः प्रत्युत्तरं भवः शिवः यद्वा अति
गहनोऽदुस्तरः कः प्रत्युत्तरं ॰ भवः संसारः अवंचितं वचा नारहितं
संबोधयः प्रत्युत्तरं अच्छलित ॰ हे अवंचित जगतो विश्वस्य धात्री
उपमाता का भूः पृथ्वी वृहस्पतेः सुराचार्यस्य वधूः स्त्री कीदृशी ॰
प्रत्युत्तरं ॰ इयरा इकामस्तत्रस्तत्परा ॰ अतिकामपरेत्सर्थः कविः कु
त्र आदृतः आदरयुक्तः सकाम इति यावत् ॰ प्रत्युत्तरं ॰ गवि ॰ वा
णपां अर्थः कः प्रत्युत्तरं विभवः अर्थरै विभवा अपीत्समरः भव

तात्वयारिपुकुलंवैरिवृंदंकिंकृतं०प्रत्युत्तरं०जितं०वासरेदिवसेस
रःकीदृशं०प्र०विकचेत्यादिसर्वाणिविकचानिप्रफुल्लितानिवारिजानि
पद्मानितेषांराजिःपंक्तिस्तस्याःसकाशात्समुद्भवाःसमुत्पन्नाउच्छलि
ताईनीताश्चयेभूरिपरागाःप्राज्यपुष्परजांसितैर्विराजितंशोभितं ८
खंडोत्तरजातिःविकचवारजराजिसमुद्भवोच्छलितभूरिपरागविराजि
तं खंडोत्तरजातिः ९ विभर्त्तिवदनेनकिंकइहसस्वत्पीडाकरंकुलंभ
वतिकीदृशंगलितयौवनयोषितांवभारहरिरंबुधेरुपरिकांचनेनस्तु
तोहतोकथयकस्त्वयानगपतेर्नयंकीदृशात् १० विषमपादनिकुंज
गताहितः। १० पादोत्तरजातेराद्यमुदाहरणमाह विभर्त्तीति इह

संसारेत्राश्वत्पीडाकरंजंतूनांप्राणहरंकिं॰प्रत्युत्तरं विषंगरलं तदेवव
दनेनकोविनर्निधरति॰प्रत्युत्तरं॰अपातसर्प्पः योषितांस्त्रीणांगलि
तयौवनंकुलंकीदृशं॰प्रत्युत्तरं॰अनिःनविद्यतेइः कामोयत्र तत॰हरिं॰
अंबुधेरुपरिपरिसमुद्रस्पोर्द्धकांवभारधृतवान्प्रत्युत्तरं॰कुं॰पृथ्वी॰
चपुनःसहरिःकेनस्तुतः प्रत्युत्तरं॰जगता॰विश्वेन।त्वयाचकोनि
हतःकथयेतिपृष्टे॰प्रत्युत्तरं॰अहितः शत्रुःकीदृशात नगयतेहि
भवतःसकाशात्भयमिति॰प्रत्युत्तरं॰विषमेत्सादिसर्वे॰विषमा॰
उच्चावचायेपदाःप्रत्यंचतास्तेषांनिकुंजेषुजनतादिपिहितोदरेषुग
ताःप्राप्ताअहयःसर्प्पायत्रसतथातस्मात् १० विषमपादनिकुंजगताहितः।

य
हरिर्वहति कांतवास्त्य परिखुका गता कं च काकमर्द्दयति रोगान् धनव
तीपुरी कीदृशी हरिः कमधरद्वलिप्रभृतयो धरां किंभक्षः कयासद्
रिकस्त्वया वदजितो बुधिः कीदृशाः ११ ॐ भीरमीनमकरागमडुर्ग
वारिः पाद्योत्तरजातिः ११ पादोत्तरस्यापरमुदाहरणमाह हरिरिति ०
हरिः कां वहति धरांति ० प्रत्युत्तरं ० ॐ पृथ्वीं तव वारिषुका स्ति प्रत्युत्तरं ०
भीः भयं ० च पुनः कं घातिका गतिः प्राप्ताः ० प्र ० ॐ विष्णुं ० ई लक्ष्मीः ते
युक्ता कं धूजयति ० प्र ० इनं ० सूर्यं ० अरोग्पं भास्करादिति स्मृतेः धन
युक्ता नगरी कीदृशी ० उ ० अकरा ० वलिरहिता ० वलिहस्तां रावे

कराऽस्त्यमरःहरिःकंअधत्धृतवान्०प्र०ऽप्रगःशैलं०वलिप्रभृतयो
धार्मिकाधरांदध्रीकिंमक्षःकिंकृतवतःप्रत्युत्तरं०अद्भुःदत्तवंतःत्व
यासदसिसभायांकयाकोजितः०प्र०गवावाएपाअरिःशत्रुःसाधु
ऽःकीदृशःप्रत्युत्तरंकुंभीरेत्यादिसर्वं०कुंभीरमीनमकराणांजल
चराणामागमेनदुर्गम्यंवारिजलंयस्यसः ११ चत्वार्य्यराणिपादा
भ्यांनेमिपादद्वयेनच लिखितंदक्षिणावर्तंचक्रप्रश्नमवेहिमे
१२ चक्रप्रश्नस्यलक्षणमाह चत्वारीति०यस्मिन्प्रश्नेपादाभ्यां
श्लोकार्द्धेनचत्वारिअराणिकीर्त्तानि०पादद्वयेनश्लोकोत्तर

७५ ।द्वैननेमिचक्रांतंदक्षिणावर्त्तंलिखितं॰तच्चक्रप्रश्नमवेहिजानीहि॰
लिखितचक्रमस्तुसनाभिचक्रंलिखित्वातत्रनाभौप्रथमाक्षरंवि
न्यस्यत्रिभिस्त्रिरचियित्वा॰नाभिस्थमेवनवमाक्षरंकृत्वाततस्त्रिभि
रक्षरैः पश्चात्संकीर्त्तनंपूरयित्वानाभिस्थमेवत्रयोदशमाक्षरंकृ
त्वात्रिभिःपद्मैरुत्तरकीर्त्तनंपूरयित्वातदारभ्याक्षरत्रयंनेमिच
तुष्कोणेदक्षिणावर्त्तक्रमेणलिखितेन।

किंचौरस्यछिनत्ति

।क्षितिपतिरनघः किंपदंवक्तिकुत्सांद्रोणीसंबोधनंकिंवदति

कमलभूः का च विश्वं बिभर्त्ति चक्रांगा मंत्रणं किं कथमपि सु
जनः किं न कुर्य्यादिनार्य्यंभोः कः कीदृक् पुरं स्यात् पयस्विवद
कुतो मीनपंक्तिर्विभेति १३ चक्रभ्रमस्योदाहरणं क्षाम्यामाह
किमिति अनघः अपापो भूपतिश्चोरस्य किं छिनत्ति॰ प्रत्युत्तरं॰
करं॰ हस्तं अनघो: पापहृद्धयोरिति धरणिः किं पदं कुत्सां निंदां
वक्ति॰ प्रत्युत्तरं॰ कु॰ इत्यव्ययं पापकुत्सेषदर्थे कुरित्यमरः द्वो
एषाः संबोधनं किं॰ प्रत्युत्तरं॰ को॰ हे दृश्वी॰ कमलभूर्ब्रह्मा वदति॰

विश्वंकाविभर्त्ति॰प्र॰कक्कु॰हेकवल्लन॰ऊष्टध्वीचक्रांगस्यअ
रस्यामंत्रणंकिं॰प्रत्युत्तरं॰अर॰हेकील॰सुजनःकिंअनार्य
मसत्स्तेत्त्वंकथमपिकदामपिनऊर्यात्॰कलहंवाग्वादं॰भो
ऊः॰राज्ञःपुरंनगरंकीदृग्भवति॰प्रत्युत्तरं॰सकरं॰वलिसलि
सहितं॰पयसिजलेमीनपंक्तिःमत्स्यावलिःऊतःकस्माद्भिने
तिव्रस्यति॰प्रत्युत्तरं॰वित्तःविपक्षीतस्मात्॰सार्व 13
किंस्वच्छसारदंस्याद्ददतिदृषगतिःकोंशुमालीपवित्रःकोस्मि

७१ ४६२

नु किंजीवनं का विरचयति कविर्वक्ति संबोधनं किं २४ किमिति॰
शारदं शारत्कालीनं स्वच्छं निर्मलं किं॰प्र॰सरः द्वषगतिः शिवो वदति॰
अंशुमाली॰सहस्रांशुकः अजकः हे अजशिवः कस्सूर्यः अजा वि
छुँछागा इति नानार्थः कोब्रह्मान्यनिलार्कइत्येकाक्षरकोषः
पवित्रः कोसहस्रांशुः अमलः अपापः अस्मिंलोके जीवनं किं॰
प्रत्युत्तरं अत्र॰अज्ञोजने॰अघतइति॰अत्र अत्रं॰कवि॰का॰
विरचयति॰प्रत्युत्तरं॰गा॰वाणीः अग्नेर्वैश्वानरस्य संबोधनं किं॰
प्रत्युत्तरं॰र॰हे अग्ने॰रः पावके चेतीदृशो चेति १४ नाकांदं

त्तिस्त्रियःकंतनुरसुररिपोकश्चमूकःपृथिव्यांसम्पक्ष्यीतिंतडागःप्रि
यतमतनुतेकीदृशाःकीदृशास्ते २४ नेति स्त्रियःकंनाकांक्षंति प्रत्युत्तरं
नीरसं॰रसरहितंनिर्वीर्य्यंचशृंगारादौरसेवीर्य्येदेहधात्वंचपारदे इ
तिविश्वः।असुररिपोःविष्णोस्तनुःमूर्त्तिःकीदृशी।सक्षामा।सक्तासंग
तामालक्ष्मीर्यस्याःसा।मूकःकः।मरुतः।अवागितियावत्।अवाग्मू
कइत्यमरः।हेवल्लभ॰कीदृशाः॰कीदृशास्तडागास्तेतवसम्पक्ष्यीतितंतनु
तेविस्तारयति।प्रत्युत्तरं॰करंकुकोकेत्यादिसर्वांकरंकवश्चकोका
श्चकुररराश्चकलहंसाश्चकरंकुकोकोरकलहंसाजलपक्षिविशेषास्ते

करंवितः संपृक्तः। पुनः सरोजानां कोमलो ऽ ज्ञारो मधुकरैर्भिर्यत्र नीरे ते
नसंसक्ते। मंदीभूतो मारुतः पवनो यस्मिन्नसः। एतेन वायो स्त्रैविध्यं
निरूपितं। करवः करंकाङ्गारः संपृक्तः खचितः समाहलातु ध्वः।
करंव एव रचित करंवो मिश्रित वांवो तश्च वस्तु दधिशक्तुभिःशाब्द
मेव २४ करंकुकोक कुररकलहंसकरंवितः। सरोजकोमलो ऽ ज्ञार
नीरसंशक्तमारुतः २५ इति चक्रबन्धजातिः २५ पद्मबन्धस्यल
क्षणमाह वर्णद्वयद्वये कैकदलभूत दलाष्टकं सर्वोत्तराद्यवर्णेन प
संस्पात कृततर्णिकम् २६ वर्णेति। वर्णयोरक्षरयो र्द्वयेन द्वयेन य

दैकैकंपृथक्पृथक्दलंतेनभूतंजातंदलाष्टकम्।सर्वेत्तिराणामाद्य
वर्णेनप्रथमाक्षरेणकृताकर्णिकावीजकोशोयत्रतत्पद्मब्रह्मामिति
२६ पुण्यपात्मावदकीदृशाःसरसिजैःकेमोदिताःकीदृशास्त्वक्षेरीगतचक्षु
षःऊत्तमभूत्कीदृक्कृत्वयाकेजिताःवधातिःशालिलाशयाःकथ्ययमोः
कीदृक्कअस्तेयवाक्शाब्दःऊत्रनतस्करादिकभयंदत्तेनवेत्स्नायत्राः २७
अप्पित्तंगाविकीदृशांनिगदितोसुत्कःपुमाःकीदृशाःकीदृक्षःपुरुषः
कस्माद्धिप्पतिकोशिकामुविकुतःकीदृक्कृत्वयातस्करः।हस्तीस्यात्तत्र
कीदृशोवक्रमतःशोचोरस्यःकीदृशाःकीदृक्षःपुरुषःपरापतिहतेः

कीदृग्भवेद्वासुकिः २८ अपत्रपत्। अरयः। अररे। अबंधः। अहस्तः।
अगतः। अहीनः। पक्षबंधः। २८। पक्षद्वयस्योदाहरणं द्वाभ्यामाह
पुण्यात्मेति सुकृती कीदृशः वदः प्रत्युत्तरं अलयः अविद्मस्तस्मि
न्नयोध्यानं यस्य सः कमलैर्हर्षिताः के० प्रत्युत्तरं अलयः भृंगाः। त्व
द्वैरी कीदृशाः प्रत्युत्तरं० अपत्रपत्० अपगतेशीः शायनमत् भोजनं
च यस्य सः० निद्राहाररहितइत्यर्थः गतचक्षुषः अंधस्यकुलं कीदृ
क् प्रत्यु० अपत्रपत् अनीक्षमाणमित्यर्थः त्वया के जिताः० प्रत्युत्तरं०
अरयः शात्रवः वज्जालिः बद्धसेतुः सलिलाशयो जलाधारः कीदृक्०

प्रत्युत्तरं अरय: वेगरहित: आलि: पंक्तौ च सख्यायां च सेतौ च परि
कीर्त्तितेप्राय श्शो वा लाशया जलाधारा इत्यमर: अस्तय वाकु शब्द:
कुत्सितवी शब्द: का: प्रत्युत्तरं० अररे इति रूपं० कस्मिन्सति प्राय
श्शो वा कुल्येन तस्करादिके भयं न भवेत् प्रत्युत्तरं० अररे० कपाटेक
पाटमररे त्वल्प इत्यमर: २७ अप्पित्तमिति गविजले अप्पित्तं अग्नि:
कीदृक् । प्रत्युत्तरं । अवंध: । आपो जलानि अंधोस्पोदनानियस्यस: ।
वडवानल इत्यर्थ: । मुक्तो मुमुक्षु: पुमान् कीदृश: । प्रत्युत्तरं । अवंध: । वं
धरहित: । कौशिका उलूका: । कस्मात् क्षिप्यंति अवयंति । प्रत्युत्तरं । अह

स्तः। अहर्दिनं तस्मात्। विश्वामित्रे च कौशाघाज्झौ ल्लूकयोरपि कौशि
क इति विश्वः। त्वया तस्करः कीदृशः कृतः। प्रत्युत्तरं। अहस्तः। ह
स्तरहितः। वक्रमम वक्रमोल्पो हस्तो कीदृशः। प्रत्युत्तरं। अग्रजः। श्रे
ष्ठोसन्नः। रणः कीदृशः। शोच्यः प्रत्युत्तरं। अगजः गजरहितः। परे
णाशत्रुणा अप्रतिहतः। अधिष्ठा पुरुषाः कीदृक्षः। प्रत्युत्तरं। अ
हीनः। पूर्णबलः। वासुकिः कीदृशः। अहीनः। अहीनां सर्पाणां स्वा
मी इति पद्मबंधः १८ काकस्येव पदं यस्तं यत्तत्काकपदं मतं। तिर्यग्
न्यो न्यरेखाभिर्गोमूत्री द्विपदी द्वये १९ काकपदगोमूत्रीजात्योरकेन

लक्षणमाह काकस्येति। यस्मिन्नेवक्षेत्रे काकस्येव यथा काकस्य तथा
अस्तं त्रिकोणं पदं भवति तत्काकपदसंज्ञकं। तिर्यक्क्रमान्योन्यसंयुक्ताभिः
रेखाभिर्द्विपद्याक्षयेकृते गोमूत्रीजातिर्ज्ञेयेइत्यर्थः १९ कुतः कस्मात
कीदृक्कथय विषवैद्य स्फुटमिदं रिपोकः कीदृक्तोभवति वशगः कश्च
कलभः। प्रवीणः संबोध्यः शुभागवदकोरत्नवचनौ सुरूपोतिकः ख्याति
जगति महंती वा गतवती २० नामरतः। नागतनयः। नागरमणी। काक
पदजातिः। २०। लिखनेक्रमस्तुक्षयोरेव प्रदर्श्यते। काकपदजातेरुदाहरण
मेकेनाह। कुतः इति। हे विषवैद्य स्फुटं कथय कुतः कस्माद्धयाक्तः शुभा

नृ कीदृक् भवति। प्रत्युत्तरं। ना।गदरतः। नागस्याहेर्गरतस्त्राशातः। नापुमा
नृ अगदरतः औषधरतो भवति। दरत्रास इत्यमरः। अगदो ना पुरित्यपि।
कः पुमान् कीदृशः सन् शत्रोर्वशगामी भवति। प्रत्युत्तरं। नागतनयः।
नापुमान् नगतनयः नीतिरहितः। वटनः कलभः। की प्रत्युत्तरं। ना
गतनयः। नागस्य हस्तिनस्तनयः कलभ इत्यर्थः। कलभः करिशाव
कः। प्रवीणो भिज्ञः संबोध्यः। प्रत्युत्तरं। नागर हे अभिज्ञ। रत्नवचनो।
रत्नसंज्ञो कौ। प्रत्युत्तरं। मणी रत्ने। रत्नं मणिर्द्वयोरश्मजातमित्यमरः
सुरवि प्रसिद्धं। कागतवती। प्रत्युत्तरं। नागरमणी २०

कामाङ्कर्युवतीममंगलवतीकीदृक्कुग्रहाणांगतिःसंवोध्यावतमत्स्य
वेधनधरःकीदृग्भवेत्पामरःकीदृग्वाल्मिकिवेश्मकोत्तनमुरोध
त्तेसुरैरुच्यतेगीःकीदृङ्नकदापिकंबुरहितंवांछंतिकंयोषितः २१
आमुक्तलक्षणाया गोमूत्रीजातेरुदाहरणंश्लोर्भामाह कामितियुव
तीतरुनीकामाङ्कःप्रत्युत्तरंअजरांजरारहितां॰तरुणीयुवतीः
समेइत्यमरःअमंगलवती॰अकल्याणयुक्ताकीदृक्कुप्रत्युत्तरंश्रेशु
भा अ त्यास्याग्रहाणांगतिसंवोध्या॰प्रत्युत्तरं॰चार॰हेअग्रगते॰य
द्वा॰अमंगलवतीग्रहाणांपूर्वादीनांगतिःकीदृक्कुसंवोध्येत्येकःप्रश्नः

तत्रप्रत्युत्तरं अशुभाचारा० अमंगलवती अशुभागतिश्चार: अशुभाचा
रस्तत्संवोधने० हेअशुभाचार० चार:प्रियालवृक्षस्याऽऽतोगंधापसर्प्पयो
रितिविश्व:वतेत्यामंत्रणे०मत्स्यवेधनधर:पामरोनीचोजन:कीदृग्भवे
त्० प्रत्युत्तरंवलिशीववलिशारयुक्तावलिशंमत्स्यवेधनमित्यमर:०उ
लयेरैक्याद्वडिशमपिकीदृगितिवल्मिकसंभवाद्वाल्मीकिरितिकुत्स्वमध्ये
पिवाल्मीकिशब्दस्तस्यवेश्मगृहंकीदृक्०प्रत्युत्तरं०लवि०लवोलवना
माशीतातनयोविद्यतेयस्मिंस्तत् वल्मिकोवालीवालिश्चकथ्यतेइति
शब्दभेद:तथावाध्यात्मरामायनेरामंप्रतिवाल्मीकिवाक्यं एवंवदु

त्तिष्ठेकालेगतेनिश्चलरूपिणः सर्वसंगविहीनस्यवल्मीकोभून्ममो
परितोयुगसहस्रांतेइत्युपक्रम्यवल्मीकात्निर्गतश्चाहंनीहारादि
वभास्करः ततोमांमुनयः प्राहुर्वाल्मीकिस्त्वंमुनीश्वरः वल्मीकात्
संभवोयस्माद्द्वितीयंजन्मतोभवेत् इत्युक्त्वातेजग्मुर्देवगतिंरघुकुलो
त्तमेतिवाल्मीकसंभवात्वाल्मीकिर्नतुवल्मीकस्यापत्यंवाल्मीकिरि
तिख्यातिः अस्तनंस्तनरहितंउरोवक्षः कोधत्तेषत्युत्तरं॰ नायुमान्॰
सुरैर्गीर्वाणीकीदृक्कउच्यते॰ प्रत्युत्तरं॰ उदिक्ताः उदयाशीलावा॰ सुरै
र्युक्तंतदेवस्यात्॰ अव्ययार्थेनिपातवत् उक्तंभाषितंसुतमित्यमरः

८२

योषित:स्त्रिय:कदापिकस्मि कंबुर्वल

यःस्त्रीणांवलया

२१ कीदृक्पांथकुलंतमोहरतिकाकिंचक्रसंबोधनंरम्यंचंपकश्रा

खिनांकथयकाकश्चाटजर्थेभवेत् किंक्षिप्तंवलवैरिणामुररिपो:का

काश्मशानोस्तिकाक्ष्माकीदृग्भवतिस्मपूर्वमिक्ष्वना कीदृग्रघुनर्वर्त्त

ते २२ अजरामशुभाचारवलिशीलविनोदिता भुजंगमणिभासारकलि

कालजनोचिता २३ गोमूत्रीजाति: २३ कीदृगीति· पंथानांपथिकानांकु

लंपांथकुलंकीदृग्वस्तुत्तरं॰गमनि॰गमनंगातागतंविद्यतेयस्मिंस्तत्।

तमस्तिमिरंकाहरति॰वस्तुत्तरं॰भा॰दीप्ति:चक्रस्परथांगस्पसंबोधनं

किं॰ प्रत्युत्तरं॰ सार॰ अरैः कीलैः सहितः सारस्तत्संबोधनं हे सार च
क्रांग चंपकशाखिनां चंपकद्रुमानां रम्या का॰ प्रत्युत्तरं॰ कलिका
कोरकं कोरकोऽस्त्री कुड्मलेपीति मेदिनी: च पुनरर्थे आटजर्थे
आट इत्यस्यार्थेकः प्रत्ययो भवेत्॰ प्रत्युत्तरं आलचु इति॰ आलजाट
जौ वक्रभाषिणी स्यालचु॰ किमिति वलिवैरिणा॰ विष्णुना किं छिन्नं॰
प्रत्युत्तरं॰ अनः शकटं मुरारे का का॰ प्रत्युत्तरं॰ अः अकारो वासु
देवस्यादित्येकाक्षरः हे वासुदेव श्मशाने काऽस्ति॰ प्रत्युत्तरं॰ चिता
शावशय्या॰ क्ष्मा॰ पृथ्वी वै कीदृग् अभवतिस्म॰ अधुना पुनः कीदृग्व
र्तते॰ प्रत्युत्तरं॰ अजरामेत्यादि सर्वं॰ अजश्च रामश्च अजरामौ राजा

घ्

नौतयोः शुभाचरणेन कल्याणाचरणेन वलिराज्ञः शीलेन सौजन्येन वि
नोदिता प्रहर्षिता पूर्वमासीत् अधुनापुनः भुजंगमणिभाः सर्पवत्
क्रूराश्च सारा निःसत्वा ये कलिकाले जनास्तेषां मुचित्ता वर्त्तंते २२ २२
गोमूत्रीजातिः २३ वर्णेनैकेन द्वाभ्यां सर्वैर्वा सर्वदिग्गतैः उत्तरैः स
र्वतोभद्रमुत्करं तदिदं यथा २४ सर्वतोभद्रजातेर्लक्षणमाह वर्णे
नेति यस्मिन्प्रश्ने एकेन वर्णेन द्वाभ्यां वा सर्वैस्त्रिभिर्वा सर्वदिग्गते
रनुलोमप्रतिलोमादिभिः सर्वप्रकारैरप्युत्तरैः कृत्वा उत्करं कर्त्तुम
शक्यं सर्वतोभद्रसंज्ञं तदिदं यथा प्रवक्ष्यति २४ कस्त्यागे धातुर

क्तस्तवरिपुहृदिकाभूषणंकेस्तनानांकोदुःखीकश्चशब्दोवद
तिवदशुचंकोरिष्टख्यातिवीर्योभृंगारीकीदृशाःकारणाच्छिरशि
भयाद्गमाप्नोतिसेनाकोदानार्थाभिधायीछिरसिकोयुध्यतः
संप्रहृत्य २५ सर्वतोभद्रजातेरुदाहरणमाहत्वाम्यां ० कइति ० त्या
गेधातुःकःप्रस्तुःहाश्रोहाकुसागेतवशत्रुहृदयेकाप्रस्तुःआरा
चर्मभेदिका ० स्तनानांभूषणंकेप्रस्तुत्तरं ० हाराःमुक्तावल्यःहारो
मुक्तावलीत्यमरः दुःखीकःप्रस्तुःहारावी ० हाइतिरावोनादोय
स्मिन्सःकःशब्दःशुचंशोकंवदति ० प्रस्तुत्तरं ० हाइतिहाविषादशु

गात्रिद्विष्टस्मरः कोरि इरख्यातिवीर्योप्रसिद्धपराक्रमो॰ प्रत्युत्तरं॰ वि॰
उश्वद्दश्वविस्तावीहरकामाविस्पर्थः उकारइकारेप्रोक्तइति॰ शृंगारशील॰
कीदृशः प्रत्युत्तरं॰ हावी॰ हावशृंगारभावजोविलासोविद्यतेयस्मिन्सः
रणशिरशिरएश्रेष्टेरणाग्रेवाकासेनानंगमेति॰ प्रत्युत्तरं अवीरा॰ वीर
हीना दानार्थमभिधायीकः प्रत्युत्तरं रादानेधातुः सिरसिशिरशिप्रहरणं
कृत्वाकोयुध्यतःयुद्धंकुरुतः प्रत्युत्तरं अवी अविश्वअविश्वमेषो २५
कीदृक्कोपार्थिनीस्त्रीभवतिमदकरः प्रायशः कोडुराश्चेकस्मिन्मंदायते
सोनियतमुडुपतिः प्रेयसीकामुरारेः विख्यातोवाहनोकोडुहिनमुरभिदो

कीदृगाखेटकस्त्री कीदृङ् वा चिरामासमितिगतभयाः केन तोकश्च धातुः

२६ कीदृगिति तोषार्थिनी स्त्री कीदृग्रस्यात् प्रत्युत्तरं अशुहा अशुपानी

येषां ही हास्य हायस्याः सा। दुराध्येदुःखितेमदकरो गर्वोत्पादकः प्रत्युत्तरं॰

राः विभवः उडुपतिनक्षत्रेशाः। कस्मिन्मंदायते शिथिलो भवति प्रत्यु॰

राहो ग्रहविशेषे। मुरारेः प्रेयसी का। प्रत्युत्तरं॰ ई। लक्ष्मीः। लक्ष्मीरीकार

उच्यते। कुहिनमुरन्निदो वृत्तविस्त्रो वा हनो को प्रत्यु॰ वी। विश्वविश्व वपि

क्षिणो हंसगरुडौ। आखेटकी धीवरस्तस्य स्त्री कीदृशी। प्रत्युत्तरं॰ वीहा।

विष्णुपक्षि वीहास्य हायस्याः सा। अचिरा त्वा विद्युत् कीदृग्रनेवनभवेदेव

प्रत्युत्तरं वीरा। विगताइराजलंयस्याःसकाशात्साजलरहितानभवेदे
व।इरासुँदित्समरः।समितिसंग्रामेगतभयानिर्भयाःका०प्र०वीराः।
सुभटाः।गताधातुःकाः।प्रत्युत्तरवीगतिप्रजनने २६ हारावी।सर्वतो
भद्रजातिः।प्रतिलोमानुलोमाभ्यामुत्तरेणगतागतं।मध्यवर्णविलोपे
नतद्वानेकप्रकारकं ३७ सर्वतोभद्रजातिः।गतागतसंज्ञकप्रश्न
स्यलक्षणमाह प्रतिलोमेतिप्रतिलोमश्चप्रतिलोमानुलोमे०उभौता
भ्यांकृत्वामध्यवर्णस्यविलोपेनोत्तरेनचकृत्वागतागतसंज्ञंज्ञेयं।त

त्यागतसंगमनेकप्रकारकंनानाविधंभवतीत्यर्थः प्रतिलोमानुलोमाभ्यामितिवस्तुनिर्देशार्थमुक्तंनत्वक्रमप्रदर्शनार्थमित्यर्थः २७
वदवद्भ्रमसर्वत्रसाधुर्भवतिकीदृशः। गोविंदानुशिक्षितेनवद देवेश्मनिकाऽभवत् २८ दीनरक्षी २८ अस्योदाहरणंपंचचत्वारिंशाहावदसाधकीदृशोभवति॰ प्रत्यु॰ दीनरक्षी। दीनरक्षायुक्तः। कृष्णेनानंशिक्षकटेक्षिप्तेसतिनंदगोपगृहेकाःभवत्। प्रतिलोमेनप्रत्युत्तरं॰। क्षीरनदीक्षीरस्यपयसः नदीसरित् २८ यत्नादन्विष्यकाग्राह्यालेखकेमसिमल्लिका। घनांधकारेनिःशंकंमोदतेकेनवंधकी २९ नालि

८१ केरिजा २९ गतप्रत्यागतजातेरुद्राहरणांतरमाह।यत्नादि।लेषक्करद्धर
चरन्ति:।यत्नेदन्विय्ययत्नपूर्वकमल्लेवेषणं कृत्वामसिमल्लिकाग्रा
ह्ला।प्रत्युत्तरं।नालिकेरिजा।नालिकेरिका प्रोत्सन्ना।लिपिकरो
ऽक्षरचणोक्षरचंचुश्चलेषकेसमरः।वंधकीपुंश्चलीघनांधकारे
निविडांधकारेयद्वाघनोमेघस्तज्ञानितांधकारेनिःशंकंशाकरहितं
यथास्यात्तथाकेनमोदतेमुदिताभवतीतिष्टेप्रत्युत्तरं।जारकेलि
नाजारस्योपपतेःकेलिनाक्रीडया।जारस्तूपपतिःसमावित्यमरः।
द्रवकेलिपरीहासाःक्रीडालीलाचनमचिंत्यमरः।पुंश्चलीस्यादं

कर्कोतिमेदिनिः।२९। असुरसुरनरेंद्रैरुच्यते काशिरोभिस्तनुरपिसु
चिवस्त्रेकोतिविस्तारमेतिकमलयोनिःसेव्यतेकेनपुष्पंमधुकरमहि
नमद्दीकाभवेदुत्पलस्य ३० मालिका ३० असुरेति। दैत्यदेवराजाभिर्म
स्तकैः काउच्यते धीयते प्रत्युत्तरं। मालिका। मालीशुचिवस्त्रेशुक्लवाससि।
तनुरपिअल्पोपिकः। अतिविस्तारमाप्नोति। प्रत्युत्तरं। कालिमा। कज्जलं।
कमलयोनिर्ब्रह्मावदति। पुष्पकेनसेव्यते। प्रत्युत्तरं। कः हेब्रह्मन्। अ
लिनभ्रंगेनउत्पलस्यपद्मस्यमधुकरमहिणामद्दी। मधुकराचमहिणाति।
साचमद्दीकोमलाचकाभवेतर। प्रत्युत्तरं। नालिकामृणालदंडः मस्य

णोकर्कशोस्निग्धइतिमेदिनिः ३० हिमांशुखंडःकुटिलोज्वलप्रभंभवेद्वरा
हश्रवरस्यकीदृशं।विहायवर्णपदमध्यसंस्थितंनकिंकरोत्येषजिनःक
रोतिकिं।३१।दृष्टाभं।३१।उदाहरणांतरमाह।हिमांस्विति।कुटिलोज्वल
प्रभंहिमांशुखंडंचंद्रसकलंवराहश्रेष्ठस्यकीदृशंभवत्प्रसुत्तरंदृष्टाभं
दंतकांतं।पदमध्यसंस्थितंवर्णविहायहित्वाजिनःसुगतःकिंनकरोति
किंकरोत्येव०प्रस्तु०दंतकपटमकरोति।भंदंभद्रंकरोतिएव।भंदंभद्रं
शिवतथ्येतित्रिकांडशेषः।३१। वसंतमासाद्यवनेषुकीदृशाःपिकेनरा
जंतिरसालभूरुहाः।निरस्यवर्णद्वयमत्रमध्यमंतद्विधांकांत्यतमाति

थिभ्रक:।३२।कांतगिरा।३२।उदाहरणांतरमाह।वसंतमिति।वसंतका
लमासाद्यवनेषुकीदृशेनापिकेनकोकिलेनरसालभूरुहभूतदृत्त
राजंतिदीप्यंते।राजदीप्तौ।वस्तु०।कांतगिराकलरवेन।अस्मिनुत्तरे
मध्यवर्णोह्ययंनिरस्याहित्वातवद्विषांशत्रूणांका।कारावंधनगृहं।अ
संतमातिथीनामातिथि:का:वस्तु०राका।पौर्णमासी।पूर्णेराकानि
शाकारइत्यमर:३२।गतप्रत्यागतजाति:।आदौमध्येतथांतेवावर्द्धते
वर्णजातय:।एकद्वित्र्यादयोयत्रवर्द्धमानाद्वरंहितं।३३।किमनंततया
ख्यातंपादेनविषमाक्षय:।जनानांलोचनानंदंकेतनंत्वंतिघनात्यये ३४

खंजनाः ३४ गतप्रत्यागतजातिः। वर्द्धमानाक्षरजातेर्लक्षणमाह।
आदाविति०। सुगमं ३३ वर्द्धमानाक्षरजातेर्लक्षणउदाहरणमाह।
षड्भिः। किमिति। अनंतस्यभावोऽनंतता तया किंख्यातं। प्रत्युत्तरं। खं।
आकाशं। अनंतसुखवर्त्मखमित्यमरः। पादेनचतुर्थेनव्यंगंहीनं आक्र
या। प्रत्युत्तरं। खंजंखोड्खंज इत्यमरः। घनात्ययेमेघापगमेपुंसांदृष्टि
सुखंकेतन्वंति। प्रत्युत्तरं। खंजनाः। पक्षिविशेषाः। ३४। उरस्थलंवि
नापयोधरंविभर्त्तिसंबोधयमारुताशनं। वदंतिकंपत्तनंसंभवंजनाः।
फलंचकिंगोउवक्षकुचोपमं ३५ नागरंगं ३५ उदाहरणांतरमाह। उरस्तिति

पयोधरंविनाउरस्थलंकोविभर्त्ति।प्रत्युत्तरं।ना०पुमान्।मारुताशनं
सर्प्पसंबोधय:प्रत्युत्तरं।नाग।पत्तनंसंभवंनगरोत्पन्नजना:।कंवदं
ति।प्रत्युत्तरं।नागरं।गोउवधूकुचयोरुपमावस्मिन्स्तादृशंफलंकिं
प्रत्युत्तरं।नागरंगफलविषं ३५ प्रायेननीचलोकस्पक:करोतीहग
र्वितां।आदौवर्णद्वयंदत्वाब्रूहिकेवनवासिन:।३६।शावरा: ३६ अप
रमाह।प्रायेनेति।इहलोकेनीचजंनोलोकस्पगर्वत्वंक:करोति।प्रत्यु०
रा:।अर्थ:।तदादौवर्णद्वयेदत्तेवनवासेप्रांतराक्षसान्।कोजघानहिंस
न:।केभवति।प्रत्युत्तरा।शावरा:।किराता:।३६।सानुज:काननंगत्वाने

षधेयान्जघानकः। मध्येवर्णत्रयंदत्वारावणोकीदृशोवद। ३७। राक्ष
सोत्तमः। ३७। अपरमाह। सानुजः सवंककाननंगत्वानेषधेयान्
राक्षसान्कोजघानहतवान्॰ प्रत्युत्तरं। रामः। रघुनाथः। कर्बुरोनि
कषात्मजइत्यमहांतन्मध्येवर्णत्रयंनिक्षिप्यरावनः। कीदृशः॰ प्रत्यु॰
राक्षसोत्तमः राक्षसश्रेष्ठः ३७। धत्तेवियोगिनीगंडस्थलपांडुफला
निका। वदवर्णैर्विधीयंतेत्रीताहृष्टाकयाऽभवत्। ३८। लवलीलया।
३८। अन्यदाह। धत्तेइति। वियोगिनीगंडस्थलवत्पांडुफलानिका
धत्ते। प्रत्युत्तरं। लवलीइंद्रवारुणीलता। लवलीमंजरीमतेतिधनं

जयकोषः। तदर्थं वर्णद्वयं दत्वा सीताकयाह्लष्टा ऽभवत्। वस्तु०। लव
लीलया। लवनामक पुत्रस्य लीलया ३८ विष्णोः कावल्लभा देवी लो
कत्रैयपावनी। वर्णमाद्यंतयोर्दत्वाकः शाब्दस्तुल्यवाग्वद ३९ समानः
वर्द्धमानाक्षरजातिः। ३९। विष्णोरिति। विष्णोर्मुरारेर्वल्लभा का वस्तु०
मा०लक्ष्मीः। कीदृशी लोकत्रितयपावनी तदाद्यंतयो रेकैकं वर्णं दत्वा
तुल्यवाची वाचीशब्दः काः। वस्तुत्तरं। समानः। तुल्य इत्यर्थः वर्द्धमाना
क्षरजातिः। ३९। आदितो मध्यतोंताद्या हीयंते वर्णजातयः। एकद्वित्र्या
दयो यत्र हीयमानाक्षरं हि तत्। ४०। गोविंद। हीयमानाक्षरजातेर्लक्ष

णमाह।आदितइति।सुगमेतत् ४० वसंतमासाविकासिराजतेवनेषु
किंवत्क्रमपुष्पमुच्यतां।विहंगमंकंचपरिस्फुटाक्षरंवदंतिकंपंक
जसंभवंविदुः।४१।हीयमानाक्षरजातेरुदाहरणमाह।पंचभिः।
वसंतमिति।वसंतकालेप्राप्य०हेवक्रम०वनेषुविकासि।प्रफुल्लति
केपुष्पराजते।प्रत्युत्तरं।किंशुकं।पलाशपुष्पं।किंशुकोनामपलाशो
स्यात्तावत्पुष्पेवनपुष्पंकमितिमेदिनिः।स्फुटाक्षरंविहंगमंपक्षिकं
वदंति०प्रत्यु०शुकोव्याससुतेकीरेवनस्पचमंत्रिणि।ग्रंथिपर्णेशि
रीषेचेतिविश्वः।पंकजसंभवंअब्जजोनिकंविदुर्ज्ञानीयुः।प्रत्यु०

कं।कोब्रह्मात्मनिलार्केष्टिसेकाद्धरः।४१।समुद्यतेऽत्रनयांतिपां
शुलाःसमुद्यतेऽत्रभयंभवेज्जलात्।समुद्यतेऽत्रतवापयात्परि:
प्रहीनसंबोधनवाचिकिंपदं।४२।हिमकरो।४२।उदाहरणांतरजाते
र्लक्षणमाह।समुद्यत इति।कस्मिन्समुद्यते।समुत्थितेसतिपांशुलाः
पुंश्चलोनत्रयांति।पक्षे०हिमकरे।चंद्रेकस्मिन्समुदितेजलाद्भयंभ
वेत्।नक्रे।जलचरविशेष इत्यर्थः।कस्मिन्समुद्यतेतवत्रातुरपयाति
पलायते।पक्षे०।हस्तेचलौवा।प्रहीनोनिकृष्टस्तत्संबोधनवाचिपदं
किं।पक्षेउत्तरं।रे।इतिनीचामंत्रिणे ४२ तपस्विनोसंतरमाहसुरवात्रा

यःवनेकस्मैस्पृहयंतिसत्तमाः।इहावर्णद्वितयंनिरस्यजनोःसदास्थितं
ऊत्रवसमुच्यतां ४३। तपसे ४४ अन्यदाह। तपस्विनिइति। तपस्वि
नोवनेषुकस्मैस्पृहयंति। प्रत्युत्तरं। तपसेचांद्रायणाद्यर्थांति पश्चां
द्रायणादौस्याद्धर्मेलोकोत्तरेपिचेतिविश्वः। अस्याद्यवर्णद्वयंनिर
स्यहित्वा॰सत्वं॰सस्यभावः ऊत्रस्थितं॰वस्तु॰से॰सकारइत्यर्थः।४५
पुरुषोकीदृशोवैतिप्रायेणसकलाःकलाः। मध्यवर्णद्वयेहित्वातुहि
कःस्यात्सुरालयः। नागरिकः। ४६। अपरमाह। पुरुषइति। प्रायेनच
तुष्पष्टिकलाःकीदृशाःपुरुषोजानाति। वस्तु॰नागरिकः। नगरो

त्पन्नः।मध्यवर्णद्वयंनिरस्यसुरलोकः।का०प्रत्युत्तरंनाकःस्वर्गः
४४यजमानेनकःस्वर्गःहेतुस्सम्पाद्यविचार्य्यते।विलायाद्यंतयोर्व
र्णौगीत्वकुत्रस्थितंवद।४५।यागविधिः।४५।अन्यदाह।यजमा
नेनस्वर्गसाधनःकः।विचार्य्यते प्रत्युत्तरं।यागविधिः।यज्ञवि
धानं।आद्यंतयोरेकैकंवर्णंहित्वागोत्वंसास्नादिमत्वंकुत्रस्थि
तं०प्रत्यु०।गवि।गोजातौ।४५।हीयमानान्तरजातिः।अन्योन्या
न्तरवर्त्तिन्याचैकांतरितयाथवा।शृंखलाबंधइत्युक्तोग्रंथिमा
नागपाशकः।४६।हीयमानान्तरजातिः।शृंखलाजातिर्लक्ष्

णमाह। अन्योन्येति। यत्र अन्योन्याक्षरवर्त्तिन्या। अन्योन्यंकोर्थः
प्रथमवर्णस्यद्वितीयेनद्वितीयस्यतृतीयेन॰ तृतीयस्यचतुर्थेन॰ एवं
रीत्याकोप्यक्षरसंबंधः। सजातिःश्रृंखलेति। अथवा एकांतरितया॰
कोर्थः। प्रथमस्यतृतीयेनद्वितीयस्यतुर्येन॰ तृतीयस्यपंचमेनवर्णसं
बंधःसैकांतरितश्रृंखला। ग्रंथिमानग्रंथिजुक्तोवर्णसंबंधोनागपा
शाख्योज्ञेयः ४६ पविमतिश्रृषिकृत्किमिहनटामंत्रणंब्रवीतिधरणी
धरस्तुकिमजीर्णसंबोधनं। हरिर्वदतिकोजितोमदनवैरिणासंगरे
तनोतिननुकःश्रियंडिंडिमतांडवाडंवरं। ४७। पयोधरसमयः। ४१

तत्रभ्रंखलाजातेरुदाहरणमाह।क्षाम्पां।पवित्रमिति।इहलोके अति
तृप्तिरुत्पवित्रं किंप्रत्युत्तरं।पयः।क्षीरं।भटस्पयोधस्पामंत्रणं किम्।
प्रत्युत्तरं।योधाहेसुभट॰धरणीधर॰ह्रोलोब्रवीति॰अजीर्णसंवोधनं
किं।प्रत्युत्तरं।धर।हेशैल।रसेसजीर्णसंवोधनंमाधयोरसम्रूला:स्फुरि
तिनिदानं।अहार्य्यधरपर्वतइसमरः।हरिर्वदति।मदनवैरिणाशिवे
नकोजितः।प्रत्युत्तरं।सम।हेसलक्ष्मीकःयमः।सयनामासुरः।ननु
निश्चितंशिखंडिकुलस्पमयूरसंघस्पयतांडवंनटनंतत्राडंवरंतूर्यरवं
कस्तनोतिविस्तारयति॰प्रत्यु॰पयोधरसमयः।पयोधरामेघास्तेषां

समयः वर्षाकाल इत्यर्थः। तांडवं नटनं नाट्यमित्यमरः। आडंबरस्तूर्यरव
इति मेदिनिः॥ ४७। भवति जयिनी का आजौ सेना क्रियाधरभूषणं वहति
किमहिः स्तुष्यं कीदृक् कुसुंभसमुद्भवं। महति समरे वैरित्वयावद किं कृ
तः कमलमुकुले भृंगः कीदृग् अपिवन् मधु राजते। धप। परागरहितः।
शृंखलाजातिः। ४८। भवतीति। आजौ समरे का सेना जयिनी जयश्री
ला भवति। प्रत्युत्तरं। परा उत्कृष्टा। अधरभूषणं ओष्ठालंकारम्
क्रियोत्तरं प्रत्युत्तरं॰ रागा। हेलो हित। रागोनुरक्तो मत्सये क्लेशादोलो हितो
दि विश्वः। अहि सर्पः किं वहति॰ प्रत्यु॰ गरं॰ विषं॰ क्ष्वेडस्तु गरलं वि

षमित्यमरः।कुसुमसमुद्भवंमहारजंपुष्पंकीदृक्।वत्सुत्तरं॰
ज्ञायिनश्शीलःरंजिरागोरंजितेनेनेति।कंशुभेहेमणिमहारतनेकं च
मंडलाविर्तिमेदिनिः।हेवीर।महतियुद्धेत्वयाशत्रुःकिंकृतः।वत्सु॰
जितः।कमलस्यमुकुलेकमलेभृंगःमधकपुष्परसंपिबनालि
हन्कीदृक्राजतेदीप्यते।वत्सु॰।परागैरंजितःपरागैःकुसुम
रेणुभिःरंजितःअनुलिप्तः।परागःकौसुमेरेणावित्यमरः।४८
आक्रान्तंकिंभवतितरोकस्यचित्प्रश्नविज्ञाःआयःकार्यंकिमपि
नकालेकुर्वतेकःपरेषां।पूर्णंचंद्रवतिननुकाङ्क्षतिम्लान

चक्रकेणोदन्याजनितमसमंकष्टमाप्नोतिलोकः।४८।नीराप
कारेण ४८ एकांतरितम्रंखलाजातेरुदाहरणमाह।आक्रांतमि
ति।कस्यचित्तरोः अनिर्दिष्टस्यभूरुहस्याक्रांतंकिं।प्रस्तु०नीप।
हेकदंब।प्रायःपरेषामन्येषांकिमपिकार्यंकोनकुर्वीत।प्रस्तु०
परे।श्रावणः।पूर्णचंद्रकावहति।प्रस्तु०राका०पौर्णमासी।म्ला
नचक्षुष्टच्छति।लोकउद०पाजनिपिपासोत्पन्नंअसमःविष
मंकष्टकेनप्राप्नोति।प्रस्तु०काण०हेम्लानदृष्टे०नीरापकारेण
नीरंजलंतस्यापकारेण।उदन्यातुपिपासातृट्तर्षइत्यमरः।४८

कासंबुद्धेः सुभटभवते ब्रूहि इच्छामि सम्पक्रु प्रातः कीदृग्भवति विपनं
संप्रबुद्धैर्विहंगैः लोक कस्मिन्प्रयच्छति मुदं का त्वदीया जयत्री
प्रायो लोके स्थितमिह सुखं जंतुना कीदृशेन ५० विहारसे विना।
एकांतरतिभंखलाजाति: ५० उदाहरणांतरमाह। केति। हे सुभट:
भवतस्तव संबुद्धिः का प्रसस्पकाकारणेन इच्छामि ब्रूहि। प्रत्यु०वी
र। हे सुभट। प्रातः संबुद्धैर्विहंगैः सुप्तोत्थितैः पक्षिभिर्वनं कीदृग्भवति
प्रत्यु० रवि। रवो ध्वनिर्विद्यते यस्मिंस्तत्स्वराद्वमित्यर्थः। लोको मुदं ह
र्षं कस्मिन्प्रयच्छति विस्तारयति। प्रत्यु० हासे। हास्ये। त्वदीया ज

यत्रीजयश्रीलाका।अत्सु॰सेना।चमूः।इहलोकेप्रायःकीदृशोनजंतु
नाशरीरिणासुखंसुखंस्थितं।सुखंस्थीयतइत्यर्थः।अत्युत्तरं॰
विहारसेविना।विहारवौधायतनंसेवितइतिविहारसेवितेन ५०
इतिएकांतरितप्रश्नंखलाजातिः।गोष्टीविदग्धजनवत्पपिशाचनी
याकीदृग्भवेत्तरनिरशिभिक्षुकासदास्ति।उर्वरिदप्पदलितामरना
यकापिकीदृशपकारिसुरशत्रुचमूगुहेन।५१।तारकविराहिता ५२
इदानींनागपाशजातेरुदाहरणमाह।गोष्टीतिविदग्धजनवत्य
पिचतुरवचनयुक्तापिगोष्टीसभा॰संलापोवा॰कीदृगरोगोपिच

नीया।अश्लाघ्या भवेत्।वस्तु॰कविरहिता।कवीश्वरेन हीना।
गोष्ठीसभायांसंलापइतिविश्वः।तरणिरश्मिषुसूर्यकिरणेषुस
दाकास्ति।वस्तु॰करता।कराणांकिरणानांसमूहः करता।गु
हेनषाण्मातुरेण सुरखात्तुचमूर्दैत्यसेना कीदृगी अकारिकृता।
वस्तुत्तरं॰तारकविरहिता।तारकासुरेनविरहिता कृता।कीदृशी
चमूः।दुःखेनवार्यतइतिदुर्वारः।दुर्वारदर्प्पेनदलितोविकलीकृतः।
अमराणांनायकः पुरंदरोजयासा।अपीत्यवधारणे।५२।।

कीदृग्परैरुपहतोभवतिद्वितीशः पृछत्यनुचइह किंविदितंपवित्रं
विछिन्नपाणिचरणोजनकोयदीयेकीदृग्परैरभिहितः सपुमान्
पुनःस्यात् ।५२। वंगतनयः ।नागपाशाज्जातिः ।५२। अपरमाह।
कीदृगिति। कीदृशाद्वितीशोनृपः परैःशत्रुभिरुपहतोनिर्जितो
भवति। वस्तु०गतनयः। नीतिरहितः। अनुचः खर्वः पृछति। इ
हलोकेविदितंविख्यातंपवित्रंवस्तुत्तरंभगगमं। हेअसंहरणं
गमोमृदि। यदीयेजनकः कस्यपिता। विछिन्नपाणिचरणो
निकृत्तहस्तपादोभवति। सपुमान्पुनःपरैःशत्रुभिःकी

दृक्कुअभिहतःउपहसितःस्यात्।पत्युः॰अंगतनयः।अंगस्यह
स्तपादादिहीनस्यतनयःपुत्रोयमिति ५२ भाषाभिश्चित्रितं
यत्स्यात्संस्कृतप्राकृतादिभिः।संतश्चित्रंतदिच्छंतिसंपृक्तंत्वेकभाष
या ५३ चित्रसंपृक्तजात्योर्लक्षणमाह।भाषाभिरिति।यत्वश्चंसंस्कृ
तप्राकृतादिभिर्भाषाभिःसंस्कृतभाषयाप्राकृतभाषयाचचित्रितं
संपृक्तंस्यात्तत्संज्ञकंकथयंति।आदिनापैशाचीमागधीलौकिकादि
ग्रहः।तुपुनः।एकयाभाषयायुक्तंयत्तत्संपृक्तसंज्ञंवांछति।५३।कि
न्नस्यात्कीदृक्त्वंमहतोपिचतादृक्त्वास्यजलनराश्चः दिनकरकिरणप्रकं

सणपडिउद्धहोइकिंगोसे पद्म कमलवणं।पधा।तत्रसंस्कृतप्राकृतजा
तिप्रदर्शयन्नाह।किमिति।तादृशात्वविख्यातकीर्त्तेः महतोमहात्मनो।
जलराशेः उदधेः किंवस्तुकीदृशंनस्यात्।वस्तु० कमलवनं।कंजलं
श्चलंतयणामत्स्यारंनस्यादेव।संस्कृतमुक्त्का।उत्तरार्द्धेनप्राकृतभाष
यावदति।दिनअरकिरणंप्फंसश्रा।दिनकरकिरणस्पर्शेयाः पडि
उद्धंप्रतिबुद्धंहोइ० भवति।किंगोसेकिंप्रभाते।प्रस्तु: कमलवनं।
पधा।मत्स्याहितमंतुकीकीदृक्रूपस्तुतिरोमीनिश्चासुकिंभाति।को
उनंगोवदतिमृगः।खेगामंइक्केरिसारइणी।पपा।अनिसामभमि

रेण। संस्कृतप्राकृतजातिः। ५[illegible]। उदाहरणांतरमाह। मत्स्येति। मत्स्या
नांहितं अपुजलं कीदृशं। प्रत्यु॰ अवि॰ नविद्यतेवयःपक्षिणोयत्रतत्। रो
गोस्यास्तीतिरोगीपृच्छति। निश्वासंत्रिषुकिंभाति। प्रत्यु॰ सामभं॰ आमो
रोगस्तेनसहितःसामस्तत्संबुद्धौसामहेसरोग। भंनक्षत्रं। अमोरोगतद्वि
शेषइतिविश्वः। अनंगःकः। प्रत्यु॰ रू॰ कामः। म्हंगोवदाति। आकारोग
म्यइं॰गम्यते॰ कीदृशाःरइणा। रविणा। प्रत्यु॰। एणोहेमृग अविसामभरे
ण अविश्रामशीलेनविश्रामरहितंयथक्रमनंतछीलेनेत्यर्थः। एणोमृगवि
शेषः एणःकुरंगमायरिष्यःस्याद्दृष्यश्चोरुलोचन इतित्रिकांडशेषः।

न्वनितंसुभत्सं खमित्यमरः ५५। संस्कृतप्राकृतजातिः। प्रायोविप्यतिकी
दृशादरिगजाद्दंतप्रहीनागजाः पृथ्वीसंप्रतिकीदृशानृपतिनाराजन्वतीरा
जते प्रायः प्रावृषिकीदृशीगिरितटीधत्तेचकः कंजले वलिएघनघ
यदिणाजादंसकोरिसं। ५६। सरदादवजाविदवाहिरं। संस्कृतापभ्रं
सजातेरुदाहरणमाह। प्रायेति। दंतप्रहीनाअदंताःगजाः कीदृशादरि
गजात्प्रायोविप्यतिव्रंसंति। पक्षे॰ सरदात्रदोदंतस्तेनसहवर्त्तमानः। की
दृशानृपतिनापृथ्वीराजन्वंतीराजते॰पक्षे॰अबला। अवनंरक्षणंकरो
तीत्यवत्तेनअवता। सुराज्ञिदेशेराजन्वानित्यमरः। प्रावृषिवर्षाकाले

गिरितटीशैलभूमिः कीदृशी० प्रस्तु० विदवानाग्निरहिता। जलने०
कः कंधत्ते• प्रस्तु० अहिः अर्थाच्छेषः अं विस्तुं• मकुणे वलिए० मध्या
९२ ह्नवेलाशारदातपतापितावास्वंडशाल्कार्मीनातपेनतापितंवास्वंवह्निः
प्रदेशोयस्यातत् ५६ कंत्तंकीदृशामंगंदंभवंकंवदंतिविद्वांसः। अति त
न्नघुवाचिपदंकिंकेरिसुसुअणेसुहोइजणो ।५७। विस्त्रंतमाणु। संस्कृ
तापभ्रंशजातिः। उदाहरणांतरमाह। कंत्तमिति। कंत्तंछिन्नंअंगंगात्रं
कीदृशं० प्रस्तु• विस्त्रं० दुर्गंधि। विस्रस्यादामगंधियदित्यमरः। दंतभवं
दंतस्पर्शजंकंवर्णविद्वांसोवदंति। प्रस्तु०तः तकारं। लत्तलशानांदंत्ताः इ

ति। अतिलघुवाचि। अतिलघुः परमाणुस्तद्वाचिपदं किं० प्रत्यु०
अणु। लवलेशकणाणवः इत्यमरः। केरिसु० कीदृशः सुअणेसु०
सुजनेषु वः होइजणो भवतिजनः प्रत्यु० विश्रंतमणु: विश्रांतमनाः
विश्रांतंसुखितंमनोयस्यसः दर्शनादेवसाधवः इतिस्मृतेः।५७। सं
स्कृतापभ्रंशजातिः।५७। किंसुखमाऊः प्रायः केशविकाशवकाहरे
दीपिता कथमाभाकस्मिंल्लिंगिकोलुघइवीरपुल्लिसानां ५८ संस्कृ
तमागधिकजातेरुदाहरणद्वयमाहद्वाभ्यां। किमिति। प्रायः सुखं
आनंदं किमाऊः प्रत्यु० शं आनंदमित्यर्थः। दिह्यासमुपजोबंचे
= समलकम्मालंभे। ३

त्यामंदेत्यमरः केशाविकाशंकिमाकुः प्रत्यु॰ अलकं। अलका चूर्णकुं
तल्लाइत्यमरः हरेर्दयिता॰ प्रत्यु॰ मालक्ष्मी निशिरात्रौ कथमाभाकीट
ग्दीप्तिः कस्मिन्॰ प्रत्यु॰ अलंपर्याप्तं॰ नेनक्षत्रे अश्विन्यांरुग्द्युतिविद्युत्तिर्दीप्ति दीप
इतितारामिधानः। चलभूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकमित्यमरः को
द्भुघइकोरोचते। वीरवुलिसासावीरपुरुषानां॰ प्रत्यु॰ समलकमालंनेसम
रकर्मारंभः युद्धत्रियारंभइत्यर्थः ५८ कस्त्वंवेरमसुतइतिविख्यातः पृच्छतिस्फु
टंहरिणः अहिणअलीरणोकंणाउज्ञालइ ५८ कलभएण। संस्कृतमागधि
कं। कः इति स्त्वंवेरमसुतः करिशावकः कः प्रत्यु॰ कलभः इनः स्त्वंवेरमः।

कः

पक्षीत्यमरः। हरिणः स्फुटं पृच्छति अभिनवः नगरीराज्ञः प्रसिद्धोः।
केन उद्धरीभवति० प्रत्यु० एणः हे हरिण कलंक एण० करोवलिक्षंतोये
त्यर्थः ५९ को पारुणं किमरुणाग्रसरस्यपूर्वकष्टाग्रनिष्ठिततनो रूपमा
नमात्रं पत्तंखणेणमरणं स अरस्यपरणं पुत्रे हं किंपविसिद्धेण तुरंग
मध्यं ६० कपिलवर्णं। संस्कृतमागधिकं। ० संस्कृतपैशाचजा ते रुदाहरण
माहक्षाभ्यां। को पारुणमिति। पूर्वकाष्टाग्रे पूर्वदिगग्रे ष्टिता तनुर्यस्य० अरु
नाग्रसरस्यानूरुसारथेरर्कस्य कोपारुणमुपमानपात्रं किं० प्रत्यु० कपिल
वनं वानरमुखं। प्राप्तं क्षणेन मरणं सगरस्यारणपं पुत्रैः किंप० तुरंगमार्थं
सागरस्य पुत्रैः किमरणपं प्राप्य क्षणेन मरणं प्राप्तमित्यर्थः प्रत्यु० कपिल

चातकंकातरंकं।संस्कृतपेसो चिकं। २

वणं॰कपिलस्यमुनेर्वनमित्यर्थः।६०।कंश्रीणायंतिजलदाःसैन्यंकी
दृक्पलायतेसमरात्।धत्तेशिरोधराकिंरुद्दसिंरकंकेरिसंभोदि ६१
कमितिजलदाःकंश्रीणायंतिवस्तु॰चातकंपक्षिविशेषं॰कीदृशंसै
न्यंसमरात्पलायते॰वस्तु॰कातरंभीरुःशिरोधराकंधराकंधत्ते वस्तु॰
रं कं॰शिरःसुखशीर्षजलेषुकं।रुद्दसिंकेरिसंभोदि।रुद्धशिरः।कीदृ
शंभवति।वस्तु॰चातकंकातरंकं।जातगंगातरंगा।जाता उत्पन्नागं
गायास्तरंगाचास्मिंस्तत्।६२।कोवर्णाद्यःकजलधिसुताकंचदीर्घादिसं
ज्ञंप्राकुर्वंद्यः।कमजपदसौताततार्किकैःकेक्रियतेप्रामंत्रोविःकथय

विदितंकिंपदंहेतुवाचिजापाद्धेजमहइहिलासाविवोद्धोइकोस।८२। अएच
म्वारम्वादावेहि।८२। संस्कृतलौकिकस्योदाहरणमाह। कइति। वर्णाद्यः।
अकारादिन्नकारांतानांवर्णानांसाद्यः। प्रथमः कः प्रस्तु० अकारः। जलधि
सुतालक्ष्मीः क्षा। प्रस्तु०। ए। अः विष्णुस्तस्मिन्। दीर्घादिसंज्ञवर्णकंप्राकृः।
प्रस्तु० एवं एओइ। ऐओएतदात्मकं। असोवुद्धोजिनः कमजयत्। मारं।
मदनं। मारजिल्लोकजिनइत्यमरः। तार्किकैस्तर्कशास्त्रज्ञैः कोक्रियंते। प्र
स्तु०। वादाः। विवादाः। विः पक्षीआमंत्रः। संवोध्यः। प्रस्तु०। वोहा पक्षिन्
विदितंप्रसिद्धं। हेतुवाचिपदंकिंकथय प्रस्तु० हिं० हिहेतावधारणेइत्यमरः।

जानध्येउमहङ्गामहिला।यामत्यंकर्त्तुवांछतिमहिला॥साविं०वोदन्नेङ०
कीसासापिवदतिकिं।यामहिमास्त्रीनर्त्तितुमिच्छतिसाकिंवदतीत्य
न्वयः।इत्युं०।अयेचम्मारम्वादावेहि।अयेचर्मकारावादयध्वंवादित्र
मितिशेषः।द्दश।शब्दः कः स्यात्परुषवचनंकुंडलौकोस्मरारेः।कामंभो
धेर्हरिरुद्दहरद्बीवधः प्रच्छतिदं।हएडीअणसिणाधेरकीसअल्लारअत्य
जेपुच्छिध्द्नासउणपरिह।उरुत्तरंकीसदेइ।द्द३।नाहीकुंभारा।द्द३।
अस्येवोदाहरणांतरमाह।शब्दइति।परुषवचनंकर्कशवाचा।शब्दःकः
इत्युं०ना।इत्यर्थं।स्मरारेःशंकरस्यकुंडलौको।इत्युं०।अहीसर्प्पौ।हरि
रंभोधेः समुद्रात्कामुद्दहरतउद्धृतवान्।इत्युं०।कुंप्रश्नी।वीवधोभारवाह

कः।पृछति।वीवधोवीवधश्चापिसर्प्याहारेच्चभारयोरितिमेदिनी।किंपृछ
तीत्याह।हएडीकुंएडीअणसिः णधरे०केसःअम्हार।अर्त्थंहिंडीकुंडीपात्राणि
आनयसिनगृहेकथमस्मदर्थंजिपृछिल्लो०सःउणःपारिहारुत्तरं।की
सदेइ।यःपृछतेसःपुनःपारिहारोत्तरंकीदृग्वदति।उत्तरं।भार।हेवीव
धानाहीकुंभारानास्तिकुंभकारः।६३।कोनिवसइस्सच्छंदंसुंदरिगिरिगहण
कुंजंमज्जामि।सहअर्जुनिनयोःकुसिहि।मणोकेरिसोहोइ।६४।सरहसवसव
व हंगो।६४।संस्कृतलौकिकप्रश्नं।चित्रजातिः।शुद्धप्राकृतस्योदाहरणमा
हद्वाभ्यां।कश्चनपुरुषःविदग्धांसुंदरींप्राकृतभाषयापृछति।कइति।केनि
वसतिस्वछंदंसुंदरिगिरिगहनकुंजमध्ये सुंदरीतिसंबोधनं।गिरिगह

नकुंजमध्येस्वच्छंदंकोनिवसति प्रस्तु॰सरस्तसवराहवग्गो।शरभाश्वाश्वा
श्ववराहाश्चशरभश्चाश्वावराहास्तेषांवर्गःसमूहः।सहअर्जुनेनयोद्धुं
शिखिगमणःकार्त्तिकेयः।कीदृशोभवति।प्रस्तु॰।सरहसवरा
हवग्गो।सरभशाश्वावराहवर्गःरभसेनहर्षेनक्रोधेनवासहिताःसर
भासाःयेशबराःकिरातास्तेषामाहवेसंग्रामेअग्रेसरोमुख्यः इध काहर
इमणंपइणोगुणसलाहणिगस्स।कअचडवत्तिसद्दाऊअ्मासणाके
रिसाहोंति इधसरिसवऊवाअ।श्रुवप्राकृतं।इ५।द्वितीयोदाहरणमाह
केति।काहरइमणंपइणो॰कोहरतिमनः।गुणगणाज्जोवणसलाहा
णिगा।गुणगणयोवनश्लाघनीयस्य।गुणगणेनयौवनेनचश्लाघ

नीयस्यपूजनीयस्यपत्युर्मनःकोहरति। पत्तु॰ सरिसवकुआ॥ सदृशावधू
कासमानकुलंशीलवयस्कगुणरूपेत्यर्थः॥ सरससवकुआइतिपावेतु।
सरसवधूकी॰ शृंगाररससंपन्नावधूकेत्यर्थः। कअचउवडेतिसदाकु
तेचटचटेतिशब्दाः। कुम्भासणकेरिसाहोंतिकुतासनाःकीदृशाभवंति
पत्तु॰ सरिसवकुआ॥ सर्षपकृताःसर्षपःसिद्धार्थस्तद्धोमेनाग्निश्चटच्च
टेतिशब्दंकरोति ६५ पाणिग्गहणेणिअंसणु॰ सोहइ॰ केहिंमंडिअं।
साकुसुवंकुवीरस्सइणोरिडवत्थंकेहिंखंडिअं। ६६। समरंगणेहिं। ६६।
शुचशाकृतं। शुचापभ्रंशस्योदाहरणद्वयंव्याख्यामाह। पाणीति। पाणिग्र
हणेनिवसनंशोभनंशोभतेकेर्मंडितं। विवाहस्यवस्त्रंकेर्मंडितेशोभते

वत्थु०।समरंगणेहिं।समरंजनैः।तुल्यकुसुंभादिरंजनद्रव्यैरित्यर्थः।सा
धवः।वंकवीरवत्थु०रिपुवलंकैः खंडितं।साधयेतिकथयत्यर्थेवंकवीर
स्वामिनोराज्ञः शत्रुशैन्यकैः छिन्नं।वत्थु०समरंगणेहिं।संग्रामगणैः
६६।शशिअंक०केन०उच्चावणु०किज्जइ।इज्जुअइमासुः केणः उवि
ज्जाइ।तिसिअलोअ०रवणु०केण०सुहिगइ०एक्कुपकुममभुअणेगि
गघइ ६७ नीरसरायण।शुद्धापभ्रंशी।६७।रसिकानांसरसानांकेनउ
च्चाटंक्रियते।वत्थु०नीरसरावेण।नीरसरागेन।नीरसोमाधुर्यरहितो
रागोमानविशेषोयस्यसतथातेन।यद्वानीरसोरहितोऽनुरागस्नेहोयस्मि
न्तेन।युवतीनांमनः केनउद्विज्यतेउद्वेगीक्रियते।वत्थु० नीरसरायण

८१०५

वीरागेनविर्जितोरसरागो।यस्मात्सतधातेन तृषितोलोकः। इएंकेनस्व
स्यीक्रियते।प्रत्यु॰नीरसरावेण॥नीरस्यजलस्यशरावः पात्रविशेषस्ते
न।अयंप्रश्नोममत्तुवनेगीयते ६७ सुअलोमेहं पुछइ: पुछइमोहोविन
नहासुअलं।केनहस्वासअलसुआ॰केनजनोविलेन॰हवलाः केहिंप
लिवढि अहोत्ति॥६८॥एलकलंकेहिं॥६८।मुद्धापन्नंशी।शुद्धमाग
धिकस्योदाहरणद्वयं वाम्पामाह।सुअलइति।सुअलोमेहं पुछइ:सूकरो
मेघंपृछति।किंपृछतीत्याह।कएः इह।आसलसुआ।केनहताः सगर
सुताः प्रत्यु॰वलाहकविलेपाः हे वराह:कपिलेनमुनिना।पुछइमेहे।

वितत्तहासुअलं। पृछति मेघोपि। तथास्करं। किं पृच्छतीत्याह। केण्जणो विसइ॰पाश्चात्लं कनजणो विशति पातालं। प्रश्नु॰ वलाहकविलेण:। हे वलाहक॰मेघ॰विलेन॰विवरेण ६८

धवलो ज्वलैः कैः शोभते धरणी श्मशानदेशस्य। प्रश्नु॰नलकलं केहिं। नरकरंकैः। नराणां करंकैरस्थिभिः। करंको मस्तके सस्यनालिकेरफलास्थ नीति मेदिनी:। निरयस्य नरकरंकाः कोघ्नति वेष्टिता भवंति। प्रत्युत्तरं नलकलं केहिं। नरकंरकैः। नरकस्यारंकाः कृपणी नरकरंकास्तैः रंकस्तु कृपणो मदत्र इति विश्वः ६९

शुद्धमागधिकं। वेरीपुछइककलेरोचइकसणोघणोकेहिं तानसव्वा
इणाकेहिंसमत्थ्यंतिसघंणिहितंकइतापि ७० अहितपंकेवेहिं। ७०
शुद्धमागधिकं। शुद्धपैशाचिकस्योदाहरणं द्वाभ्यामाह। वेरीति। वेरीशा
त्रुः पृछतिगगणे आकाशेरोचते दीप्यते कल्लोघनस्यामोमेघः कैः।
प्रत्सु० आहितएकवेहिं अहितत्रकेः। हे अहितशत्रोः। वकेः पद्विवि
शेषैः। सर्व्वाइणाकेहिंसमत्थ्यंति। सत्यानिनकेः समर्थ्यंते। सर्वाणि
हितंकताइपि० सत्यंनिश्चितंकृतान्यापिसत्यानिश्चापथादीनिनिश्चि
तंसत्यमितिज्ञात्वापिकैर्नसमर्थ्यंते। प्रत्सु० अहितपकवेहिं। अहि
तपक्षैः शत्रुवर्गैः ७० पत्नूणाकिंनउअसणोणिघ्वणोहत्तानांअश्वा

सनंफव्वतिचंफसस्सअप्पस्स। भोल्तूणग्घोरनरतुकवसआईपा
वामोहंघआरकरणंलपकिंनहंति ७२ पत्तूणेत्ति। निधनेहत्तानां
निधनेरणेहत्तानांमध्येभाउअणोभउजनाश्वर:। किंपत्तूण: किं
प्राथ्यचफणिस्सअणस्स० जंभणिस्सदनस्पैद्रस्प० अद्धसणफव
ति। अद्धासनंभजति। वत्थु०। विसमरणं। विषमंन्यग्रहणंसंग्राम
प्येत्तर्थ:। पावापपिना: खोरतरंतुकवसआउ घोरतरदु:खशानि
भोत्तूणो० मुक्तामोहंधआरकरणमोहांधकारकरणंकिंनहंति०
किंप्राप्पलभते० लय० वदेत्यर्थ:। वत्थु० विसमरणं। विषेनगरले
नमरणंप्राप्पलभंतेप्राक्कवतीत्यर्थ:। शुद्धपैशाचिकं। ७९।

जाणीआणइणिंदेन्नेभलि:सा किंसवुबइवोल्लरेसंभणिरि।जोतिल्लस
रिसवपेडइजाणी॰ कीसभणिज्जइसोविणा:७२ सुल्ली:७२ अबुधल्लो।
किकस्योदाहरणमेकेनाह।जोत्ति।जोणीआणइयानजानाति।निंदे
न्नेभलिनिंद्याविकला।सा किंसवुबइ॰सा कीदृगुच्यते वोल्लरे॰
त्वसुक्षेत्रपर्थेस्तूतेरी त्तिमध्यदेशीयाभाषा।जोतिल्लसरिसवपेडइजा
णीयस्तिल्लसर्वपान।पिडा।बितुंजानातिकीसभणिज्जइ॰कीदृक्भ
एयतेकथ्यते॰सोणाणी।सविजाणी।प्रत्यु॰सुतेल्ली शो शोभनस्ते
ल्लकारइत्यर्थेसुतेल्लीतिमध्यदेशाभाषा ७२ अबुधलौकिकं।संबुध्यजा
ति:।७२।

इति धर्म्मदासकृते विदग्धमुखमंडने तृतीयः परिछेदः ३

एतापि दिङ्मात्र प्रश्नानां देशितमथो । येन येन हि माद्यंति तच्छिद्रस्तल
ह्रवितां ॥ ७३ ॥ शुद्धलौकिकां संशुद्ध जातिः । परिछेदमुपसंहरति । एतावतेति
प्रश्नानां दिङ्मात्रं एकदेशं दर्शितं श्रन्यत्स्पष्टं । तारा चेंद्रजैणटीकेयं कृता वि
दग्धमनोहराव्याख्याता । सरहस्यो यं परिछेदकस्तृतीयः ॥ ३ ॥ व्यक्तीकृत्य कि
मप्यर्थं स्वरूपार्थस्य गोपनात् । यत्र बाह्यांतरावर्थौ कथ्यते सा प्रहेलिका १९
हेलिका जातेर्लक्षणमाह । व्यक्तीकृत्येति । यत्र प्रश्नकमप्यर्थं प्रकटत्यपि स्वरू
पार्थस्य अनक्तव्यार्थस्य गोपनाद्बाह्यांतरावर्थौ कथ्यते । सा प्रहेलिका जातिः ।
सदृशार्थस्य गोपनादिति पाठे तु स एवार्थः ॥ २ ॥ सा द्विधार्थी च शाब्दी च विख्या

ताप्रश्नशासने। आर्थीस्याद्र्थीविज्ञानाच्छाब्दीशाब्दविज्ञागतः।२।ए
तस्याद्वैविध्यमेकेनाहस्येति।प्रश्नशासनेप्रश्नग्रंथे।साप्रहेलिका द्विधा
द्विप्रकारा।साका एका आर्थी अपराशाब्दी।अर्थविज्ञानादपूर्वार्थद
र्शनादार्थीभवति।शाब्दविज्ञागतःशाब्दखंडतःशाब्दी भवति।२।
सातरुण्यालिंगितःकंठेनितंबस्थलमाश्रितः।गुरूणांसंनिधानेपि
कःकूजतिमुहुर्मुहुः।३।पानीयंकुंभः। तत्रार्थीजातेरुदाहरणमाह।
तरुण्येति।नितंबस्थलंआश्रितासंगः।तरुण्यायुवती आलिंगितः
श्लिष्टः गुरूणांपित्रादीनांसंनिधाने निकटेपिवारंवारं एवंप्रहेलि

विधा

केति ।३। आपांडुपीनकठिनं वर्त्तुलं सुमनोहरं । करैराकृष्यते त्यर्थं
किंत्वेभिरपि सस्पृहं ।४। पक्कविल्वफलं । आर्थी जातिः । उदाहरणांतर
माह । आपांडुरिति । आपांडु ईषत्पांडु पीडनं स्थूलं कठिनं कठोरं च । आ
पांडुपीनकठिनं । वर्त्तुलं कलशाकारं सुमनोहरं मनःप्रीतिजनकं । स
स्पृहं साकांक्षं यथा स्यात्तथा एभिरतरुणैरपि करैर्हस्तैः किं किमाकृष्य
ते । पक्वं तु० । कचिद्विल्वफलं । अंतरोर्थः । अप्रसंगोपानेः कृत्वा । वाच्यार्थस्तन
प्रतीतिकमुक्तं । विशेषणं तुल्यं आर्थी जाति ।५। दुर्वांखीर्यसरुपित्वयिका
घसुप्ताशपामास यत्नं हृदये सुपयोधराव । तुष्टे पुनः प्रणतशत्रुसरोजस

यैसैवाद्यवर्णरहितावदनामकिंस्यात् ५ राष्ट्रीजातेरुदाहरणमाह। उ
वरिति। उ: खेनवारयितुंशक्यंवीर्यपराक्रमोयस्यसतत्संबुद्धौहेउर्वा
रवीर्य। त्वयिरुष्टिसकोपेसतिसुयत्न: शत्रुस्त्रीहृदयेघसुष्ठानिद्धि
त्ता काश्चनस्तु०। शस्त्रीछुरिका३प: शस्त्री चासिपुत्री चछुरिकाचासिधेनु
केत्यमर:। कीदृशीश्यामाकाला। सुष्टुशोभनपयोजलंबिभर्ति धर
तीतिसुपयोधरा। पुनस्त्वयिजुष्टेसतिसैवशस्त्री आद्येनवर्णेनरहिता
नामस्याद्वद। स्त्रीयुवतीकीदृशी। श्यामाषोडशवार्षिकीतिस्मृते:
पुन: सुपयोधरा। सुस्तनी। कीदृशीत्वयि। प्रणतानम्रीभूतायेशत्रवस्
त्ताएवस्वराजानितेषांशरणदत्वातस्यस्तस्मिन् ।५।

सदारिमध्यापि नवैरियुक्ता नितांतरक्तापि शितैव नित्यं। यथोक्तवादि
न्यपि नैव दूती कानाम कांतेति निवेदयाशु।६। सारिका। शा स्त्रीजातिः।
शब्दजातेरुदाहरणांतरमाह। सदेति। सर्वदाजारिमध्यापि वैरियुक्तान॰
नितांतरक्तापि न॰ नित्यं शितैव प्रशुक्लैव। यथोक्तवादिन्यपि॰ दूती नैव॰
संवारिका न भवेदेव। दूती संवारिके समइत्यमरः। सर्वत्र विरोधाभासः
ईदृशी कांता कांतामेति श्राशु निवेदय। वस्तु॰ सारिका। पक्षिविशेषः
कीदृशी सदारिमध्या। अक्षरसारिकाशब्दः रिकामो मध्ये यस्याः सा।
नित्यं। सितैव सकारेण इता संगतेर॰ साकारेसा इत्तैव। यथोक्तवादिनी॰

यथावाच्यतेतथापठतिएवंविधा०कीरोऽयंतस्याःसा०।सारिकेतिसिद्धं
द्द।णीरसःवक्कगुणगुणासोणवत्तःऊ०भमइणिरंतरु०णिलघहोत्तऊ।
तरुणिज्जइःपाउणा०फलत्तुपत्तुतसुंजोपरिआणइपावइसोविजत्तु७
गुणरुकवो।आर्य्याजातिः।धर्मकृतेपि।पहेलिकोदाहरणमाह।णीरस
इति।नीरसःपुनःसवक्रगुणवान्भ्रमतिनिरंतरंनिश्चलोभूत्वात
रुरितिगीयतेनपुनःफलपत्रेतस्मिन्सर्वत्रसर्वत्राविरोधाभासः।परि
जानातिप्राप्नोतिसोपियज्ञः।एतत्खड्गमितिशेषः।पत्तु०गुणरुकवो०
गुणवृक्षस्वरूपकोगुणवृक्षकइत्यमरः।वक्रगुणयुक्तोनौकामध्यस्थः
स्तंभइत्यर्थः।७।घरःघरःवधइ०अलपिअरी०जीवंतीहोइ०जीवंती

होइ॰।वेरिणो॰णारीखणबंधइ॰खणमुंचइ॰खणएकल्ली॰तह॰जा
णहज्जाइणायेल्ली ८ पाशासारिः प्रहेलिकाजातिः।उदाहरणांतरमाह।
घरेति।गृहेचलंतिसकलप्रियाः।जीवंतिवैरिणोनारी।क्षणरुंध्यते।
क्षणमुच्यते॰क्षणंएकाकिनी॰तथाजानीत॰तथाविचार्यतां॰पथा
यातिनवैरिताः सर्वत्रविरोधाभासः।गृहेगृहेचलंतीत्यादिविशेषणं।
विशिष्टावैरितानयातितथाविधानारीनीतःबुध्यतां।वस्तु॰पाशासारिः
पाशानांगजदंतघटितानांकाष्टनिर्मितारक्तपीतादिषोडशगोटिकासारि
रित्युच्यते।पाशानांसारिः।कीदृशीगृहेगृहेचलंतिसर्वद्यूतकाःप्रियत्वा।

त्सकृत्नप्रिया। उत्तरं। गोष्टिकांतरेण गोष्टिकावध्यते नाउरतेः उत्तरं वस्त्रापिगो
ष्टिकांतरेण गोष्टिकामुच्यते। उत्तरं वैरिणो नारी॰ जतिवादिघ्नूतरुतो नारी
विवशा न भवति। उत्तरं एकाकिनी अयुग्मा भवतीत्यर्थः।८। प्रहेलिकाजा
तिः।८। कान्तासारादिकं हृद्यमजमारादिगूढकं। विदग्धा दुर्विदग्धानां कुर्व
ते दर्पशांतये।९। कान्तासारादिपद्यानि प्रकटयन्नाह। कान्तेति। विदग्धाः
कुशलाः। दुर्विदग्धानां पंडितमन्यानां दर्पशांतये वा गर्वपरिहाराय। अज
मारादिगूढकं। अजः शिवो मरः कामस्ताभ्यामनुपलक्षितं गूढं कुर्वंते। किं हृ
द्यं तत्। कान्तासारादिकं हृद्यं। कान्तगुप्तं असारगुप्तं वा दीयते स्पष्टहृद्यस्प
तत्। कान्तासारादिकं। हृद्यं। जन्मसुखं नेत्रविकाराद्यं गावेष्टया मनोगतं बुध्य

तेतत्राहर्द्धमितिआदिनापदगूढपादगूढार्थगूढवस्तुगूढपरिग्रहः॥
अनुनेतुंमानिन्यादयितश्चरणेसरागचरणायाः।यावत्पतितःसतजा
तत्क्षणमवधीरितःकस्मात्।२०।रजस्वलायतः।कालास्वरजातेरुदा
हरणमाहद्वाभ्यां।अनुनेतुमिति।भोवद।कश्चिद्दयितोमानिन्याः
स्त्रियाअनुनेतुंप्रसादीकर्तुंयावच्चरणेपतितस्तावत्क्षणंतत्कालंसम
र्त्ततयाकस्मादवधीरितिः।अवगानितः।प्रत्युग।रजस्वलायतः।की
दृश्याःसरागचरणायाः।सरागौआरक्तादिनालोहितौचरणौयस्याः।
अद्याहंपुष्पवतीनोयंप्रसादनकालइतिभावः२०।अवलोक्यस्तनौ
वध्वांवुजाफलविभूषितौ।निस्वस्परोदितुंलग्नाकुतोमायंकुटुंवि
गुं

नी २१ असारस्तनयोयतः। कावासाजातिः। अवलोक्येति। भोवदकावि
द्यायकृत्तुं विनीवध्वाः स्नुषा। गुंजाफला विभूषितोस्तनोद्दष्टा निःश्वस्यक
स्माङ्गोदितुं लग्नावदेत्सन्वयः। तत्स्तु०। असारस्तनयोयतः। असारोव
लोस्थिरं ङ्गिवेत्यमरः। इदानीमस्तु त्रस्य हन्नेवत्वं नास्ति०। तेनगजामु
क्ता भूषणाद्यभवति पूर्वकालसंस्मृत्सरोदितुं लग्नेतिभावः। २१ कोलासा
रगुत्तं। २२। दर दिह्न चूअमउलां पिछिअसहिआ एविरहिएंी। सहिअं एणमि
उकंकेलितरूचुउं चलनीह उंकतलो पिछतं मणिमिछं पिछिअवउआये
भुलिलिकवअंरोदं सिअकआइसीसेकत्तोदोजाइत्तंसुमाइं। २३ हृद्यजातिः
हृद्यजातेरुदाहरणमाहक्षाम्पां। दरेति। दरुदल चूतमुकुलं वेत्स्पसखा विर

हिंणीसखीनमितः कंकेलितरुश्चूतश्चरनाहत कस्मात्।सखीवयस्यया
२मी दरदृष्टचूतकुसुमेलोषदृष्ट्वावियोगिनीसखीदृष्ट्वा अशोकवृक्षोनमितस्त
थाचूतश्चरणेनाहतस्ताडितःकस्मात्वदकेनापिकथितंअस्मिन्नत्रेग
केनमितेतस्यावियोनमितःसमेप्यत्स्पतःकारंदशोकःशोकहारकोनमितः
आम्रवृक्षस्यपादाघातेनपुष्पादिकंजायात् इतिप्रसिद्धारीतिः।अग्रेव
संतकालज्ञापकाम्रपुष्पादिदर्शनेनविहरणपाडुःखंभविष्यतिकाहेतु
तःस्त्रीआम्रवृक्षस्यहृद्यपात्राकृतपुष्पादिकं तिपुष्पा
नपुनःवसंतलुनेतिहृद्योर्थः १२ पित्वंनमितिकयाचनवृक्षंजातीकु
सुममाक्कं।चंद्रसूर्यौजातीकुसुमेदर्शयित्वाकृतः।श्रीबोधिरसिं०कृते

भो विघ्नन्वदनेनाप्युक्तं। त्वत्वासंग कर्त्तुमइतिवध्रकपात्क्रमि ह्द्योर्थः २३
रविसुतकृतगोकर्णःश्रुतिविषयगुणाम्बरोवनात्मधरःनरकसिराजग
दखिलंचिरमव्यादशामरुक्पाणिः २४ अजगूढस्योदाहरणमाह। रवीतिः
असमाविषमा अयुग्मा। वारुकरुचियींस्मिंस्तदासमकरू त्रिशूलंतत्पाणो
यस्यअसमरुक्पाणिः शिवोखिलंजगत् विश्वंचिरमव्यातरक्षतुकीदृशः
रविःसुतकृतगोकर्णःरविसुतःकर्णस्तस्मिन्कृतःस्यापितोगोकर्णौहिये
नसः। श्रुतिविषयगुणांवरः। श्रुतेकर्णस्यविषयःशब्दःसगुणोयस्याकाश
स्यसएवांवरंवस्त्रंयस्यसः। शब्दगुणमाकाशमितितर्कभाषा। वनात्मधरः।
वनंजलंआत्मशरीरंयस्यसः। वनात्माचंद्रस्तंधरतीति। जीवनंभुवनमित्य
मरः। आत्मापुंसिस्वभावेचप्रयत्नमनसोरपि। इत्तावपिमणीषायांशयां

शरीरश्चात्मणोरपीतिमेदिनिः।नरकश्शिराः नरकानां कांश्शिरांशिश्चि
रसित्यस्पसः। कंश्शिरोंवुण्णोरित्यमरः।अस्मिन्नभ्लोकेऽजस्यगोपत्न
मुक्तः।२४।ऊध्रेनस्त्रीणायनाश्रयाशाघ्दध्योन्मदादर्दुरहर्षकाले।स्व
जन्मभत्ताप्रियभोजनाशानत्यंतिभीमानुजगोजभाजः।२५।अजमार
गूढं।अजमारगूढस्योदाहरणमाह।ऊध्रेनिति।दर्दुरहर्षकालेदर्दुरामंडू
कास्तेषांहर्षकालेअर्थामेघागमेभीमस्यानुजोऽर्जुनः सएवगोजोमही
रुहस्तोर्जुनवृक्षंऊऊभंत्तजंति।येतेभीमानुजगोजभाजोमयूरानत्यंति
नदीसर्जोवीरतरुरिंद्रद्रुः ऊऊभार्जुनइत्यमरः दर्दुरस्तोयदेकेवाघ
भांडझिभेदयोरितिमेदिनिः।कीदृशाः ऊंष्ठध्वीदधतीतिऊः शैला

स्तेषामिनः स्वामी हिमाद्रिस्तस्मात्सूतिः। प्रसवोयस्याः सापार्वती। तां
श्रीणातीति क्रुधेनसूश्री॰नेहशस्तस्पनयनाश्रयाग्रेननेत्राग्निनादग्धो
यः कामस्तेनजन्मदाउन्मत्तः।आश्रयासोद्वहह्न्नानुरित्यमरः। पुनः।
कीदृशाः श्वजन्मानिस्वासानिर्भक्तयंतिइतिस्वजन्मभक्ताः सर्प्पा
स्तेषांप्रियोवायुः स एवभोजनंयेषांते स्वजन्मभक्तप्रियभोजनाः
सर्प्पास्तानश्नंतीतिस्वजन्मभक्ताप्रियभोजनाशाः। जनुर्जनन
जन्मानिजनिरुत्पत्तिरुद्भवइवइत्यमरः। अत्रमारस्यगोपनमु
क्तं। उमाभ्यामजमारगूढमितिसिद्धं। २५। अजमारगूढं। २५॥

६०

वाताच्छीतिररिध्रोरंवोहरतान्महासुरीदयितः। चीडशाञ्जानौका
बावीहा[illegible]समस्तानाः।२६।पदगूढं।पदगूढस्पोदाहरणमाह।
वातेति।ईलक्ष्मीस्तस्पादयितोविष्णुर्वोयुष्माकं।अंसं।अक
ल्पाणंअरंशीघ्रंहरतात्।दूरीकरोतु।अरंशीघ्रेचचक्रांगेशीघ्र
गेपुनरप्यचइतिमेदिनिः।वाताच्छितिः।वातममत्रीतिवातात्स
र्पःसएवत्रीतिश्रायमयस्पसः।अरिचक्रंदधातीत्परिधः।महांतः
असवःप्राणायस्पसमहासुःमहाप्राणः।महासिरितिपावेतु।
महासिरतुपावेतु।महानसिंनंदकाभिधःखड्गोयस्पसः।

वीनांपक्षिणामीट्स्वामीविट्पङ्कः। अपांगलानांराट्राजाश्च
वाट्समुद्रः। तौवीडवाडौगरुडसमुद्रौवानोकसीवाहस्यानेय
स्पसःवीडवाड्रानोकाः। वार्ज्जलंवाहोयस्पसवाहोमेघस्तद्व
दाकांतिर्यस्पसःवाहोनोमेघस्पामः। मेघस्पामंपीतकौसेय
वासमितिस्मृतेः। अस्तंनीतंअनःशाकटंयेनसःअस्तानाः।
शाकटासुरभंजनइतिस्मृतेः। ईपदस्रढं। २६। दयावान्स्ययतः
शुद्धबुद्धबुद्धकमलेक्षणः। पापापहस्त्रिभुवनंबुद्धःपायादपा
यतः। २७। पादगूढस्पोदाहरणमाह। दयावानिति। बुद्धःसुगतः

त्रिभुवनमपायात्तनाशात्पापाद्रक्षतु। कीदृशः दयावानदयाज्जुक्तः। प्रयतः पूतः। शुद्धोऽनघः। प्रबुद्धकमलमिवेक्षणंयस्यसः। पापापहंतीतिपापापहः। अत्रत्वचतुर्थपादात्तराणित्रिषुपादस्तयेषुगुणानितिष्टंति। २७। नसज्जंतिक्वचिद्दोषेष्वीणांतिजगतांमनः। यएकःसपरंश्रीमांश्चिरंजयतिसज्जनः। २८। उदाहरणांतरमाह। नेतिपरमुत्कृष्टंयथास्यात्तथासएकोमुख्यः विष्णुःशिवोवाचिरकालंजयति। सर्वोत्कर्षेणवर्त्तते इत्यर्थः। ब्रह्मादिस्तवपर्यंतप्राणिहृन्मंदिरेऽमलः। एकोशनिपापो

य

देवश्रुतिपद्मपुराणं। एकोदेवः केशवोवा शिवोवेति भर्त्तृहरिः। सकः। यो
जगतां भुवनानां चराचरात्मकानां मनश्चित्तं श्रीणातितर्प्पयति। क्वचिदपि
दोषेऽपराधेदोषरूपेसंसारेवानसज्जतिनासक्तोभवति। असक्तं भूतभ
र्त्तृश्चैवेतिस्मृतेः कीदृशः एकः श्रीमान्लक्ष्मीयुक्तः संतः साधवः जना
भक्तायस्यसः अत्रापि चतुर्थपादाक्षराणि त्रिषुपादाक्षरेषु दृष्टव्यानि
१८ दृष्टोमयासखिब्रूहिरोदयित्वागतोद्यमां। भद्रेकल्याणिनीभूयाश्रा
चीं पश्यपतिनिर्मलां २९ अर्थस्योदाहरणद्वयं श्लोकाभ्यामाह। दृष्टइति। का
चित्सखीब्रूतेहेसखिअद्यमांरोदयित्वागतएवंविधोमयादृष्टः स्वप्न
इतिशेषः किंकारणं ब्रूहि। सखीस्वप्नार्थंवदति। हेभद्रेकल्याणि त्वं

कल्याणिनीभूया:।कथमितिपृष्टोव्राचीमतिनिर्मलांपश्य।यत:
प्रात:कालीन:स्वप्न:शीघ्रफलद:।यथाप्राचीपूर्वादिक्सूर्येणभु
ज्यतेतथात्वमपिदयितेनरमिष्यसीतिभाव:।२८।दक्षिणपवणुद्दि
णासम्मीलइलोअनाइपहिअवहू।णिउणसहीउणतीएकणेवि
करेइदंकेउ।२०।अर्थमूढ:गूढज्ञाति:।दक्षिणेति।दक्षिणपवनो
द्विग्रासंमीलतिलोचनेपथिकवध्व:निपुणसखीपुनस्तस्या:क
र्णौविपिकरोतिस्थगयितुं।कांचनपथिकवधू:।दक्षिणपवनेन
मलयानिलेनोद्विग्रासतीलोचनेननपलयानिलेनोद्विग्रालोचनेनि
मीलयति।तदानिपुणाचतुरासखीतस्या:कर्णौविपिस्थगयितु

११७ माछादयितुंयत्नंकरोति।मायेतस्याःश्रवणपथेवसंतंतुंश्रवणं
भवेतिहेतोकर्णौस्यागिर्तीतिःभावः।२०।गूढजातिः।२०।स्तुति
निंदातदर्थत्वाद्व्यर्थमर्थद्वयोदयात्।निह्नवात्कथितस्यापित्राद्व
व्याजादपकृतिः।२१।स्तुतिनिंदादिजातीनांलक्षणमाह।स्तु
तीति।तयोःस्तुतिनिंदयोःअर्थस्तदर्थस्तस्यभावस्तदर्थत्वंतस्मा
त्तदर्थत्वात्स्तुतिनिंदाजातिर्ज्ञेया।अर्थद्वयस्यतद्व्यर्थंज्ञेयं।निह्न
वादपलापात्कथितस्यापिवाक्यस्यत्रासाद्व्याजादप्यकृतिजा
तिःअपलापस्तुनिह्नवइत्यमरः।२१।वक्रदोषोगुणध्वंसीगोहं

ताजनपीडकः।करोतुविरथोलोकमस्तुप्राप्तगुणोदयं २२ स्तु
तिनिंदोदाहरणमाह।वक्रिति।स्तुतिपक्षे।वहवोदोषोनुजायास्मि
न्नसः।चतुर्भुजादि भुजवाहुप्रवेष्टोदोरित्यमरः।गुणोध्वंसीगुणा
तीतः।गोहंताधेनुकासुरहंता।अजपीडकः।जनार्दनः।विपक्षीरथो
यस्य।सविरथोगरुडध्वजः।अनविष्णुस्तंलोकंदैत्यादिपीडितंविश्वं
आत्मगुणोदयंप्राप्तगुणोदयंकरोतु।निंदापक्षे।विरथोभग्नरथः
प्राप्तगुणोदयंलोकमस्तंकरोतु।अन्यत्स्पष्टं २२ विष्णोस्तुतिनिंदे।
॥सततमहितजनवत्सलनवक्रनयपापक्रियापरिस्पृष्टः।इहकलि

कालेकुपतिर्जगतस्त्वंपरमदुःखकरः।२३।विश्लेषक्तिनिंदो।उदा
हरणांतरमाह।सातनेति।राज्ञःस्तुतिपक्षेसततंमहिताःपूज्याःये
जनाःतेषुवत्सलःकृपालुःतत्संबोधनंसततंअहितजनवत्सलइ
हकलिकालेत्वंभवान्।जगतोविश्वस्यपरंअत्यर्थंअदुःखकरः।
कीदृशस्त्वंवकुभनयंकारीयापापक्रियातयापरिलष्टःअरिहितः
कुपतिकोपृथिव्याःपतिःनिंदापक्षेसततंअहितजनवत्सलः।व
तै कुभयपापक्रियायापरिश्लिष्टोनिंद्यः।कुत्सितःपतिःकुपतिः।परमअ
त्यंतदुःखंकरोतियःसतथा।२३।राज्ञःस्तुतिनिंदेस्तुतिनिंदाजातिः।
प्रसन्नवदनश्रीमानयंवल्लभश्चमहोदयः।करस्थचारखुभगोराजानंद

यतिप्रजाः।२४। चंद्रनृपती। राज्ञः स्तुतिनिंदोस्तुतिनिंदाजातिः। चंद्रं
पद्मेकराः किरणास्तेषां प्रचारेस्तु भगः। सोमोराजा वनस्पतीनामिति।
राज्ञः ८ पद्मेकरोवलिः आन्नपचुल्लं २४ चंद्रनृपती २४ विनायकाहि
तप्रीतिर्देवोगंगांवभारयः सर्वदामाधवः सत्वामव्यादसमर्थविक्रमः
२५। अथर्थस्योदाहरणांतरमाह। विनायकेति। शंकरपद्मेसर्वदा स०उ
माधवोगौरीशंत्वामव्याद्रक्षतु। उमाकात्यायनीगौरीत्यमरः। सकः।
योदेवः दीव्यतीतिदेवः। दिवुक्रीडायां क्रीडापूर्वकं ब्रह्मलोकदेशागवे
गांनिपतीगंगांभ्रमंगलीलया कपर्दकोणकोणे वभार धृतवान्। कीदृ
शः। विनायके गणपतौ आहिता प्रीतिर्येनस विनायकाहितप्रीतिः।

त्रिपुराहवे सर्वे सामर्थ्यं क्रमांजदादौ वा जातास्तदा तद्वदनने ऽसमर्थः सफ
लो विक्रमः पराक्रमो यस्य सः असमर्थविक्रमः। विष्णुपक्षे विनायकः
पक्षिराड्गो गरुडस्तस्मिन्नाहिताः प्रीतिर्येन सः। धर्मसंस्थापनार्थं
मि मात्स्यादिरवतारैर्दीप्यतीति देवाः। मः पादनिक्षेपो यस्य सः। एवं भूतो
माधवो लक्ष्मीपतिस्त्वामव्यात्। २५। घर्घरवत्कं।शंकरवासुदेवैद्व्यर्थ
जातिः प्रमरणं। २५। सीत्कारं संजनयति व्रणयत्यधरं तनोति रोमांचं। ना
गरिकः किमु मिलितो नहि नहि सखि हैमनः पवनः। २६। अपह्नुते
रुदाहरणद्वयं दाम्पामाह। सीत्कारमिति। काचनचतुरा नायकास्वा
भिप्रायं गोपयंती शब्दव्याजात्प्रकटमिव सखीं वक्ति। सीत्कारं रोमांचवि

रोषंसंजनयति।उत्पादयति।अधरंव्रणयतिसव्रणंकरोति।रोमांचंस
महर्षणंतनोति।तच्छ्रुत्वासखीवदति।हेनागरि।नगरोत्पन्नेकःको
पिकिंसुमिलितः।पुनःआपद्व्याजात्उत्कमर्पयतिरचयति।नहिनहि
०एवंनयेवंनक्रैसखि:हेमनःहेमंतर्त्तुजःपवनःसीत्कारादिकंक
रोति २६ रुचिरस्वरवर्णपदारसभाववतीजगन्मनोहरति।तत्किंत
रुणीनहिनहिवाणीवानस्यमधकरशीलनस्य।२७।अपह्नुतिजातिः
रुचिरेति।रुचिराणिस्वरवर्णपदानियस्याःसा।रुचिरस्वरवर्णप
दा।रसाःशृंगारादयस्तेषांभावश्चेष्टास्तद्युक्ताःरसभाववती।नहि०
नहिमधुकरशीलवाननाम्नःकवेःवाणीसरस्वतीतुल्यममन्यत २७ अ
पह्नुतिजातिः।

द

स्वरेषु विंदुयुक्तेषु हल्लाद्यावबोधनं।तद्विंदुमतिप्राहुः केचिद्विंदु
मतीमिति २८ विंदुमतीजातिर्लक्षणमाह।स्वरेष्विति।यस्मिन्स्वरे
विंदुयुक्तेषु सत्सु हल्लां कादिहांतानां अंजनानां यत्स्यावबोधनं
ज्ञानं।तत्स्थलं विंदुमदिति संज्ञं प्राहुः केचिद्विंदुमतीनीति वदंति
२८ मानसीनाभसीत्याद्यात्तुभादौन्यासतो द्विधाः वाक्कल्पेनाद्वयो
गास्त्वानेहता सांप्रदर्शनं २९।विंदुमतीप्रसंगादन्यामप्युच्यंते।मा
नसीति।मनसैवयस्याविन्यासः सामानसी।नभसिव्योमाकाशेकरां
गुलिकृततालविशेषेणयस्याविन्यासः सानाभसी।इत्याद्यायां

जातयोःवृत्तादौन्यासतोज्ञायंतेवाकल्पेनताअत्रयोगःप्रयोक्तु
मशक्यास्तस्मादिहग्रंथेतासांनिदर्शनमुदाहरणंनास्ति।२९।त्रि
नयनचूडारत्नंमित्रंसिंधोःकुमुद्वतीदयितःअयमुदयतिघुस्र
णारुणरमणीवदनोपमश्चंद्रः ३० विंदुमतीजातिः।विंदुमत्याउ
दाहरणमाह।त्रिनयनेतिऌ०००इ०।०ठिठंठिगेःउउःठीवठिठः।
ठठवु००ठिकुठू।ठू०००ठी०००८४४॥यथात्रसस्वरेषुविंदुयुह
त्नांककारादिहकारांतानांत्रिनयनेत्यादिश्लोकस्यावबोधस्तथा
तत्श्लोकानांविंदुयुक्तस्वरविन्यासेनततेश्लोकाज्ञेयाः।अयंप्र

नत

त्यच्चसिद्धश्चंद्रःउदयतिउदयतिउदयाद्रिमधिरोहतिकीदृशः।
त्रिनयनस्यशंभोःशिरोरत्नंपुनःसिंधोःसमुद्रस्यमित्रंसुहृत्।
कुमुद्वतीनांवल्लभः।घुसृणंकुंकुममिवारुणमीषद्रक्तंसद्वदन
एपावदनंतस्योपमायस्मिन्स० घुसृणारुणरमणीवदनोपमः।
कुंकुमंघुसृणंवर्णंप्रोक्तंलोहितचंदनं।काश्मीरजंचविद्वाङ्गिर
तिहलायुधः।अव्यक्तरागस्त्वरुणइत्यमरः ३० विंदुमतीजातिः।
क्रियादिकंस्थितंयत्रपदसंधानकौशलात्।स्फुटंनलक्ष्यते
यस्मात्क्रियागुप्तादिकंयथा ३१ क्रियागुप्तादेर्लक्षणमाह।

क्रियेति। यत्र श्लोके क्रियादिकं स्थितमपि पदसंधानकौशलात्
स्फुटं प्रकटं न लक्ष्यते यस्मात्त क्रियागुप्तादिकं यथादर्शयति।
आदिना कर्तृकर्मकरणगुप्तादिग्रहः। ३१। राजन्नव घनश्याम नि
स्त्रिंशाकर्षदुर्जय। आकल्पं वसुधामेनां विद्विषोद्धरणे वद्भुत॥ ३२
तत्र क्रियागुप्तस्योदाहरणं श्लोकमाह। राजन्निति। हे राजन्। नव
घनश्यामेत्यत्र० अवेति क्रियागुप्तं। घनश्यामः मेघनीलः। निस्त्रिं
शः खड्गस्तथाकृष्णजेत्तुमशक्य। आकल्पं ब्रह्मायुः। पर्यंतमेनां व
सुधामवरक्षः। विद्विषः शत्रून्दृष्ट्वा० खंडयाछेदो० नखंडने। ३२।

पुंस्कोकिलस्यैतेनितांतमधुरारवैः।सहकारद्रुमारम्यावसंतेकामधि
श्रियं ३३क्रियागुप्तं।पुंस्कोकिलकुलस्यापिकलहंसस्य।नितांतम
धुरारावैरित्यत्राधुरिक्रियागुप्तं।एतेसहकारद्रुमाआम्रवृक्षाःवसं
ते०कोकिलायानामरवैःवामपिअनिर्वचनीयांश्रियांश्रियमधु
रित्ति ३३नकरोतुनामरोषंनवदतुपरुषंनहन्त्वयंशत्रून्।रंजयति
महीतिमखिलांतथापिधीरस्यवीरस्य ३४ कर्तृगुप्तस्योदाहरणाद्धा
यंश्लोकमाह।नामेतिसंभावनायां।धीरस्येत्यत्रधीरितिकर्तृगुप्तं।
अयमितिदृष्टिगोचरोनरेशः।।रोषंक्रोधंनामनकरोतुपरुषंरूक्षं
रूक्षंनवदतु०शत्रूनहंतुः।तथाप्यस्यधीर्बुद्धिरखिलांमहीरंजय

त्यनुरक्तां करोति। नामप्राकास्यसंभाव्यक्रोधगसुकुत्सन इत्यमरः

३४। शारदींदुकुंदधवलं नगनिलयरतं मनोहरं देवं। ये सुकृतं क्र

मनिशं तेषामेव प्रासादयति ३५ प्रावदिति। मनोहरमित्यत्र म

न इति कर्तृगुप्तं। येरनिशं निरंतरं सुकृति पुण्यं कृतमस्ति तेषामेव

म नश्चित्तंहरं देवं प्रसादयति। कीदृशं। हरं। शारदेंदुवत्कुंदवत् धव

लं गोरं। कैलासगिरिवासप्रियं। ३५। शीकारासारसंवाही सरोज

वनमारुतः प्रक्षोभयति पांथस्त्रीनिश्वासेंद्रियमांसलः। ३६। क

र्मगुप्तस्योदाहरणं द्वयं श्राम्याभाह। शीकरोति। सरोजवनमारुत इ

त्यत्र सर इति कर्मगुप्तं। जवनमारुतवेगवत्तरोऽनिलः सरः सरो

वरंप्रक्षोभयति। कीदृशाः। शीकरावातेरिता अंबुकना स्तेषामासारवर्षणं

सम्यग्वहतिज्ञापयतीति सीकरासारसंवाही। पथिकस्त्रीनिश्वासैर्दि

यमांसलः पुष्टः असारो वेगवर्षमित्यमरः ३६ सुभगतवाननपंकजद

र्शनसंजातनिर्भरश्रीतेः। भ्रामयति कुर्वन्दिवसः पुरुएष वतः कस्यरम

णीय ३७ कर्मगुप्तं। सुभगेति। भ्रामयतीति कर्मगुप्तं। हे सुभग। तवानन

पंकजस्यदर्शनेन संजाता निर्भराश्रीतिर्यस्य मादृशस्य कस्य पुरुएष व

तो दिवसस्यपँकल्याणं कुर्वन्प्रयति गछति। ३७। इति पंकसमये स्पर्थं

कासारे दुखिता अमी दुर्वारा मानसं हंसा गमिष्यंति घनागमे। ३८।

करणगुप्तस्योदाहरणमाह द्वयं द्वाभ्यामाह। इतीति। दुर्वारावारयि ९०८

त्तुमन्त्राक्याहंसाइति ञ्रमे॰ दुर्वाराद्दुष्टजन्नेनेति करणगुप्तं। ञ्रमीहंसाः
घनागमेवर्षाकालेश्रुतिपंकमयेदुर्गंधिकर्दमयुक्तेचुरेकासारेतडागेदु
र्वाराद्दुष्टजन्नेनेतिकरणगुप्तं। ञ्रसमर्थेदुःखितामानसंमानससरोवरंसरो
गमिष्यति ३८ ञ्रहंमहानसायतःकल्पितोनरकस्तव। मयामांसादि
कंभुक्तंभीमंजानीहिमांवकाः ३९। करणगुप्तं। ञ्रहमिति। मनसाम्प
कस्यानादायात ञ्रागतोस्मिमयामांसादिकंभुक्तंमांभीमंदृकोदरं
भयानकंवाजानीहि। तवत्वदर्थंनराणांकां निश्चिरांसियस्मिन्सन
रकोनरकपालन इत्यर्थः। कल्पितोनिर्मितोसि। ३९। ञ्रंभोरुहमये
स्नात्वावापीपयसिकामिनी। ददातिभक्तिसंपन्नासुब्रह्मंसोभाग्यका

ऽप्रभ इति

म्पया।४०।संप्रदानगुप्तस्योदाहरणद्वयं बाह्याम्यामाह। अंभोरुहम
लप्रचुरस्त्वमे०२:कामस्तस्मै अये कीमायेतिसंप्रदानगुप्तं। भक्ति
संपन्ना कामिनी०वापीपयसिस्नात्वा सोमाम्पकाम्पया अये
कामाद्य अंभोरुहं पुष्पं ददाति ४० प्रशास्त्पायुक्तमार्गस्थ न वसंमा
निताश्रित:।।स्पृहयंति नकेनामगुणरत्नालयप्रसौ।।४१।।संप्रदान मो
गुप्तं।।प्रशास्येति।।प्रशास्त्पायुक्तमार्गस्थितत्पत्रशास्त्पेप्रसंसायै०।इतिसंप्र
दानगुप्तं।संमानिताआश्रितायेनस:।हेयुक्तमार्गस्थ:स्वधर्मस्थित।।
तवप्रशास्त्पेप्रशंसायै:प्रसत्पे इतिपावेतु तवप्रसादाय केनामः स्पृह १२४

यतिनिछंति। अपितु सर्वेपीत्यर्थः। यतस्त्वंगुणरत्नालयः सद्गुणरत्नाक
रः प्रभुः स्वामी च। ४२। संप्रदानगुप्तं। शिलीमुखैस्त्वयावीरडवरिरैर्निर्जि
तोरिपुः। विनेत्यत्यंतमलिनोवनेकुसुमाकुले ४२ अपादानगुप्तस्योदाह
रणद्वयं व्याख्यामाह। शिलीमुखेरिति। अत्यंतमलिनमितिप्रथमा ब्रूमेअ
लिन इत्यपादानगुप्तं हेवीरडवरिर्वारयितुमशक्यैः शिलीमुखैर्वाणैः। अ
अलिवाणौ शिलीमुखावित्यमरः। वाकङ्कछलेनवदति। यतस्त्वपा शि
लीमुखैर्भृंगैः शत्रुर्निर्जितोऽतः कुसुमाकुलेवनेपि अलिनः सकासादत्य
तंविनेतीतिभावः ४२ सरसीतोयडुकृत्यजनः कंदर्प्पकारकं। पिवत्यंभोज

सुरभिंस्वच्छमेकांतशीतलं ४३ अपादानगुप्तं। सरसीति। सरसीतोयमेत्य
चसरसीतइत्यपादानगुप्तं। अयंजनोलोकःसरसीतःसरोवरात्‌दर्पका
रकंदर्पजनकं। कंजलंउद्धृत्यपिबति। पानंकरोति। कीदृशंकं। स्वच्छंनि
र्मलंअंभोजसुरभिःकमलसुगंधंएकांतशीतलंतांतहिमपीसर्धः। तीव्रैकां नि
तनितांतानीत्समरः ४३ अपादानगुप्तं। ४३। याकेटाक्षत्क्षटापातेपवित्रपी
तमानवं। एकांतरोपिनिर्व्रीतिरस्मिसाकमलालय ४४ अधिकरणगुप्तस्यो
दाहरणमाह। द्वयथाम्यामाह। येति। एकांतरोपिव्रीतिरित्यत्र आविष्णुस्तस्मि
न्विश्वाव। धिकरणगुप्तं। याकटाक्षपातेरपांगभंगत्तिर्मानवंपवित्रयति
सा कमलयालक्ष्मीः एविश्वावस्तिकीदृशीकांतेभर्त्तरिरोपिताव्रीतिर्य

यासाविपद्यमानतेत्यर्थविपरीतमधिकरणगुप्तं ४४ विपद्यमानता
सिद्धासर्वस्यैवनिरूष्मणः। तथाहिभस्मपादाभ्यांनिर्वाणंहंत्ययंजनः
४५ अधिकरणगुप्तं। विपदि। विपत्तौसर्वस्यैवनिरूष्मणस्तेजोहीन
स्याक्रमानता सिद्धानिश्चिता। तथाहिवस्तूपति। अयंजनोलोकः निर्वा
णंनिरूष्माणंभस्म। पादाभ्यांहंतिनतुज्वलंकेनापिनहन्यतेत्यर्थः अधि
करणगुप्तं। ४५। तत्नीवमधुमासेस्मिन्सहकारद्रुममंजरी। इयमुद्भिन्न
मुकुलैर्भातिन्यस्ताक्षिलीमुखा। ४६। संबंधगुप्तस्योदाहरणंद्वयंद्वाभ्यामा
ह। तन्नीति। उद्भिन्नमुकुलैरित्यत्र एकामस्येतिसंबंधगुप्तं। इयंसहकार

द्रुममंजरी अतिसौरभा भ्रमेतरुवल्लरिः। अस्मिन्मधुमासे चैत्रे। इः काम
स्य तूणीव इषुधिरिव भाति शोभते। कीदृशी। उज्झिन्नानि मुकुलानि कु
ट्मलानि यस्यां सा पुनः कीदृशी न्यस्ताः शिलीमुखा भृंगा वाणा वा यस्यां सा
तूणो यासंग तूणीर निषंग इषुधिर्द्वयो रित्यमरः ४६ प्राप्तमदो मधु
मास प्रवालरुचि भयतमो विहरस्व। असतीयं संनिती तं हा हतश्ची
लासखी नियतं।४७। संवंधगुप्तं। प्राप्तेति। मधुमास इति वयमाभ्रमे
संवंधगुप्तं। काचन चतुरा स्त्री मनस्येवं चिंतयति। मधुमासश्चैत्र मास
स्य कक्करुजा प्रवालावलिस्ता। तया एतस्याः प्राप्तमदः संप्राप्तयोव

नभरः। प्रियतमो भर्त्ता विदूरस्थो देशांतरस्थो देशांतरगतः। इयमसती
असाध्वी सान्निहिता निकटवर्त्तिनी। हा॰ इति विषादो इयं सखी नि
यतं हर्तंशीला शीलहीना भविष्यति संबंधगुप्तं। ४७। सर्वज्ञेन त्वया किं
चिन्नास्त्याविज्ञातमीदृशं। मिथ्यावचस्तथापि त्वमसत्यं वेत्सि न कांचित्
४८ आमंत्रितगुप्तस्योदाहरणद्वयं द्वाभ्यामाह। सर्वज्ञेनेति। सर्वज्ञेनेत्य
त्र करणभ्रमे आमंत्रणगुप्तं। हे सर्वज्ञेन॰ सर्वस्वामिन् त्वया किंचिदविज्ञा
तं नास्ति। ईदृशं वचो मिथ्या असत्यमित्यर्थः। यतस्त्वं कंचिदप्यसत्यं न वे
त्सि। तथा असत्याज्ञानात्सर्वज्ञः कथमिति भंग्योक्तिः। ४८। कमलेकम
कलयइति १

ल्ने नित्यं मधूनि पिबतस्त्वं वा । भविष्यति न संदेहः कष्टदोवाकरोदये ४९
आमंत्रितगुप्तं । कमलेइत्यत्राधिकरणविभ्रममेहे अ→ले इत्यामंत्र
णगुप्तं । हे अलेन्नंग । कं सुखं यथास्यात्तथा कमले मधूनि पिबतस्त्वं
दोषाकरश्चंद्रस्तस्योदये कष्टं भविष्यति नात्र संदेहः । यतो रात्रौ कमल
संकोचे मधुपानविच्छेदाद्बंधनाद्वा कष्टं भवत्येवेतिभावः । ४९ । आमं
त्रितगुप्तं ४९ । विषादीनैद्रूपमस्ताति सदारोगं न मुंचति । रुष्टेनापित्वया
२ वीरत्वांभुनारिः समः कृतः । ५० । समासगुप्तस्योदाहरणमाह । विषादीति ।
सदारोगमित्यत्र कर्मभ्रमे दारैः सहितः । सदार इति समासगुप्तं । हे वीरः । ज
यशीलः रुष्टेनापि क्रुद्धेनापि त्वया ऽरिः रिपुः शंभुना समः कृतः । कीदृशो

ऽरिः।विषादीस्वेदयुक्तः।भद्रपास्नातिन्निद्राकदंवकमुक्तो।पुनः।
सदासर्वकाले॰भोगंकृत्पिपासाजनितंचिंतारूपंहृद्रोगंवा।०नमुं
चतिनत्यजति।श्रांभुपद्ये।विषंकालकूटमत्तांति।नैद्यमुक्तं।सदा
रःसस्त्रीकः।श्रृंगशैलविशेषंकैलासनंजहाति।५०।नित्यमाराधिता
देवैःकंसस्यद्विषतस्तनुः।मंडलाग्रगदांशंखंचक्रंजयतिबिभ्रती।
५१समासयुक्तं।उदाहरणांतरमाह।नित्यमिति।नित्यमाराधितेत्यत्र॰
नित्या॰सनातना।मालक्ष्मीर्यस्यांसानित्यमेतिसमासयुक्तं।कंसस्य
कंसनाम्नोसुरस्य॰द्विषतोद्वेषकृतःकृष्णस्यतनुर्मूर्त्तिः।मंडलाग्रं

कृपाणं॰ गदां कौमोदिकीं शंखं पांचजन्यं॰ चक्रं॰ सुदर्शनं वि
भ्रतीदधतीजयति। कीदृशीतनुः। नित्यमा॰ नित्यलक्ष्मीका।
पुनः। देवैरिंद्रादिभिराधितासेविता। कौक्षेपकोमंडलाग्रः
करवालः कृपाणवदित्यमरः समासगुप्तं ५१ नितांतस्वच्छहृदं
यं सा सखि प्रेयान् समागतः। त्वां चिरंदर्शनप्रीत्यायः समालिंगप
रंस्पति ५२ लिंगगुप्तस्योदाहरणद्वयं श्लोकाभ्यामाह। नितांतेति।
नितांतस्वच्छहृदयमित्यत्र नितांत नितस्वछाह्लादितिलिंगगुप्तं।
काचनवदति। हे सखि अयं ते प्रेयान्प्रेष्ठः समागतः। देशांतरादि

तिङ्गोषः। अयंकः। यश्चिरंदीर्घकालंदर्शनिज्ञीत्पामिलनानंदे
नत्वीभवंतीआलिंगपरस्पतिरमायिष्यति। कीदृशा।। निर्मातछ
छुह्रत्। अत्पर्थनिर्मलहृदये॰ ५१ कलिकालनियंतावदगास्त्प
स्पमुनेरपि। खंडयंतिमनःकोहंशाशिखंडानुकारिणी ५३ लि
गगुह्तं। कलिकेलिकलिकालेमिति। कर्मधर्मेतिकलिकेतिलिं
गगुह्तं। इयंअगास्त्पस्पतरोः कलिकाकोरकंमुनेरपिअलंपर्या
प्तंमनः। खंडयति। अहंकः। कीदृशी। शशिखंडंचंद्रशकलगुनु

 स ह

करोतीश्च शिखंडानुकारिणी। यथाश्च शिखंडं वक्रं तथाऽगस्त्य
तरोरपि कलिका वक्रा भवति लिंगगुप्तं ५३ प्रमोदं जनयत्येव
सदारा गृहमेधिनः। यदि धर्मस्य कामस्य भवेतां संगता विमो ५
धा। सुश्लिष्टवचनगुप्तं। सुश्लिष्टवचनगुप्तस्योदाहरणमाह। प्रमोदमिति
सदारा॰ इत्यत्र वक्रवचनभ्रमेणाऽऽसुश्लिष्टं च गुप्तं सदारा गृहमेधिनो गृ ह
हस्थस्य राः अर्थः प्रमोदं जनयत्येव। कदा न जनयतीति पृष्टे। यदि
धर्मश्च कामश्च इमौ संगतौ मिलितौ भवेतां ५४। कस्मात्त्वं दुर्व
त्तासीति सख्यस्तां परिपृच्छति। त्वयि सन्निहितेतासुदद्यात र

किं कथयोत्तरं। तिङ्० वचनगुप्तं ५५ तिङ्० वचनगुप्तस्योदा
हरणमाह। कस्मादिति। इत्यत्र तिङ्० वचनगुप्तं। काचिन्नायिका प्रि
यतमेन सहापि सखीषु विद्यमानासु लज्जया किंचिन्नोवाचेसुति
कारणादुद्विग्नमनसं नायकं दूती वदति। हे सन्निहितसर्वदा निक
टस्थ न तु दूरादागतोसि। कस्मात्त्वं दुर्बलोसीति त्वयि तां परिपृच्छं
ति सङ्०ति। हे सख्यः यूयं इत प्रयात। आसु सखीसु सत्सु। इति किं।
उत्तरं दद्यात् कथय तिङ्० वचनगुप्तं ५५ अन्योप्यार्थस्फुटो यत्र मात्रा
दिच्युतकेष्वपि प्रतीयते विद्वस्तज्ज्ञास्तन्मात्राच्युतकादिकं। ५६।

अनयोः

मात्राच्युतकादेर्लक्षणमाह। अन्य इति यत्र मात्राच्युतकेष्वपि।
सत्सु अन्य द्वयोरप्यर्थः स्फुटः प्रकटप्रतीयते ज्ञायते। तन्मात्राच्युतका
दिकं तज्ज्ञाः ब्रह्मविदो विदुः जानीयुः। आदिना विंदुविसर्गच्युतकादि
ग्रहः ५६ महासयमतिस्वच्छं नीरं संतापसांतये ते खलवदद्दाति शांती
समभ्रयतहेजनाः।५७। मात्राच्युतकस्योदाहरणद्वयं क्षाभ्यामाह।
महेति। हेजनाः खलवासीतुधन्यस्थाननिवासादतिआतः संतनीरं
जलं समाश्रयत एवं कल्के युवः स्थाने क्रूरे नीचे ऽधमे खल इति विप्लवः
नीरमित्यत्र मात्राच्युतके रुतेनरसेवत किमर्थं। संतापशांतये। महा
सयं गंभीरं। अतिस्वच्छं निर्मलं ५७ तुषारधवलं स्फूर्यन्महामणि

धरोधनः।नागराजोजयत्येकपृथिवीधरणक्षमः ५८ मात्राच्यु
तकंतुषारेति।एकोनगराजोहिमालयः।घनोनिविडः।विशेष
णास्तुयत्रतुल्यानि मात्राच्युतकं ५८ सुरूपामाचंदनवतीकांता
तिलकभूषिता।कस्यैषानंगभूः प्रीतिंभुजंगस्यकरोतिन।५९
विंदुच्युतकस्योदाहरणद्वयं।सुरूपामेति।एषाअनंगभूः कामि
नी।कस्यभुजंगस्यनोकुंगवृत्तःवेश्यापतेः कामिनऽप्रीतनंक
रोति।अपितुसर्वस्यावेश्यापतिर्भुजंगश्चा विङ्गः०पादत्रविकोवि
टइत्यमरः।कीदृशी।सुरूपा।शोभनाचषोडशवार्षिकीच।

श्यामा षोडशवार्षिकी ति स्मृतेः। चंदनवती। चंदनानुलिप्ता। कांता
मनोहरा। तिलकाभूषिता। सिंदूरतिलकालंकृता। पक्षे विंडुच्युतके
नंगाभूरथान्मिलया चलभूमिः कस्य भुजंगस्य सर्प्पस्य ज्ञातिं तनोति न
कीदृशी। श्यामा हरिणी। चंदनतरुभूषिता। तिलकमालंकृता। ५९
यथा सत्प्रसवः स्निग्धाः सन्मार्गविहिता स्थितिः। तथा सर्वाश्रयः सत्य
मयं मे वकुलद्रुमः १६०। विंदुच्युतकं। यथेति मे मम। अयं वकुलद्रुमः
केसरतरुर्यथा सत्प्रसवः सत्समीचीनः प्रसवः पुष्पोद्गमो यस्य सः।
स्निग्धो मंजुलः। सन्मार्गे चतुष्पथे विहिता स्थितिर्येन सः। तथा

सर्वाश्रयःसर्वभक्ताश्चःसतांपक्षेऽयंमेवकल्पद्रुमः।कल्पालंपीयु
मान्।सत्वसवः।सुसंतानः।तुल्यमत्पत्।विंदुच्युतकं।६०।महीरुहा
विहंगानामेतेहृद्यैकलापिनां।विरुतैःस्वागतानीवनीषाह्वयकु
र्वते।६१।विसर्गच्युतकस्योदाहरणद्वयंघाभ्यामाह।महीति।एते
महीरुहावृक्षाः।वृक्षोमहीरुहःशाखीत्यमरः।कलापिनांमयूरा
णांकलापोभूषणेवर्हेतूणीरेसंहितेपिचेत्यमरः।विहंगानां
पक्षिणांहृद्यैर्मधुरैर्विरुतैःशब्दैःनीरवाहायमेघायस्वा

गतानीवःस्वपातंवोमहाभागाइत्यादिवागातिथ्यंकुर्वेतीव। विसर्गच्युतके
कृते। प्यर्थोनगच्छति। हृद्यैकलायिनां। हृद्यंहृदयंममेकंनयितुंशीलंयेषां
ते। तथायेषां ८१ अगस्त्यस्यमुनेःशापात्तुल्लचस्पंदनमास्थितः। महासु
खात्परिभ्रष्टोनउखसर्पतांगतः ८२ विसर्गच्युतकं। अगस्त्येति। ब्रह्मणकाति
तरथमास्थितआसीनोनहुषोनृपः। अगस्त्यस्यमुनेःशापात्खात्परिभ्रष्टः
आकाशात्पतितःसर्पभावंप्राप्तः। कीदृशः महासुः महांतोसवःप्राणा
यस्यसःमहासुरित्यत्रविसर्गच्युतकेप्यर्थोनगच्छति। महासुखान्महदै
श्वर्यान्च्युतइत्यर्थः। विसर्गच्युतकं ८२। महानपिसुधीरोपिवज्रस्त्नयु

तोपिसन्। विरसः कुपरीवारोनदीनः केनसेव्यते ६३ अस्तरत्नु

तकस्योदाहरणद्वयंव्याप्यामाह। महानिति। महानपि० महत्वाम्नुप

मानपात्रमूतोपिसुधीरोपिन्त्रयोप्योपिरत्नाकरोपि। विरसः क्षारः

कुत्सितानक्रकुंभीरादयः। परिवारायस्यसः नदीनः समुद्रः केनसे

व्यते० नकेनापीत्यर्थः पक्षेनदीनइत्यन्। अस्तरत्नुतके। दीनोदुःखि

तः। सुधीरोधृतिमानपि। बहुगुणरत्नयुक्तः। विरसोनीरसः। कुकलत्रः

एवंविधोदुःखितः केनापिनसेव्यतेइत्यर्थः। ६३। सुशीलः स्वर्णगौरांगः

पूर्णचंद्रनिभाननः। सुगतः कस्यनप्रीतिंतनोतिहृदिसंस्थितः। ६४

= सुशीलेति। सुगतो बुद्धः। हृदि संस्थितो ध्यानस्थो ॰ कस्य प्रीतिं न तनोति।
सुगत इत्यत्राक्षरच्युतके सुतस्तनयः। हृदि संस्थितः हृदि संस्थितः हृ
दये लग्न इत्यर्थः। अन्यत्सुगमं। ८४ अक्षरच्युतकं। ८४ तनोतु नो य
स्य फणी गरुत्मान् पाणौ मुरारिर्दयिता च शय्या। नाभ्यां स्फुरद्रुक्म
न शुभ्रदेहः पद्मगर्भीश्च कमसौ विरंचिः। ८५। स्थानच्युतकस्यो
दाहरणद्वयं श्लोकाभ्यामाह। तनोत्विति असौ मुरारिर्विष्णुः। नोऽस्माकं
भद्रं कल्याणं तनोतु। असौ क इति कः कस्य शय्या शयनं फ
णी शेषः। यस्य गतौ गमनं गरुत्मान्। यस्य पाणौ हस्ते चक्रं। यस्य

दयितापद्मालक्ष्मीः।यस्यनाभ्यांस्फुरद्धिरचिः ब्रह्मा।कीदृशोमुरा
रिः।अशुभ्रदेह।श्यामतनुः।६५।त्रयीतापकरःसुरेशः।शांतो
हरिर्गोत्ररिपुर्विवस्वान्।चंद्रो द्विजिकाश्रितइत्युपंत्पलक्ष्मा।हृ
तःपातुविधिर्जगंति स्यानच्युतकं ६६ हरइतियइत्युक्तंफलं।
कृत्वालक्ष्मीर्व्रतोभर्त्तृत्वेनस्वीकृतसहरिर्जगंतित्रिभुवनंपातु।
इतीतिकिं।हरोद्विजिकाश्रितः।द्विजिकौसर्प्पसूचकाविस्यमरः
चंद्रंत्रयीविवस्वान्रविः।तापकरः।सुरेशोगोत्ररिपुः।सुत्रा

मा[illegible]गोत्रभिद्वज्रीत्यमरः ।। विधिर्ब्रह्मा ।। शांतिरिति ।। स्यानच्युतकं ।
६६ । भिक्षवो रुचिराः सर्वे मागधे सुजनप्रियाः । क्षमायामभिसंप
न्नादृश्यंते मागधे परं । ६७ । व्यंजनच्युतकस्योदाहरणद्वयं व्याख्या
माह । भिक्षाचरइति । सर्वे भिक्षवः परिव्राजका मागधे मगधदेशे
परमत्सर्ध्यं क्षमायां तितिक्षायामभित्संपन्नादृश्यते । भिक्षवः
इत्यत्र व्यंजनच्युतके कृते इक्षवः ऋटुकांतारकादयो मागधे क्षमा
यां पृथिव्यामधिक्वषादृश्यते भिक्षवः इत्यत्र व्यंजनच्युतके कृते
इक्षवः आसन्नपत्स्पष्टं । ६७ । सत्पशीलोदयोपेतोदाता शुचिरस

त्सरः। जिनः सर्वात्मना सेव्या पदमुच्चैरभीप्सता। व्यंजनच्युतकं।
६८ सत्येति। उच्चैः पदमभीप्सता पुरुषेण जिनो बुद्धः सर्वात्मना
सेव्यः पक्षे जिन इत्यत्र व्यंजने गते इनः सूर्यास्यानीवा सर्वात्मना
कायवाङ्मनसोभिः सेव्य रुपासितः। इनः सूर्ये प्रभावित्यमरः॥
सत्यशीलः सत्यस्वभावः। दयायुक्तः दाता अभयदः शुचिरनयः। अ
मत्सरः सर्वभूतहिते रते स्पर्ध्यः। व्यंजनच्युतकं। ६८। स्फोटयित्वा
क्षरं किंचित्पुनरन्यस्य प्रदानतः। यत्रापरोऽत्र भवेदर्थश्च्युतदत्ताक्षरं हि
तत्। ६९। च्युतदत्ताक्षरस्योदाहरणमाह। स्फोटयित्वेति। यत्रप

न्ते किंचिदक्षरं किंचिदित्युक्ते व्यंजनं न तु सस्वरमित्यर्थः। स्फोटयित्वा
निकास्य पुनरन्यस्य दानतो निक्षेपाद परोप्यर्थो भवेत् तत्तस्मात् तद
त्तान्तरसंज्ञं ज्ञेयं। ६९। सदागतिहतो ह्यायस्तमसो वशतां गतः। अस्त
मेष्यति दीपोयं विधुरेकः शिवं स्थितः। ७०। अस्योदाहरणमाह।
सदेति। अयं दीन्नाजनः अस्तमेष्यति नाशं प्राप्स्यति। कीदृशः। स
दागत्या निरंतरदेशांतरस्य गमनागमने हत ऊह्यूय उरस्तवोयस्य सः
। पुनस्तमसो मोहस्य वशतां प्राप्तः विधुरेकः एकः शिवं कल्याणं स्थि
तो य कोपीत्यर्थः। यद्वा अयं दीनो जनः दर्शीपयस्तो विधश्चंद्रः शिवं

स्थित: एकएकाकी तमसांधकारस्तद्वशंगतो तस्य स्तमेते दीन इत्यर्थ:
स्तनकारंस्फोटयिकारेदत्तेदीपोस्तनियकपश्चात्तपकन्दत्तेनीवृत्ता एव्य
तिगमिष्यतिसदागतिर्वायुस्तेनहतन्त्रुापकाय:घकाशोयस्मिन्नूस:
मातारिश्व:सदागतिरित्यमर: ७० पूर्णचंद्रमुखीरम्याकामिनीनिर्म्म
८ लांवरा।करोतिकस्यनस्वांतमेकांतमदनोत्तरं।७१।च्युतदत्ताच्चस्ताति:
इतिश्रीधर्म्मदासविचरेते विदग्धमुखमंडनेचतुर्थ: परिच्छेद:।४। समाप्त:
उदाहरणमाह।पूर्णेति।कामिनीकस्यस्वांतंमन:एकांतमदनोत्तर
कामतरलंनकरोति।अपितुसर्वस्पास्वांतंहृन्मानसंमनइत्यमर:।

कीदृशी। पूर्णचंद्रवत्मुखंयस्याःसा। निर्मलमंबरंवासोयस्याःसा। का
मिनीस्तनककारंस्फोटयित्वायकारंदत्ते। यामिनीरात्रिः। कीदृशी। पू
र्णश्चंद्रोमुखंयस्याःसा। पौर्णमासीत्यर्थः। निर्मलं निरभ्रमंबरंगगणं
यस्याःसा। रम्यारंतुयोग्या। ७१। च्युतदत्ताक्षरजातिः। ताराचंद्रेनक
विनाकृताविद्वन्मनोहरा। टीकेयमस्यांपूर्णोयंपरिछेदस्तुर्यकः।
१ केषानैनेकानवलोक्यटीकाकायस्थचूडामणिनाकृतैवा। तारानिर्धो
नेनसद्यांकवीनामाचंद्रतारंरमतांमनस्सु। २। इतिताराचंद्रकृताविद्व
न्मनोहराविदग्धमुखमंडनटीकासमाप्ता शुभमस्तु संवत १८६१
प्रथमचैत्रसुदि ७ रवौ पूर्णकृताग्रामसाहिगाडमध्ये लिं-खेवडीया
हमीर।